

Horváth Ottó: Esztergom, Az úszó (versek) 3

Sáfrány Attila: A haiku Nyugaton és Nyugat a haikuban (esszé) 5

Fecske Csaba: Kis versek 10

Juhász Attila: egy zarándok naplójából (vers) 13

Babics Imre: Antifantázia (versek) 14

Zalán Tibor: Etűdök pipacsokra (vers) 19

„A művek azért ebben a mérhetetlen káoszban is megszületnek”

(Email-interjú Zalán Tiborral) 20

Mányoki Endre: Univerzum, káosz, alkotott rend – a Göncölszekéren

(esszé) 25

Zalán Tibor levele 28

Monostori Imre: *Új Forrás*-os levelesládából II. (Zalán Tibor) 29

Vaszilij Bogdanov: A végzet kirakós játéka (versciklus) 32

Zsidó Ferenc: Laskák (kisp prózák) 39

Kovács András Ferenc: Csomolungmai márvány (vers) 42

Finta Gábor: Mi kell a magyar vershez

(Kovács András Ferenc: *Sötét tus, néma tinta*) 46

Kurucz István: Jack Cole daloskönyvéről (kritika) 51

N. Szabó Judit-Eszter: A kék háromszögek mítosza

(Bogdán László könyvéről) 58

G. Tóth Franciska: Esztergomi falfirkák (esszé) 64

Kovács Lajos: „Életemet, amellyel a sorsnak tartozom,

a Haza üdvére fordítom!” (*Esztergom évlapjai*) 73

A forma követi az éghajlatváltozást (Beszélgetés Mújdricza Péterrel) 77

Wehner Tibor: Elveszett terek (Esztergom, Széchenyi tér) 89

Kaposi Endre: A fotográfus és a remete (Balla Andrásról) 92

Atiko Yashiro: Önkéntes Robinson (vers) 94

A gyermek, akit látsz, nem én vagyok.
Nem is az apám, bár lehetne az.

A gyermek ölelte fehér és vidám
bárány miatt, ott, a jegenyékkel szegett
földút mellett, a mezőn.

Apámnak is volt egy báránya:
egyetlen barátja falun töltött,
hosszú, nyári szünideje idején.
Így mesélte.

Nehezen tudom elképzelni azokat az éveket,
amelyek szerteoszlatták a falusi idillt,
vagy inkább a magányosságot,
a szonett fekete keresztírmeként
menetelőt.
Háború, romok, koplalás, halál.

Apám ötvennyolc évet élt,
és e négyekkel másodszer nem kellett találkoznia.

És az ő visszatérő témája, a bárány-barát,
számomra a rejtély azóta is.

Akit csak kérdezhettem volna
a történet hiteléről, szótlanná lett réges-régen.

Soha nem fogom megtudni, hogy e bárány
valóban létezett-e, vagy apám találta ki
a példázat és a tanulság kedvéért.

AZ ÚSZÓ

Kék márványlap-medence szélén
ülsz a déli napon.
Rekkenő a hőség.

Rajta? Rajta!

Pár pillanat múlva
elrugaskodsz és lemerülsz.

Úszol a víz alatt,
lassú mozdulattal,
a szinte tökéletes csendben,

fölötted az éles fénnyel,
amelybe feltörni nem tudsz
évek óta.

(Fordította: Beszédes István)

A haiku szellemisége

Létrejöhet-e haiku Japánon kívül? Meghonosítható-e Európában ez a versforma, úgy, hogy azzal egy japán kultúrán nevelkedett ember is közösséget érezhessen? Idestova már száz éve van jelen a haiku izgató szellemi kihívásként a nyugati költészetben – Kosztolányi fordításainak köszönhetően, a magyar lírában is már több, mint hetven éve –, a föltett kérdésre azon-

ban a mai napig nem született megnyugtató válasz. A legfontosabb ellenérv, hogy a távol-keleti kulturális hagyomány ismerete nélkül a haiku szelleme nem sajátítható el és nem közvetíthető. Nem elég arra intuitívan ráérezni, amint azt Kosztolányi fordításaival kapcsolatban, teljesen jogosan, többen is kihangsúlyozták. A keleti kulturális hagyományban az elméleti és a gyakorlati, a fogalmi és a tárgyi sohasem szakadt ketté, s ezért abban a Nyugaton teljes értékűnek tartott fogalmi megismerés, a könyvszagú, elméleti ismeret, vagy az előbb emlegetett intuitív megézés csak egy homályban tapogatózó, képlékeny tudásnak számít. Igazi tudássá egyedül a gyakorlativá és személyessé tétellel, a realizációval válhat.

A realizáció az alanyi és a tárgyi, az elméleti és a gyakorlati harmonikus egysége. Az alanyit a tárgyival, az elméletit a gyakorlatival egységesítő tartalmat, mint ösztönzőerőt és megvalósulást, szellemnek vagy szellemiségnek nevezhetjük. Rendszerezett, tan-szerű megfogalmazásai ennek a szellemiségnek a kínai kultúrkörön belül – ahova Japán is tartozik – zenbuddhizmus, sinto, taoizmus és konfucionizmus néven ismertek. A haikuban, ha nem is egyenlő mértékben, mind a négy gondolkodói irányzat hatása kimutatható.

A haiku szellemének vagy szellemiségének való megfelelés ezek szerint életre szóló küldetés kell, hogy legyen: a foglalatosság nem elégedhet meg a szövegalkotás költői aktusával. Az egyéniséget teljességgel magába integráló életmód szükségeltetik hozzá. A haiku nemcsak egy 5-7-5 morában tárgyiasuló versszöveg, hanem ugyanakkor a mögötte lévő életmód hitelessége és az abból fölillant realizáció, a megismerés szöveggé való átalakulása is. Az így létrejött versszöveg a nyugati hagyomány szellemében értelmezhető. A haikut megérteni, élővé tenni az értelmező azon az úton képes, ha olvasása közben vagy olvasása után *lényegében* ugyanaz a megismerés viláan föl benne, mint ami fölillant a leírást megelőzően vagy a leírás közben az alkotóban. A részleteire bontó, prozódiai eszközök alapján megközelítő,

Sáfrány Attila 5

A HAIKU NYUGATON ÉS NYUGAT A HAIKUBAN

filozófáló nyugati interpretáció a haiku szellemiség kettős egységét az elméleti oldalára szűkíti le. Ez a keleti műértelmezői hagyományban pusztá belemagyarázásként hat.

6 A nyugati kulturális hagyomány, mind a műalkotás, mind a mű-
értelmezés területén eltér a keletitől. Nyugaton a költőt a versírás képessége teszi költővé, az életmódja csak közvetetten, a versírás szempontjából figyelembe veendő tényező, de semmiképp sem annak a hitellességi követelménye. A nyugati versolvasási hagyomány abban ugyan megegyezik a keletivel, hogy az értelmezés útján maga is az alkotó és az olvasó között próbál hidat alkotni, csakhogy a haiku művészete a szellemiségen keresztül a fogalmi-gyakorlati egybeolvadtságban, a föl villanó megismerésben és a közös természet akarategységében kívánja megélni ezt az egységet, míg a nyugati módszer megelégszik a megértés fogalmi birtokbavételével, valamint az empátikus készség érzelmi és szándékbeli összehangoltságával. Költészetről lévén szó magától értetődően az esztétikumra törekvés is közös bennük, ahhoz mégis más módszerrel közelítenek: a nyugati lírában a szépség a képzetalkotás és a gondolati elvonatkoztatás útján tárul fel, míg a keleti lírában a képzetten túl és az elvonatkozott tartalom mögöttességében. Ezek az utóbbiak azért mások és többek a közönséges képzetalkotásnál és elvonatkoztatásnál, mert a fogalmival együtt tapasztalják meg a gyakorlatit és az alanyival együtt a tárgyt. A keleti esztétikának ez az együtt-tapasztalás a kiinduló- és végpontja.

A témában elmélyültek számára az is közzismert, hogy Távols-Kelet szellemi hagyománya lényegi eltéréseket mutat a nyugati kulturális tradícióval összehasonlítva. A kérdéskör kiváló szakértője, Karlfried Dürckheim szerint Kelet én-tagadó és ráción túlmutató gondolkodású, míg Nyugat racionális beállítódású, formaközpontú és személyiségelvű.¹

A főlvázolt ellentétek alapján aligha juthatunk más következtetésre, minthogy a japán civilizációs talajból kilépvé lehetetlenség valódi haikut írni. A kritika megkülönböztető besorolásában európai, nyugati vagy éppen magyar haikunak nevezett költeményt eszerint egy japán ösztönzésre kifejlődött nyugati versformának kell tekintenünk, amely legfőljebb formái jegyei alapján emlékeztet az igazi haikura.

A távols-keleti tradíció központi vonása, kiindulás- és végpontja a természetesség, a természet adta mivolt megelévése, és az annak megfelelő életmód. Ennek megvilágítására jó példa a zen, a haiku szellemiség elsődleges forrása. A csan (japán nevén a zen) az indiai kultúrkör filozofikus és aszketikus jellegű buddhizmusát a saját kulturális hagyományának a képére formálta át. A csan azzal került szellemileg közel a természeti mivolt után kutató kínai vallási irányzatokhoz, a taoizmushoz és a konfucionizmushoz, hogy kiindulás- és végpontjává a buddha-természet (a buddha-ság) megismerését tette.

A buddha-természet a tudat és a lény természet adta mivolta. A taoizmus a mindenséget átható természeti alapelv, a tao után kutatott, a konfucionizmus az eredendő emberi természetet kívánta feltárni és felmutatni. A csan és a tiszta föld buddhista irányzatok a buddha-természet tanával egy olyan szintetizáló útkeresést és tanítást fejlesztettek ki, amely egyszerre elé- 7
gíthette ki a taoizmus igényét a világmindenség végső metafizikai alapjának a megismerésére és a konfucionizmus törekvését az ember eredendő természetének a képviselésére. A buddha-természet egyszerre jeleníthette meg az egyiket és a másikat is, és többet is azoknál. A kínaivá formált indiai heterodox vallási irányzat szintetizáló, egymáshoz közelítő vonásának volt köszönhető, hogy Kínában a buddhizmus megjelenése után a három nagy vallási irányzat elválaszthatatlanul összefonódhatott. A vallások e hármas egysége nem a tanok összeolvadását jelentette egy hatalmas szinkretikus elegyben, hanem egy a társadalom által legalizált szerepmegosztás kialakulását közöttük. Nyugaton elképzelhetetlen az, ami Kínában hétköznapi dolog: itt a honpolgár az egyik vallási irányzat tagjánál tartja az esküvőjét, a másik irányzat fölszentelt személyét pedig a hozzátartozói temetésére kéri föl. Japánban is ugyanilyen összefonódottság alakult ki a zen buddhizmus és a sinto között. A haiku is tükrözni képes ezt a szerepmegosztást: hol a sinto, hol a zen szellemiségét közvetíti, s hol valami olyan tartalmat jelenít meg, ami mindkét irányzat számára jelentőséggel teli.

A nyugati kulturális hagyomány központi vonása az előbbinek szöges ellentéte. Itt a kiindulás és a végpont a természeti mivolttól elidegenedett, individuálódott, önmagát a természettel szemben érvényesítő, elszigetelődött emberi egyed. Az individuációból, az én kiszakíthatóságból következik, hogy Nyugaton a vallási és a világi szféra élesen különválnak. (Keleten a nyugati befolyás elterjedéséig ez elképzelhetetlen volt.) A szférák különválása a kettős életút lehetőségét nyitotta meg a nyugati ember előtt. A vallásos életút központi célja keresztény vagy a zsidó számára, hogy a kiszakadt egyed, a személyiség akaratát a felsőbb isteni akaratnak rendelve alá. A világi életúté az, hogy az individuumot, az egyéni akaratot mind szélesebb körben kiteljesítse. A vallási életút az alá-
zataté, a meghódolásé, a világi a sikerorientáltságé, a hódításé. Az utóbbi nem lehet mentes az önzéstől és az erőszakosságtól, s ezért a két törekvés gyakran ellentmondásba kerül egymással. Ebből származik a nyugati életmód állandó, megoldatlan konfliktusforrása.

Az önlátás és a képi kapcsolat

Szepes Erika a japán szellemiségének való megfeleltetés egyik lehetséges útjának a magyar haiku keresztény szimbolikával való átszövését látja.²

Ettől mindkét versforma szimbolikus jellegűvé válna, de a keresztény jelképiség a nyugati vallásos szellemiséget közvetítené, nem pedig a japánt. Jellemben ugyanarról a tévedésről van szó, mint amibe Kosztolányi is beleesett, aki jambusokba átirva a moraszámláló költeményt, átfordíthatónak vélte a haiku versírói szellemiségét. Szellemiséget nem lehet fordítani, képtelenség az a gondolat, hogy az egyik (irodalmi) rendszerből kiragadott tartalom egy másik (irodalmi) rendszer megfelelő tartalmával helyettesítő volna. A paradigmák között ebben az esetben nincs átjárás. A szellemiség közvetítésének az egyetlen eszköze a vele való azonosulás vagy a hozzá való közeledés.

Az énképre vonatkoztatva a két látásmód összeegyeztetése, szintetizálása elkötelezetlen (énen túli) szemléletmódként jelenül meg, amely egy konkrét cél, a nyugati szellemiség vonatkozási pontja, a kiszakadt egyed dolgainak a szemléletére irányul. Itt többről van szó, mint önkritikáról. Helyesebb volna *ön-látásnak* nevezni. Az önkritika célja az énkorrekción, az ön-látásé viszont az önismeret. Ez az utóbbi nem valami mássá próbál átformálni, hanem csupán megérteni és elhelyezni. A megértés és az elhelyezés mögött pedig ott fénylik a természetadta mivolt, mint értelmezői horizont.

A világlátásnál, a dolgok szemléleténél a két tradíció összeegyeztetése egy részlegesen individuálódott, preracionális, gyermeki vagy nőies látásmódot állíthat a középpontba. Lin Yutang írja: „A kínai szellemiség valójában sok szempontból rokon a női szellemiséggel. Voltaképpen a nőiség az egyetlen szó, amellyel a kínai szellemiség több jellemzőjét is összefoglalhatjuk. A női intelligencia és a női logika tulajdonságai éppen megegyeznek a kínai szellemiség tulajdonságaival.”³ Ezt a kínai szerző akár a japán szellemiségről is elmondhatta volna, habár a japán lélek valamivel több férfias, *animusi* vonást és tulajdonságot tartalmaz. Ekvivalens, oda-vissza érvényes hasonlóságot mond ki ez a megállapítás a kínai-japán és a női szellemiség között. A japán művészi megnyilatkozások nőies vonásokat tükröznek, de ez megfordítva is igaz: a nőies művészeti megnyilatkozások japánosak sok tekintetben.

A fogalmi zavar elkerülése végett érdemes egy külön terminust bevezetni: legyen ennek a neve *képi kapcsolat*! A képi kapcsolat egyeztetni össze a nyugati költészet metaforikus beszédmódját a japán haiku azonosságszemléletével. Mégis határozottan elkülöníthető mindkettőtől: nem a nyugati metafora értendő alatta, s még kevésbé a haiku azonosságszemlélete. A metaforában a szemlélő belelátja vagy meglátja a hasonlóságot, a japán azonosságszemléletben megalkotja, létrehozza azt. A hasonlítás a nyugati esztétikában a kifejezést szolgálja; a japán esztétikában a kifejezés szolgálja a hasonlóságot: az azonosságot.

A képi kapcsolatban nem jön létre azonossági viszony a világ dolgai és az én (a szemlélő) között, de az elidegenedés sem teljes. Ez a látásmód

nem tudja teljesen kívülállóként szemlélni a világot, s magát sem a világtól elszigetelten. Belevetíti magát a szemlélt dolgokba, ikonként jelenül meg azokban, a másik részről pedig önmagában hordozza a dolgokat emlékképek formájában. Az ikon a poétikai alapelve.

Erotikus ez a világlátás. Az érzelmektől, a szenvedélyektől ezért 9 sohasem mentes teljesen. A dinamika, a közeledés-távolodás erotikus játéka hatja át a képi kapcsolatot: szerelmek szövődnek és termékenyülnek meg benne a költői én és a megverselt tartalmak között. A haikuban az alany és a tárgy között azonossági viszony jön létre, a képi kapcsolatnál mindössze hasonulás alakul ki közöttük. Ez a hasonulás azonban nemcsak nyelvi természetű, mint a metaforánál. Valóságos, közvetlen hasonulás alakul ki a képi kapcsolatban a szemlélő és a szemlélt között.

Az azonosulás megsemmisíti, szükségtelessé teszi az erotikát, átvezeti az érzelmi telítettséget a megismerés lehiggadt világába, a képi kapcsolat viszont a közeledés és az eltávolodás dinamikájának, a költői erőszaknak a gyermeke. Az érzék-élményekre összpontosító nyugati irodalomban a hasonlítás közkedvelt eszköze a metafora. A trópus a nyelv erőszaka. A képi kapcsolat nem a jelentés és a jelentett között kíván összefüggést létrehozni. Jelképesen szólva azt mondhatnánk, hogy a képi kapcsolatra épülő költészet nyelve nemcsak kifejezni akar, hanem csókolni is. A dolgokkal közvetlen közelségbe kíván kerülni: életet lehelni „azokba”, átlényegíteni „azokat”. Merthogy a dolgok – a költői énnel átítatódva – többé már nem dolgok. Egyszerre kerülnek közelebb hozzánk és távolodnak el tőlünk. Közel kerülnek természetadta mivoltunkhoz és eltávolodnak a kiszakadt, individuálódott énünktől.

A képi kapcsolatnak a hasonlósághoz való viszonya valahol félúton van a két módszer között: mindkettőhöz közel áll, de igazából egyikhez sem tartozik. Ez a módszer túllép a nyelv erőszán, de nem hatol be az erőszat szükségtelessé tevő azonosság szemlélet buddhai világába.

¹ Karlfried Dürckheim: *A nyugalom japán kultusza*. Szenzár Kiadó, 2000. 17-25.

² <http://www.terebess.hu/haiku/szepese.html>

³ Lin Yutang: *Mi, kínaiak*. Tericum Kiadó, 2002, 101.

KIS VERSEK

Lepke

szívemmel felszúrt
lepke vagy halott érzés
drága ruhája

Kert

a bátoratlan
lombban néhai rigó
keresi hangját

Ökörnyál

a búcsúzó nyár
hajszála libben a
lenge ökörnyál

Téli éj

hideg üveg-csönd
amint nekiütődik
a hold megreped

A vers

seb a szón
a fájdalom szépsége
örökkévaló

Álom

megcsókolalak
álomban nem te voltál
valaki más sírt

Múlt

gazdátlan emlék
gyönyörű lányok velem
felgombostúzve

Egy fatőnkre

meggyfa volt lányos
tavaszi vendég – téli
mutáló árnyék

Csere

sorsot vagy időt
cseréltünk összekoccant
szikrázva szívünk

Őszök

Istenem mennyi
ősz kavarg bennem az
egyetlen előtt

Szeg

szeg a deszkából
kilátszom belőletek
lenni tanulok

borzolt fehér
az én
vak lámpás
reszkető

*

csak nevedet
csak ennyit
isten-szagot

*

hogy hívnak
halottan
hogy hívnak
én

*

csak nézett
simogatott

minden
halotti ütem

*

csak aztán minden
s én

EGY ZARÁNDOK NAPLÓJÁBÓL

14 Babics Imre

ANTIFANTÁZIA

Reménytelenség
vesz körül virágzó fák
alatt, végtelen.

Két lábon figyel
sarjadzó búzában a
vadnyúl, még kilát.

Szájában hozza
haza zsákmányát kutyám:
„Füldik a dévér.”

Parázsszínű a
hajnali Nap, maga is
parázs. Szítanám.

Szelíd teknősöm
megszökött, valós létbe
ösztöne hívta.

Kóbor fekete
macska kertem ura már,
s én csak zaklatom.

Fogyó hold íve.
Titkos légyottok ízét
már nem ismerem.

Az út porába
csigák húznak ábrákat.
Égbe szánt írás.

Világít az őz
szeme a gabonában.
Isteni mécses.

16 Gólyák számára
mozgó tereptárgy vagyok
csak, s egész fajom.

Magára hagyott
vadcsereznye. Erősebb
mint beoltottak.

Sikló sütteti
magát nyárvégi fényben,
teknősöm mellett.

Sérült agyú lány.
Vekkert víz felhúzatni
a szomszédjába.

Elgázolt róka
tetemét ölyv tépi az
úttest közepén.

Hajnal. Harang szól,
két kutyám vonít és én
italra vágyom.

Száraz diólevél,
illata mint a frissé,
éppen oly erős.

Madárembrió
a madáritatómban.
Ó, létszomjúság!

Méhek zümmögnek:
virágzik a borostyán.
S nekik virágzik.

Emlékeimtől
eltorzul arcom; őszi
fény melengeti.

Arrébb rúgom a
kis siklódögöt, fűbe.

18 Ez temetése.

Szarvasbőgés a
dermedt ég alatt. Érttem
nem kiált senki.

Amit kimondunk
jelenvalóbb mint a mi
pipacsnyi létünk

Pipacs kis létünk
jelenvalóbb mint amit
elmondhat a szánk

A jelenvalónk
pipacsok-hullás szánkából
kimondva élünk

Amit elmondhat
pipacsnyi létünk mélyebb
a hallgatásnál

Hallgatásunkat
pipacsok dongják körbe
tűz-jelenvalók

Ami a tűzben
jelenvaló a szánkban
gyönyör vagy halál

Parázs hull pipacs
vagyunk s már nem jelen mert
tüzet beszélünk

Jelenvalónk a
szánkat eltömő pipacs
- halál és szépség

ETŰDÖK PIPACSKRA

– *Roppant nehéz időszakot élünk mindannyian. Úgy tűnt eddig is, hogy nehéz kulturális munkásnak lennünk, és elhitettük magunkkal – újra és újra –, jövőre könnyebb lesz. Nem lett, sőt... Hogy érzed magad az új évben, és egyébként, mostanában, kívül-belül?*

20 „A MŰVEK AZÉRT
EBBEN A MÉRHETET-
LEN KÁOSZBAN IS
MEGSZÜLETNEK”

Email-interjú Zalán Tiborral.

Készítette: Jász Attila

– Mondhatnám, köszönöm, jól vagyok, de hát, nem vagyok jól. Nem tudom, a környezetemben rá tudok-e valakire mutatni olyanra, aki jól van, de ez adódhat abból is, hogy lúzerekkel vagyok körülvéve. Csakhogy, ezek között a lúzerek között vannak professzorok és Kossuth-díjas

festők, akiknek a szekerének mégiscsak jobban kéne szaladnia az enyémnél. Lehet, a legnagyobb baj az érzésből adódik, hogy a kultúra, ezen belül az irodalom, soha nem volt a társadalmi megítélés ilyen mélypontján. A politikai hatalom pedig, mintha tudomást sem akarna venni a létezéséről. Fölöslegesnek ítéltettünk. Ez azért baj, mert a támogatását is hanyagolja, negligálja. Késnek a pénzek vagy meg sem érkeznek, a gyalázatos honoráriumok is eltolódnak hónapokat, olyan, mintha teher, kolonc lennénk ennek a társadalomnak a nyakán. Ami a magam kivülségét illeti, akár lehetnék elégedett is. Tucatnál több darabot írtam az elmúlt évben, ezeket mind be is mutatták, *A rettentő görög vitéz* című gyerekeknek-felnőtteknek írt darabom, melyet bábokkal ad elő a Stúdió K Színház, öt nagydíjat zsebelt be, kiadtam egy prózakoetetet *Göncölszékér* címen, melyért Mészöly Miklós-díjat vehettem át a napokban. A díj nekem nagyon fontos, mert nem állami szervek adják különféle szervezetek felterjesztésére (különb is, engem ki terjesztene fel bármire, nem vagyok egyik írószövetség tagja sem), hanem a szakma kiválóságai ítélik oda. Kívül tehát rendben is lennék. Belül viszont pocskéul érzem magam, még azt a kevés irodalmi-közéleti tevékenységet is feladtam, amit az utóbbi időben elvállaltam. Befejeztem a *Bárkaonline*-on a két éve írt blogsorozatomat, ugyancsak abba hagytam az *Irodalmi Jelen* internetes oldalára írt rendszeres versblogjaim közzétételét. Leálltam mindennel, mert nem nagyon látom értelmét bármit is csinálni mostanában. Nem is nagyon dolgozom, ülök, és nézek magam elé – de nem látok semmit, ami most túlságosan érdekelne.

– *Ez elég rosszul hangzik, hiába vagyunk mi ehhez hozzászokva Kelet-Európában, és hiába írnám, vizsgasztalásként, hogy mi is létharcot vívunk a megmaradásért,*

mégis fontosnak gondolom, az ember tegye a dolgát. Én például kérdezzetek téged, bízva abban, hogy meg fog jelenni ez a virtuális beszélgetés. Költő létedre most tettél le az asztalra egy szakmailag nagyon sikeres tárcanovella-kötetet, ami Alexát idézve valóban „megrendítő” könyv. A díj is visszajelez, a darabok is... Elfáradtál, kiürültél? Mi a baj? Nem hinném, hogy nem lennének terveid... Esetleg külső kényszer hatására is. Min gyötrődsz? Rájöttél valamire?

21

– Amit letettél, az már ott van. Ha nem is kell elfelejteni, nem kell túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani neki. Én például soha nem olvasom el a már megjelent műveimet újra, szemben azokkal, akik úgy adják vagy küldik el a műveiket másoknak, hogy az esetleges nyomdahibákat, vagy a később észrevett pontatlanságokat a lap szélén kijavítják. (Lehet, hogy ezért állt meg két kötetnél a *Papírváros* regényciklusom, mert újra kellene olvasnom a már megjelent anyagot, hogy tudjam, mit írtam meg abból, amit meg kellene vagy kell írnom, és még mit nem írtam meg...) Hogy terjengős legyek, ilyenkor új kihívások elé kellene nézni, nos, jelen állapotomban (a válasz írásakor) én ezeket az új kihívásokat nem érzem. Ha akarod, nem érzem az olvasót, nem érzékelem a befogadó közeget. Megrendeléseim vannak, azoknak eleget is teszek a legjobb tudásom szerint. Feladataim is vannak, hiszen színháznál dolgozom, ahol időről időre meg kell valamit csinálnom. De most abban az állapotban vagyok, amikor a saját belső megrendeléseim nem akar mozdulni, amikor nem érzem, hogy írnom kellene. Ezt lehet akár egyfajta kiürülésnek is nevezni, noha tisztában vagyok vele, hogy nagyon sok kíratlan, elvarratlan dolog van bennem. Ez nyilván összefügg azzal a zűrzavarral, ami most idekint van, körülöttem, amit akár irodalmi életnek is lehet nevezni, ha annak lehet. Nem tesz jót a hangulataimnak az a lenyomottság se, ami az ország általános közérzetét jellemzi, akár tudomást veszek róla, akár megpróbálom magam túl- vagy felültetni azon. Azt kell észrevennem, hogy kívülről azzal is jár, hogy nem látom át a dolgokat, mi történik, mik történnek mostanában abban a közegben, ahol a műveim mozognak, de ahol én magam nem mozgok. Terveim vannak, vagy voltak, hogyne lennének, lettek volna. Mostanában kellene leadnom a *Királylányok könyve* folytatásának pár újabb darabját, de most nincsenek bennem királylányok, olyan időszak ez, amikor a királylányok hallgatnak. Jeleztem is a kiadónak becsülettel, hogy legyártani tudnék ugyan néhány újabb részt a készülő – vagy inkább nem készülő – könyvből, de azok színvonala messze nem érné el a két kiadásban is megjelent könyv eddigi darabjait. Inkább várjunk ki, várjunk jobb időkre. Aztán, össze kéne szedni az utóbbi évek vers-termését, és könyvvé kellene formálni a masszát, amit szétszórva megjelentettem a folyóiratokban; a kiadó türelmesen várja. Ez is munka, amihez nem

Új Forrás 2013/3 – „A művek azért ebben a mérhetetlen káoszban is megszülethetnek” – Email-intervjú Zsáfi Tiborral. Készítette: Jász Attila

fűlik a fogam, vígasztalom magam, hogy idő van, persze, az idő elmegy az ember mellett, vagy az emberrel. Lehet, egy kiürülési folyamat is végbemegy bennem, ennek a lehetőségét sem zárom ki, amit a múlt év nagyon sok elvégzett munkájával és gyakori betegeskedéseivel tudok magyarázni.

22 Nyilván fel kell töltekezem, ezen vagyok, csak még nem látom, hogy milyen lehetőségeim vannak erre, nincs kidolgozott módszerem hozzá. Kiürülés. Hideg és kegyetlen szó. Ha nem említed föl, nem nézek szembe veled. Most megteszem, és meg is borzongok. Nem szeretnék kiürült ember lenni, de fenn kell tartanom magamnak a jogot és a lehetőséget a pihenésre, arra, hogy a hosszas napi penzumok után zenét hallgassak, bámuljak kifelé padlásszobám ablakán, ne szaladgáljon állandóan a kezem a klaviatúrán, szemem a határidőnapláron. Költő lévén nem vagyok igazán alkalmas a napi penzumok által diktált fegyelemre. Bár, Kosztolányi például meg tudta tenni ezt. Az élet furcsa helyzetekbe hozhatja az embert penzumok beiktatása nélkül is. Most például haikukra van megrendelésem. Verseket rendelésre. A kívülálló ezen elcsodálkozik, ha akarod, meg is botránkozik, te, mint költő, tudod, hogy az ihlet csak egy dolog az alkotásban, alkotóelem, mint a dráma az előadásban. Az ihlet teremthető, előszedhető, megrendelhető komponense az alkotásnak. Szakmából ír az ember egy idő után, nem ihletből, az ihlet állandó folyamat, csak hozzá kell kapcsolódni. Az a bizonyos határidő még távolabb van, szerencsére, remélem, akkorra előbújnak belőlem a várt haikuk is. Gyötrődése az embernek mindig saját magával van, illetve azzal a közeggel, amiben létezik, mozog vagy elvegetál. Állandó gyötrődés, természetesen, hogy elég jó-e, amit csinálok. Lehet, hogy az én koromban, ennyi munka és megjelent mű, visszajelző díj után ilyen kételyeknek már nem kellene bennem munkálkodniuk. Munkálkodnak. Mióta nincs elégségesen működő kritika, azóta minden relativisztikussá vált az irodalomban, veled együtt az én teljesítményem, illetve szerepem is. Eszméletlen túltermelés van, ugyanakkor, vagy inkább ezzel együtt, az önjelöltek száma a csillagos égig nőtt. Ebben a túlekedésben nem akarok, és nem is tudok részt venni. Ha pedig nem veszek részt, óhatatlanul kialakul bennem az az érzet, hogy kimaradok valamiből, valahonnan, mindenhonnan. Ezt nekem fenyegetően megjósolták, amikor innen kiléptem, oda meg nem léptem be, a senki földjét vállaltam hazámnak. Nem könnyű ezt sem feldolgozni. De inkább így, mint alkatommal ellenkezőleg, bele a sűrejébe, csak azért, hogy ott legyenek, forgolódjam, lássanak, ne felejtssenek ki, amikor a nagy lángososztások vannak. Vallom, hogy vannak idők – Mészöly beszélt nekem egyszer erről – amikor a kicsik és a törpék randalíroznak, zajonganak a perondon. Hagyni kell őket, legyintett, majd abbahagyják, ha megunják. Úgy tűnik számomra, nem akarják megenni. Én meg hagyom, mi más is tehetnék.

– Félve kérdezem meg ezek után, hogy látod az irodalom jövőjét, helyét, szerepét az elkövetkező időszakban? Meg kell tanulnunk mecénások után rohángászunk, ha meg akarunk jelenni? Vagy ez csak a globális világválság következménye, és elmúlik majd, ahogy ígérik? S közben mi is? Vagy mindig is válságban és periférián voltunk, volt az irodalom, csak mi nem vettük észre, mert annyira hittünk benne? 23

– Az irodalomnak persze van jövője, ha megtalálja a maga mozgásformáit a multik között. Még azt sem tartom túl meredeknek, hogy kialakul egy multi-irodalom, és kialakul egy irodalom-irodalom, és a kettőnek nem is biztos, hogy lesznek találkozási pontjai. Már most vannak erre jelek, bizonyos írók mértéktelen futtatása és kanonizálása, mások méltánytalan mellőzése vagy perifériára szorítása, értékpreferenciák figyelmen kívül hagyásával. A média ebbe máris vastagon benne van, és azt látom, az írók sem idegenkednek egy-egy, átvitt értelemben nekik tervezett valóságshowban vagy szappanoperában, szerepet vállalni. És aki ott van, az ott van, a mai világ fogalmai szerint, aki látható mindenki számára, aki celeb, annak jelenléte van. (Ezen ne lepődj meg, igenis megjelentek az irodalmi celebek is...) A pénz irodalom-mozgató szerepéről most nem beszélek, annál is inkább nem, mert ez most van csak igazán kiforróban. Mecénások után rohángászni? Lehet, hogy eljön az az idő, de nekem már rosszak a térdeim ahhoz, hogy ezt a rohángászást végrehajtsam. Különben is megalázónak tartom így a viszonyt, azt gondolom, a mecénásnak kell utána mennie a tehetségnek, fordított a helyzetet kellene elgondolnunk, az író nem a pénz vagy a publikálási lehetőség kiszolgálója, ő az, aki ad, és a másik oldal legfeljebb az ellenértéket birtokolja, nem az irányítást. Ha ez a viszony mégis ellentétébe fordul, akkor már nem irodalomról beszélünk, hanem egészen másról. Nem tudom, mi a globális világválság következménye. Azt tudom, hogy az irodalomban (is) globális válság van, elsősorban az érték-kiválasztódás terén, de beszélhetnénk a könyvkiadási anomáliákról éppúgy, mint a terjesztés nagy és kis birodalmairól és birodalmi hatalmasságairól. Nem volt mindig válságban az irodalom, és nem is volt mindig periférián. Voltak olyan időszakok a közelmúltban, amikor az irodalom meghatározó helyzetben volt a társadalom életében, de szűkítsünk, a társadalom értelmiségi rétegeinek körében. Voltak idők, amikor a könyvek megjelenése esemény volt és valóságos ünnep, az írói jelenlétnek volt méltósága, a folyóiratbeli publikációkra pedig vártak az emberek és vásárolták is a lapokat, mi több, olvasták is azokat. Ezek az idők, bármilyen politikai konstellációk és szorítások jellemezték, ettől most tekintsünk el, nem fognak visszatérni. Az irodalom valóban perifériára szorult, az írástudók mellett hihetetlen

Új Forrás 2011/3 – „A művek azért ebben a mérhetetlen káoszban is megszülhetnek” – Ernai-Ineijú Zsáfi Tibornal. Készítette: Jász Attila

mennyiségben szaporodtak el az írni nem tudó írók, az olvashatatlan vagy olvasásra érdemtelen könyvvel magukra mutogató, írói státust bitorló dilettánsok. Ma Magyarországon az az író, aki annak mondja magát, vagy akire rámondják ezt. Nem rang írónak lenni, nem rang megjelenni, nem

24 rang könyvet kiadni – és már a díjaknak is egyre kisebb az értéke. Különösen az államilag odaadományozott hűségplaketteknek. Utóbbiba a politika egy ideje szemérmetlenül beletolta az arcát, szinte kiszámítható, milyen hűségkoncok hova, kikhez kerülnek. Nem az a kérdés, mit nem vettünk észre, sokkal inkább az, hogy mit merünk, tudunk ma észrevenni, van-e erőnk odafigyelni, és legalább viszolyogni azon, ami folyik a közvetlen környezetünkben. Egyetlen dolog miatt nem vagyok teljesen elkeseredve. A művek azért ebben a mérhetetlen káoszban is megszületnek, még mindig létezik egy-két műhely, ahol nem adták fel, ahol továbbra is értékteremtésre, -felmutatásra és -megőrzésre törekszenek. Kérdés, meddig sikerülhet ez nekik, mikor mossa el őket a média és internet és mindenféle irodalmi álküldeményok áradata, mikor borítja, fullasztja meg őket az egyre nagyobb mennyiségű, kezelhetetlen irodalmi és kulturális veszélyes hulladék.

Zalán Tibor novelláskötetével valami csöndesen lezárulni készül a magyar irodalomban.

A mondat nem egyszerű inverze egy harminc évvel korábbi megállapításnak. Ez idő tájt az irodalmunkban valami valóban lezárulni látszik, s ha ez nem is egyértelműen Zalánhoz köthető, hanem inkább egy komplex irodalomeszményhez, egyáltalán nem indokolatlan vele kapcsolatba hozni.

Mányoki Endre 25

UNIVERZUM, KÁOSZ, ALKOTOTT REND – A GÖNCÖLSZEKÉREN

Hogy ez a 'komplex irodalomeszmény' mint fogalom valójában mit takar, az inkább sejthető, mint kanonizálható. Fogantatása idején, a nyolcvanas évek elején, mindenekelőtt lázadás volt. Nem politikai lázadás, noha voltak pillanatok, amikor annak tetszett. Sokkalta határozottabban a hatvanas években („kádári konszolidáció”) kialakult irodalmi-szellemi struktúrák, eljárások, beszédmódok, dramaturgiák, szerepfelfogások elleni zendülés volt a személyiség autonómiájának nevében. Az önvizsgálat, a szembenézés, az ön-teremtés jogának nevében. Hódítás volt, a hódítók erőszakosságával, gyakori megfontolatlanságával, elemi erők felszabadításával. Telve dühvel, indulattal, önpusztítással – az önfelmutatás szinte kizárólagos szándékával és elsősorló lendületével.

Legalább két generáció csúszott az irodalmi-művészeti térben össze, de több nemzedékre legendő energiát mozgósítva. Az avantgárdtól az abszurdig, a blaszfémiától az akció-geisztusokig szinte minden, a korábbi szokásoktól idegen eljárást alkalmaztak a lázadás új apostolai, csak hogy nyomatékot adjanak hódító szándékaiknak. Zalánnal az élen, Endrődi Szabóval, Géczivel, Sziverivel, Marnoval, Kukorellyvel, Szőccsel ugyanott. És a generációs környezetben Mészölyvel, Tandorival, Oraveczzel, Páskándival, Ottlikkal, Kassákkal és Siratóval, Majakovszkijjal és Hlebnyikovval, a hatvanas évek lettristáival és konkretistáival... Társművészetekkel, „alternatív” intézményekkel, új terminológiát szorgalmazó kritikával.

Felmérhetetlen volt a veszteség; a fejfákat összeszámolni is rettenet. Mégsem ezért változott a lázadók magatartása. Hanem mert a hódítások mentén egyre meghatározóbbá vált a honfoglaló-mentalitás. Megfigyelni, vizsgálni, nyomon követni *a földterület növénytakarójának változásait*. Belakni a teret.

Új szellemi honfoglalás kezdődött, melynek soha meg nem hirdetett programjában kisvártatva részt vett a magyar kulturális élet megújulásra kész résztvevőinek szinte teljes egésze, még azok is, akik ama aczéli-kádári miliőben „szocializálódtak” (csak Béládi Miklós nevét idézem föl a feledésből). És ebbe a sűrű spirituális térbe léptek be az új generációk is, 26 Garaczi, Háy és a többiek, s alkottak új és újabb formákat a virtuálisan közös tartalomra: az emberi létezés érzéki megélésének kifejezésére a ‘bent’ és a ‘kint’ permanens drámájában és költészetében.

A legnagyobb utat, meggyőződésemet, Zalán járta be. És ez az út különös mintázatot mutat. Nem tudok a metafora elől kitérni: életműve a Nazca-fennsíkot idézi elem. Felülről nézve: hatalmas alakzatok, foltok, egymásba metsző vonalak, egymásra rétegződő minták. Odalent, a terepet járva – mindig határozott, korábban szerte ingázó, utóbb egyenes vonal. A mű formátuma, eltávolodván tőle, lenyűgöz. Az egyes művek intimitása elvarázsol. Indulata megrettent, érzelmei vonzanak. Érteni csupán távolról van esélyem, de erejének mágikus természetét csak testközelben tapasztalhatom. Ebben (s nem is biztos, hogy csupán ebben) Veszelszky Béla festészetére emlékeztet: a folytonos úton-létben a távolodás és közeledés, az értés és átélés, a feloldódás és az attól való ösztönös félelem között.

Mondhatnám: magánuniverzumot épít. Ha tudnám, mi az. És ha nem építene, a maga módján, mindenki saját világot. Mégis ennek a fogalomnak a környékén kell keresni Zalán költészetének lényegét. Az Univerzum a létezés legmagasabb rendje, mely az ember, kiváltképpen az egyén számára beláthatatlan, felfoghatatlan. A felfoghatatlan és beláthatatlan, mint állapot a káosz képzetét foglalja magában. A létezés legmagasabb rendjének tudata egyszersmind belátható rendek alkotásának esélyét kínálja. Univerzum, káosz, alkotott rend: a mindenkori emberi mű-alkotás trichotómiája. Zalánt ebben az egymást feltételező hármasságban a rend érzéki megélése és a pilanatban való rögzítése ösztönzi, hosszú ideje már.

A káoszban nem a rend hiánya a legkínzóbb, mint volt számára korszaknyi időn át, és nem is a kitöltése érzellemmel, a belső gazdagság és ínség kivételével – miként a hosszúversek utáni elnyúló versidőben hitte. És nem is a felismerhető rendek kutatása vezérli, a rejtett struktúrák ‘leletmentése’, mint a komplementer életművet építő Géczy János írói praxisában. Zalán számára a rend a megélt létezés maga, abban a tűnékeny állapotában, ahogyan megragadni – és elengedni képes. Legutóbbi, máig tartó korszakában költészete a megélés-megragadás-elengedés egyetlen sűrűsödő gesztusában születik újra és újra.

Zalán Tibor nem prózaíró – noha történetmondása néha Mészölyre emlékeztet; elhagyja a lényegét, a drámát, mintegy túlfut rajta –, hogy eltávolodván tőle, az olvasó elbizonytalanodjék, s forduljon vissza az út-időben. Máskor Borgest idézi föl, ahogy a téridőn belül már-már önkényesen vándorol. Foltokból rakja ki a képet, csapongva szerkeszt, egymásra tol apróbb-nagyobb történetcsíkokat. De Mátyás is kísért, és Lázár Ervin – mindkettő más-más tónusokban, beszédmódokban. Zalán – ösztönösen? – költői eszközöként használja az eltanult frói eljárásokat. 27

A *Göncölszekér* elbeszélései (ezek a klasszikus tárcanovelláknak tetsző költői műrecek) pontosan illeszkednek a lírai én mindenkori állapotához. Egy emlékfoszlány kibomlik, lebeg, és mint a pára: valami kicsapódik belőle a tekintet hűvös üvegére. Aztán lassú foltokban elillan. Az olvasónak az emlék emléke marad. Zalán (Csáth-tól, Kosztolányitól s Szabó Lőrincstől is eltérően) nem az elmúlt létezés felvéve és féltékenyen őrzött nyomait rögzíti – rávallván magának az emlékezésnek a drámájára is! –, hanem mintha csak csudálkozna a volton. Azon, mi minden volt a létezésben, s tűnt el anélkül, hogy ő elengedte volna. Most sem a múltat, hanem az emlékeket, a foszlányokat enged el, vissza a térbe, amely, ez rá a bizonyosság, nem lehet káosz. Hiszen tele van létezéssel. S talán rend sem, mert nincs rá bizonyíték, hogy az a lényege. Zalán káosza tele van renddel, de nem az értelem szülte struktúrákkal. Univerzuma a mindenkori egyszeriben teljeseedik ki.

*

S mi az, ami ezzel lezárulni készül? Mi volna az az eszmény?

„Az emberi létezés érzéki megélése a ‘bent’ és a ‘kint’ permanens drámájában és költészetében” – a soha meg nem hirdetett program, melyhez oly sokan csatlakoztak, s melyet Zalán ma már a mindenkori egyetlen megvalósulásban él meg és mutat föl. A program, ami úgy teljeseedett ki, hogy közben darabjaira hullott. Mondhatni, magánuniverzumokra – még ha nem tudjuk is, mi az Univerzum. De azt tudjuk, mert érzékeljük, hogy Marno, Szöcs, Kukorelly, Tandori, Oravec, Gécsi világa hasonlóképpen tágul befelé, s pulzál a kint és a bent választó-összekötő vonalán. Széles mezsgyéként egy névtelen korszak határán.

Károli Anikó,
Tatárdinya, Új-Ferencváros

Kedves Anka, köszi, "hogy gondoltatok rám!"

Természetesen nagyon örülök annak amit
a telefonon, olyan kicsit mekkora mindig
élmény is mindig felkapni. Igazánem a jövő
éni első számúba anyagot adni, gondolom,
mikor-úgyis ki hídle, s minden - korábbi
közösséget így is jelszi. Amiggy segyor.
Kerül a Amerika-körzet, jelszék a Sötét
Belföldön, hídle. Mertek van osztáson hídle?
Én is ömlenél várány=te példányul, a legutóbbi
későbbi Katar Győző jelszi, miygen jatszár
fegyér = sorozat - körzet van hídle hídle
deis utri, én is hi fogtam.

Ölel barátsággal

Zalán

Budapest, 1993. szeptember 28.

„Zalán” 1982-ben, huszonevésen versekkel tűnt fel az *Új Forrásban*; abban az évben, amelyikben a JAK-füzetek 2. köteteként megjelent az élő magyar „formabontó” líra antológiája: a *Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában* címmel.

A könyvet Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor válogatta s szerkesztette.

Elég érdekesnek tűnt ez az antológia ahhoz, hogy némi hírverést csináljunk körülötte: mindjárt négy kritikát közöltünk róla

(Aczél Géza, Csapody Miklós, Keresztes József és Szokolczay Lajos tollából) egyazon számban. (1983/5., október.) Vitát szerettünk volna szervezni az antológia ürügyén a „modern” költészetről, s mivel Zalán – mint „megbízhatóan” avantgárd költő – kétszeresen is érintett volt az ügyben, hozzászólásra kértem fel. Az általunk megjelentetett kritikákban a szóban forgó antológia költői s szerkesztői kaptak hideget is, meleget is; mindazonáltal Zalán (tán egy kicsit rosszkedvűen, ámde udvariasan) elhárította a hozzászólást, részvételét az esetleges vitában. Jó kapcsolatunk azért – egy-két éves kihagyásokkal ugyan – továbbra is megmaradt: versekkel volt jelen az *Új Forrásban* a nyolcvanas években.

Eme szerzői–szerkesztői kapcsolat intenzitása a kilencvenes években volt a legerősebb. Ennek az a magyarázata, hogy 1990-től Tóth László – Zalán régebbi barátja – lett az *Új Forrás* főszerkesztő-helyettese, s ennek révén Tibor – mindannyiunk örömére – úgyszólván házi szerzőnké vált. Sőt – ami egy folyóirat életében ugyancsak fontos – amolyan *védjegy* szerepet is betöltött a lapnál. Egyszóval nemcsak nálunk, hanem velünk is volt. Például 1990. április 9-én Tatabányán a megyei könyvtárban egy többszemélyes költészet napi műsorban, majd 1991. január 30-án, amikor az *Új Forrás* új folyamának első számát mutattuk be (ugyancsak a megyei könyvtárban). Az itt megjelent íróársak – Grendel Lajos és Pomogáts Béla – Zalánhoz hasonlóan nagy és kockázatos feladatot is vállaltak: egy-egy sorozattal vettek részt folyamatosan mind a tíz számban 1991-ben.

Zalán még ezt megelőzően tíz hetet töltött Észak-Amerikában, s most különleges úti beszámolót: „körülírásokat” készített hónapról hónapra. (Nem kevés szerkesztői ösztökélés közepette, melyekért mindahányszor kedves köszönetet mondott.) A sorozat sikeres volt, alig győztük a szerző s az érdeklődők számára küldözgetni a remittenda példányokat. A következő évben – Fodor András jótékony pártfogásának is köszönhetően – a Magyar Hitelbank Művészeti Alapítványa támogatásával könyvként is megjelentettük az „*Amerikát*”.

Monostori Imre 29

1 LEVÉL ZALÁN TIBORTÓL

A tartalmas fülszöveg (Tóth László, a kötet szerkesztője írta) eligazít az olvasandókkal kapcsolatban, felkészít a várható különlegességre. „Zalán költő, tehát akarata ellenére felfokozott lelkiállapotban él át mindent, ami vele történik. És ezzel magyarázható az is, hogy mások a válaszaival a megélt jelenre; a kérdései is mások. E könyv nem tartalmaz képeket. A szerkesztő nem tartja szükségesnek illusztrálni a könyv szavait. Hisz abban, hogy ami igazán fontos, az így is meglátható lesz. Sőt talán csak így lesz majd látható az olvasó számára.” A szerző hasonlóképpen vélekedik a témát érintő passzusában. „Naplót soha nem vezettem, alkatomtól idegen a napi rögzítés mazochizmusa. [...] S hogy nem hordtam magammal jegyzet-tömböket, védtelenebb lettem az időpontokkal s tűnékenyebb a találkozásokkal, az emlékezetben hamarabb kifakuló tájakkal szemben. Viszont ami megmaradt, az azért őrződött meg, mert valahová kötődött abban a zavaros, felkavarodott közegben, amelyet hívhatnánk léleknek is, ha nem tartaná manapság a világ divatjamúlt szónak.”

A fentebb közölt levél az *Amerika, körülírások, munkapad* című sorozat, illetve kötet további életéről tudósít, s egy következő közös szereplésünkre is utal: már 1993 őszén szervezni kezdtük a végül is csak a következő év februárjában megvalósult marosvásárhelyi *Új Forrás*-vendégszereplést. Ezen a háromnapos (és kétéjszakás) túrán – Fodor András és Tóth László társaságában – igazán megismerhettem és megszerethettem Zalánt. (Kinek édesanyja a harmadik nap késő estéjén istenverte téli zimankóban háromfogásos vacsorával várt bennünket – Abonyban.)

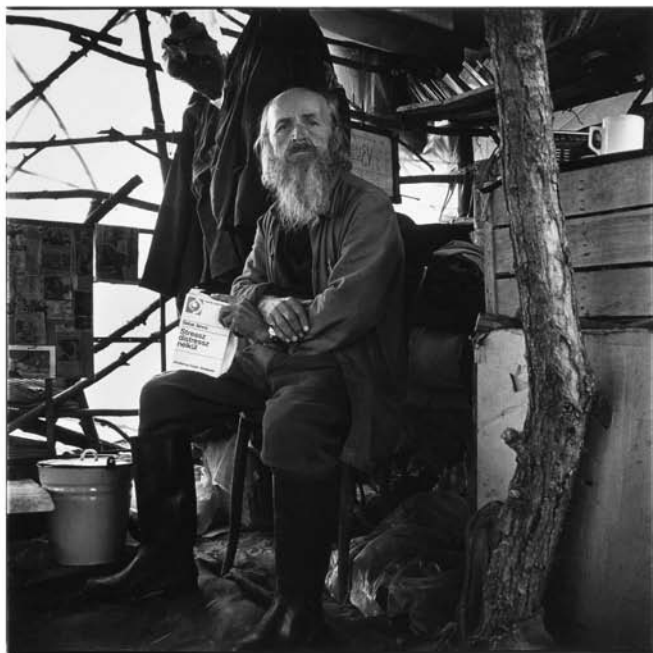
Innét csupán öt hét telt el 1994. március 25-ig, amikor is Tatabányán a Népházban együtt ünnepeltük az *Új Forrás* 25. születésnapját. Ugyanebben az évben készült vele interjú Tóth László sorozatában, amely a novemberi számunkban jelent meg a négy másik költővel: Vasadi Péterrel, Tornai Józseffel, Fodor Andrásval és Csiki Lászlóval készült interjúkkal együtt. E számunkat november 14-én mutattuk be a megyei könyvtárban, ahol Zalán is közöttünk, velünk volt. (Az összesen tizenegy költőiinterjút tartalmazó „Új Forrás Könyvek”-kötetünk 1996-ban jelent meg.)

Míndeközben – több-kevesebb rendszerességgel – Zalán más műveivel is szerepelt a lapban. Versekkel, tanulmánnyal (a gyermekirodalomról például az 1994. szeptemberi számban), Gogol *A köpönyegének* dramatizált változatával (1997/7., 8., szeptember, október) s mással. 2000 után úgyszintén folyamatosan jelen van az *Új Forrás*ban. 2007 őszén meghívott vendégei vagyunk a Hévízen rendezett Csokonai irodalmi napoknak, ahol meglepően sokan és meglepően intenzíven érdeklődtek folyóiratunk és könyveink iránt.

Ami viszont elég kínosan tűnik fel az *Új Forrás* és Zalán kapcsolatát vizsgálva – mással, mint figyelmetlenséggel vagy lustasággal nem tudom magyarázni – az az, hogy barátunk kötetéről jó hosszú ideig nem jelent meg

kritika a lapban. (Ő persze szemérmesen hallgatott erről, soha nem tett célzást erre a hosszúra nyúlt malőrre.) Csak a 2003/5 (májusi) számunkban tört meg a jég: ekkor közöltük Fekete J. József kritikáját a *Papírváros II.* című regényéről, majd Juhász Attila recenzióját hoztuk a *Váz* címmel közreadott válogatott haiku gyűjteményéről. (2008/9., november.) 31
Ez utóbbi lapszámot Zalán verseivel nyitottuk, a *Firkák a templomból* ciklussal. Ebből idézek egy részt.

*Hátára fordul
Élvezi hogy mindenki
elborzad tőle
Végső soron a magány
s a szörny egy tőről fakad*

32 Vasziliz Bogdanov*

A VÉGZET KIRAKÓS JÁTÉKAI

Andrej Bogdanov (1893–1916)

emlékére, Lénának

1. A másik golyó

Hidd el, nézőpont kérdése minden.
Mert lehet, hogy az időt megállítjuk,
és a golyókat tényleg eltérítjük,
korigálva, hol tévedett az Isten.
De fenn, az égi halálos körökben,
a régi rend azonnal visszaáll,
egy másik golyó mindenképp rátalál,
és leteríti, jóvátehetetlen.
Véresen hull a sáros, havas földre,
vagy hanyatlik az ásító gödörbe.
Az ő sorsát már végleg eldöntötték.
Időlegesen lehet korigálni,
reszketve újabb golyókra várni,
röppályájukat már régen kimérték.

2. A végzet

Az apámét is! Őt hitvány repeszek,
szaggatták szét, mert fenn az istenek
valamiért így döntöttek róla,
de ha esetleg továbblépett volna,
időlegesen úszhatta volna meg!
A láthatatlan gonosz égiek,
azonnal újra célba vették volna...
És különben is túl sok itt a *volna!*

Sorsát, akár az Andrejét, kimérték.
A halálukkal betelt-e a mérték,
vagy következünk mi, szüleid, anyám?
Valami miatt útjukban vagyunk,
ameddig mi is, mind meg nem halunk,
még ma este, vagy holnap délután?

3. A téli rombolás

Hosszan nézegettük gyermekkorunkban,
gyönyörű kertünk hogyan múlik el,
korai fagyok félelmeivel
süllyedve alá. Smaragdöldje hol van
gyümölcsfáinknak? Csontvázként zörögnek.
Hópelyhek között tépett diólevél,
valamit még a nyárról elmesél,
míg foglya nem lesz őszülő ködöknek.
És hiába rohantunk ki a hóba,
nyújtogatva kezünket utána,
szállt a levél, elpörgött a nyárral.
Felfoghatatlan, kínos őrületben,
dideregtünk a bátyámmal ketten,
szemben a szörnyű téli rombolással.

4. A tavasz ébredése

És amikor már végleg el is hittük,
örök a tél. Az örökkévaló,
az égben lakózó, dölyfös család,
kinek terveit át nem tekinthettük,
megrázta magát és olvadni kezdett
a kertet leigázó hótakaró,
rekviemet fújtv egy feketeterítő,
s a fehér piszkos, rőt barnává vedlett.
Újult arcukat mutatták a dolgok.
Eddig aludták téli álmukat,
hős tücskeinkkel a föld alatt,
felparázlottak feketén a dombok,
és sürgölődni kezdtek a bogarak,
hangra kaptak a bátor madarak.

5. Tavasz-i tüzek

Sárban, lucokban boldogan totyogtunk.
Telet jelképező szalmabábukat
égettek mezőkön a muzsikok.
Meleg déli szél táncolt körülöttünk.
Csepegett, olvadt, csurrant, cseperészett.
Fehér nyírfáink rázván lombjukat,
búcsúztatták az eltűnő havat,
árkok mélyén, amely elenyészett.
Fák közt nyerítve rohant egy büszke ló,
jégpáncéljától szabadult a tó,
felzörögtek a ladikok láncai.
Ültünk a hintán. Forgott a világ.
Mézsárgán robbant ki az aranyág.
Elkezdhettünk hát megint játszani.

6. Régi teleink

De az egészet félreértheted,
ha azt hiszed, hogy utáltuk a telet,
hisz Andrejvel is, kábán, elvakultan,
akárcsak veled, forogtunk a hóban,
és építettünk nagy hó várakat,
fúrtunk a hóba alagutakat.
Integető, vidám hóemberek
szénszeme, murokorra megremeg,
ha régi teleinket felidézem.
Egy pillanatig sem maradtunk tétlen.
Iszonyú, vad hógolyó csaták,
adták meg az életünk ritmusát.
Szívünkben sírt fel, nyugtalan madár,
csak álmainkban tündökölt a nyár.

7. A mennyei malomkerék

De szívünk mégis megkeseredett,
mikor kertünket láttuk halni meg.
Eltűnt a világ, pirosban, kéken
és véle tűntünk mi is, észrevétlen,
mert csak fehér, csak fekete maradt,
szürkébe fulladt minden árnyalat.
Jöttek fullasztó, gomolygó ködök,

a tó is jégpáncélba öltözött,
 kopár mezőn szél kavarta a havat.
 Minden éjszaka esztelen kábulat,
 öntött el, mikor az ónszürke égen
 végiggurult, malomkeréknyi volt,
 megőrijtett a véres telihold.
 Párnámba fúrtam a fejem. Féltem.

8. Szűrt ezüst fényben

Egyszer a kastélyt előntő holdfényben,
 mezítláb mentem halott folyósokon.
 Ősök árnyai néztek arany, ódon
 képrámák közül, s egy állótükörben,
 megláttam magam és megrettentem.
 Arcom zöldeskéken foszforeszkált.
 Mögöttem, vettem észre, Andrej csúszkált,
 hosszú, lobogó hálóingében.
 Kézen fogva, szűrt, ezüstös fényben,
 hova indultunk, már nem is tudom?
 S most, hogy meghalt, már meg se tudhatom,
 de jó, hogy ott volt, legalább nem féltem.
 A páncélos vitéz mellett megálltunk.
 Vacogtunk, de nem tudom kire vártunk?

9. Menekülés

Mint zsalu sarokvasa megcsikordult
 a kert. A fény még utolszor megvillant
 a tó vízében, álmosan megcsillant
 káprázatokra élvetegen széthullt.
 Ottmaradtunk a szállongó homályban,
 kertünk végében folyt egy kis patak,
 voltak hónapok, mikor elapadt,
 most sárgán habzott. Halálra váltan
 néztük széttört tükrében zöld arcunk.
 Rohanni kezdtünk. Meg-megbotoltunk,
 gáncsoltak sunyi, rejtett gyökerek.
 Felzengett kertünk. Birokra kelt a szél
 a lombokkal. Közeledett a tél.
 És menthetetlen ránk sötétedett.

10. A tücsökodúban. Álom

36

Zsugorodtunk. Két parányi baba
és bebújtunk egy tücsökodúba.
A mélyén mélyen aludt a zenész.
Virtuóz nyári hegedűművész.
Persze nem tudtuk, mi lesz ha felébred?
Mihez kezd velünk, ha újraéled?
Hegedül nekünk? Esetleg megesz?
Nem hasonlítottunk vendégeihez.
Andrej nevetett. „Nem fog felébredni.
És biztos lehetsz, itt nem fog keresni,
ide nem jöhet utánunk a rém.
Képtelen lenne összezsugorodni,
tücsökodunkba befurakodni.”
S szívünkben lassan éledt a remény.

11. A szörny

De már tudtam, nem jutunk ki innen,
haldokló kertünk végképp foglyul ejt,
labdaként dobál a szél, feldob, leejt.
“Siess!” – kiáltott Andrej mögöttem.
Már hallottuk a szörny lépéseit
A patakban lakott, a mart alatt.
Sokszor megvillant a víz alatt.
Nem feledhettük üvöltözéseit.
Mert kezdettől fogva ránk vadászott,
megrémítve a környező világot,
babonás muzsikáink rettegték.
Valaha ember volt, de hallá válott.
Figyelt bennünket, mindig lesben állott.
Fák mögött láttuk halpikkelyes testét.

12. A vég

Egész biztosan el is kapott volna,
de jött apánk és megölte a rémet.
„Megőrijtette az egész vidéket,
Készülök, hogy lelőjem! Mióta
megkezdhetette volna támadását
ellenünk és az egész világ ellen!
Árnyékban ólálkodott észrevétlen,

gyanútlan volt, mint mindég, Oroszország,
 mint szentek, képtelen uralni arcát,
 és mint ragya, kiveri az enyészet.
 Hogyan erősödhetnek ilyen rémek?
 Miért éppen kis fiaim akarják?
 A karabélyát leeresztette.
 Aggódó anyánk is feltűnt mögötte.

13. Töredezettség

De valamit még el kell mesélnem,
 amire másutt aligha lenne szó,
 hogy csapott be az örökkévaló!
 A töredezettséget az életünkben.
 Hogy lassan ment szét körülöttünk minden.
 Hisz a regékben sincsen arra szó,
 mit szenvedett Júlia s Rómeó,
 arról sem hogyan veszhet el az éden,
 és alakul át álom és való,
 a kétely sötét, örök éjjelében,
 már nem volt miért, s az sem kibén hinnem!
 Örök életről, az ki meghaló,
 ne álmodozzon! Éljen inkább, éljen,
 amíg hagyják! Ne rettegjen! Reméljen!

14. Epilóg

Az üvegvilág csengve meghasad,
 és elgurulnak az orosz szavak.
 Inognak bennük katedrálisok,
 Ruszalkák, majálisok, májusok.
 Él apánk, Andrej. Együtt a család.
 Távoli álom még a túlvilág.
 Emigrálunk-e Amerikába?
 Ez a nagy kérdés is eldőlt mára.
 Tudhatod, Lénám, akkor, ha elmegyünk,
 más irányt vehet egész életünk.
 Apám vacillált. Jött a háború.
 És bezárult az utolsó kapu.
 Párizsba mentem. Ők Galíciába.
 A frontra ők, mi az üvegvilágba.
 De akkor én, ha velük elmegyek,
 soha nem találkozhatok veled.

38 *VASZILIJ BOGDANOV

Vaszilij Bogdanov (1895–1982) méltatlanul elfelejtett orosz költő életművének jelentékeny része, egészen a legutóbbi időkig lappangott, de aztán előkerültek a költő füzetei és unokája Tatjana Bogdanova, a harvardi egyetem szlavisztikai tanára megkezdte a szentpétervári, szibériai és amerikai füzetek anyagának közreadását, magyarázó jegyzetekkel természetesen, amelyek sokat elárulnak a korról és a váltakozó irodalom felfogásról s arról is, hogy milyen kevéssé értjük a sztálinizmust, irodalmáról és kényszerhelyzeteiről nem is beszélve. Az arisztokrata katonacsaládból származó Vaszilij Bogdanov – unokája már dolgozik a költő biográfiáján is – Párizsban kezdte pályáját, a tízes években két kötete is megjelent (*Üvegvilág*, 1917, *Árnyak délutánja*, 1919) 1916-ban vette feleségül Léna Nyezvanovát, a neves költő unokahúgát, az ismert pétervári belgyógyász kisebbik lányát. Noha szülei már nem éltek (édesapja tüzértábornokként a galíciai fronton halt hősi halált, édesanyjára a lázadó muzsikovok gyűjtötták rá a kastélyt, apósát részeg vörösgárdisták lőtték le nyílt utcán, anyósa a tizennyolcas spanyolnátha áldozataként halt meg... „A család körül – Andrej Belij szerint – körözött a halál fekete madara!”) Bogdanov és felesége, a húszas évek elején mégis, barátaik kifejezett ellenkezése dacára is, úgy döntött, hazatelepszene. Szentpéterváron, 1924-ben még megjelent egy verseskötete (*Orosz ábrándok*), de hamarosan a gonosz, rosszindulatú támadások keresztútjába került s az irodalom peremére sodródott, verseit nem közölték, Dumas, Victor Hugo, Verne és Walter Scott regényeinek fordításából élt s következő könyve *A szuzdáli harangok* negyven év késéssel, 1964-ben, a hruscsovi olvadás utolsó pillanatában jelenhetett meg, alaposan kiherélve, ami el is vette a költő kedvét a további próbálkozásoktól, ezután már csak íróasztalfiókjának írt... Utolsó éveinek nagy élménye egy különös amerikai utazása volt... Imádott leánya, Tánja, még az ötvenes évek elején ment férjhez a moszkvai amerikai követség harmad titkárához és távozott az Egyesült Államokba, de a költő útlevélkérelmét következetesen visszautasították, míg kevéssel halála előtt, 1979-ben mégis kiengedték s néhány felejthetetlen hónapot töltött Berkeleyben, megismerkedett Miloszszal és Robert Lowellel, mindketten kiálltak versei mellett s az orosz kiadás jóval megelőző angol és lengyel válogatások utószavait is jegyezték... Mi most a Tatjana Bogdanova gondozta kritikai kiadásból válogatunk, de szándékunkban áll Bogdanov egész hozzáférhető életművét s unokája életrajzát is lefordítani... (A fordító)

Laska flörtöl

Laska Lajos egy napon úgy döntött, eléggé megunta a párját, ideje lenne egy kicsit flörtölni. Mivel ezen a téren túl sok kreativitásról sosem tett tanúbizonyosságot, job híján kezdte böngészgetni a társkereső rovatokat, olvasgatta, ki mit kínál, mit kér. A szövegek többnyire nem hatották meg, sejtette, mit takar, az „ápol

Zsidó Ferenc 39

LASKÁK

külsejű”, „csinosnak mondott”-féle reklám. Egyetlen hirdetés keltette fel az érdeklődését, megkapó volt a rafinált stílus: „A magamé vagyok, te a magadé. Akarsz változtatni?” A feladó képet ugyan nem mellékelte, Laska mégis úgy érezte, fel kell vennie vele a kapcsolatot. Elérhetőségként csupán egy e-mail cím volt megadva, Laska írt, a hölgy válaszolt, mentek a levelek és jöttek, a társalgás pörgött, lelkesek voltak és áradozók, Laska úgy érezte, van a nőben „lényeg”, azért hát sürgetni kezdte a találkozást, hogy végre ismerkedjenek meg valóságosan. Megbeszélték a randit, Laskának viszonylag messze kellett utazni, de úgy gondolta, megéri. Mivel fényképet levelezésük során nem váltottak – közös megegyezésből, hogy úgy mond, ne a külsejük „diktálja” az ismerkedést –, most néhány ismertető jelet árultak el magukról, de az izgalom kedvéért csak romantikus-talányosan. Kék kabátban leszek, fejemen egy kis kék kalap, vállamon retikül, mondogatta Laska, mint bemagolt leckét, miközben leült a vendéglő bejáratától jobbra eső első asztalhoz (a megegyezés szerint). Kiszáratva nyílt az ajtó, és belépett rajta a felesége, kék kabátban, fején kis kék kalappal, vállán retiküllel...

Laska átrendezi életét

Laska Lajos egy éjszaka azt álmodta, hogy hatalmas eső esett, a folyók megduzzadtak, kiléptek medrükből: árvíz lett. Ő, vagyis az álombeli énjé riadtan nézett szét a lakásban, mit kellene a nagy víz elől elmenekítenie. A számítógépén akadt meg tekintete, karjába ragadta, s kirohant vele a házból, a szemközi domboldalra.

Amikor felébredt, és újragondolta az álmot, szégyenkezéssel vegyes lelkiismeret-furdalás töltötte el: a veszélyben nem a gyerekére vagy a feleségére gondolt, nem őket akarta kimenteni, hanem a számítógépét. Szomorú, állapította meg. Ideje lesz kissé átrendeznem az életem, ugrott fel az ágyból némi töprengés után. Megragadta a számítógépet, s kidobta a csukott ablakon, közben feleségére és gyerekére gondolt. Aztán csak nézett utána bánatosan, szeméből könny csorgott. Eltelt néhány perc, nem bírta

tovább, leszaladt az udvarra, hogy mentse meg, de a felesége és gyereke megelőzte: már hozták a karjukon, aggódó odafigyeléssel, szinte dédelgetve.

40 A húsleves

Laska Lajost egy ideje nagyon foglalkoztatta gyerekkora néhány eseménye. Visszaemlékezett, tette-vette a történéseket, morfondírozott a miérteken és hogyanokon.

Leginkább az az eset izgatta, amikor egy alkalommal belelépett a forró húslevesbe. Anyja csak nemrég vette le a kályháról a gőzölgő levest, s letette hűlni a csempére. Ő egy konyhaszéken térdelt, s gyurmázott, majd a háromévesekre jellemző szeleburdisággal egyszerre nekilódult, hogy valami új játékot keressen; fél lábbal egyenesen a levesben állt meg, a forró, zsíros leves összeégette a lábát, nejlonharisnyáját alig lehetett levágni róla.

Laskát nem az foglalkoztatta, hogy milyen későre gyógyult meg a másodfokú égés, hogy mennyit kellett kötözgetni, kenetetni, hanem az –mert erre egyáltalán nem emlékezett –, hogy vajon mi lett azzal a húslevessel, hogy újra forralva feltáta-e az anyja, vagy első mérgében előntötte, mint „főbűnöst”. Próbálta kitalálni, érveket felsorakoztatni, az előntés és tálalás lehetőségeit mérlegelni.

Megkérdezni nem tudta, az anyja ugyanis nem élt már. Laskát ez módfelett bosszantotta.

Laska Lajos koncerten

Laska, a mogorva, otthon ülő, magányos fickó elhatározta, hogy elmegy, meghallgatja élőben egy régi, kedvenc zenekarát. Egy fiók mélyéről előkaparta az adekvát kellékeket, bőrdzseki, csuklóvédő, feliratos póló, és kioldalgott a helyszínre. Szabadtéri koncertet harangoztak be, Laska csalódottan állapította meg, hogy a tér nem szabad: szögesdróttal van körbekerítve, ráadásul több százan állodogálnak rajta. Már este volt, szinte éjszaka, de a csillagok nem lettek rácsokká. Talán azért, mert a cella sem volt hallgatag. A hangulat emelkedő tendenciát mutatott, bár a zenekarnak még nyoma sem volt. Az emberek, csupa bőrdzsekis, feliratos pólós fickó, iszogattak. Feles, literes üvegekből. Laska is megmarkolt egyet, meggyőződés nélkül.

Aztán megjött a banda, és játszott. Sokat. Az emberek éljeneztek, ittak az egészségére. Sokat. Az üres üvegeket szétdobálták. A szabadnak csúfolt tér tűrte. Szebbnél szebb dalok csendültek fel. Az emberek egyvégben ráadásít követeltek, az ivás zálogaként. Egyre hangosabban. Már-már túlharsogták a zenekart. Az üvegek mind sűrűbben koccantak. Igazi koncerthangulat volt, na!

Laska egyszer csak hátranézett, az arcokról le a földre. Csupa üveget látott, bármerre forgatta fejét. A fél literesek sűrűjéből egy-két mafla, dundi literes nyújtogatta nyakát.

Hát, még azért is megtanulok üvegen járni, határozta el magát Laska, s elmegyek innen! 41

Meg is indult, üvegről üvegre libbenve, a maga felesét a hóna alatt szorongatva. Ha valahol nem lesz üveg, oda majd leteszem, hogy folytathassam utamat, gondolta elszántan.

Házastársi harmónia

Valami nincs rendben az együttgondolkodásunkban, morfondírozott Laska Lajos egy napon, miután egy hosszú vitában a felesége lebeszélte ötletéről, hogy új autót vegyenek. Laska egy darabig feltüzeltlen érvelt, de aztán hagyta meggyőzni magát – ugyebár, anyagi megfontolásokból. A „vereséget” azonban fájalta. Nekikeseredve kezdte sorolni magában, hányszor megtörtént már, hogy előrukkolt egy gondolattal, a felesége pedig nyomban az ellenkezőjét kezdte zúgni. Csakazértis? Makacságból? Elvből, hogy neki legyen igaza? Rossz kedvében Laska hajlamos volt arra gondolni, hogy igen.

Egy ideig dúlt-fúlt magában, aztán lehiggadt, s addig elemezgette a helyzetet, mígnem rátalált a helyes kifejezésre, a probléma meghatározására, s ez megnyugvással töltötte el: amikor nekem egy gondolatom támad, akkor a feleségemnek egy gondolata védekezik. Ez is az együttműködés egyik fajtája.

42 Kovács András Ferenc

CSOMOLUNGMAI MÁRVÁNY

(Utóhangok H. könyvéhez)

*„Hideg volt odamenet.
Épp legrosszabb része az évnek
Az útra, s ilyen hosszú útra:”
(T. S. Eliot: A háromkirályok utazása)*

*„Sikerünk elenyésző, pusztulásunk kézenfekvő”
(Mallory utolsó levele anyjához)*

Hát akkor, Zoltán, Hajdú Farkas-Zoltán,
Nincs más, csak a Mallory háta, csak az
Van, noha még sincs – TEMPUS EST UBIQUE –
Csak ragyog ott a fagyos seholban,
Semmisedésben, fény a magasban.

Hát akkor a Mallory háta,
My friend, blood shaking my heart,
Félelem és sors rázza a vér hálóját a szélben!
Hübrisz, hókavaró szél, aztán Euripidész, aki hajdan
Az emberek ereit hálónak látta,
Mit istenek fonnak, hogy zsákmányul fogjanak
Bennünket bennük – örökre rabul vergődünk,

Barátom, s kitörni hogyan, honnan, mi felé?
Hogyan írni? Miképpen, mit – s minek írni,
Barátom? (Ha írni lehetne...) A történet
Fonalát folyton elejtjük, összekuszáljuk,
Foggal harapjuk, karddal vágjuk el, ó, Ariadné,
Mi, ügyetlen, földi halandók,
Szent levegőbe vágyakozók. Márpedig

Ami történik, ami megtörténhet, az szinte
 Önmagától összeáll, mondják, a nyelvből,
 Az emlékezetből, az elmondhatatlanból...

Alak és alakzat,

Kép és képtelenség,

Így bomlik ki

Egyéből, az ismeretlenből. Olyan anyagból

Vagyunk, mint álmaink. Szép, képes beszéd
 Vagyunk, de kissé másképp szölv. Képletesen ne
 Vedd, mert a megírható világ (vagy a mindenség)

Több, s kevesebb is –

Féltelenebb a rideg, kiszámolt

Képleteknél... *Per esempio* –

Két pont épp elég lesz, mert egyetlen pont

Túl soknak tűnik. *Vivem en nós inúmeros* –

Mondá négy portugál poéta... Példának okáért,

En nuestra Europa,

H. kezdetben T-ben vala, persze, azóta

H. már H-ban is van.

Nyilván, nem Heidegger, sem Hamlet.

Valaki nagyon hasonló a helyhez,

Valaki nagyon helytelen, nem köthető,

Valaki nagyon nélküli, helyek fölötti –

Fecskék röpte a Várhegyen.

Valaki egyre azonosabb önmagával.

Valaki egyre idegenebb önmagától.

Innen fakadnak föl, mint füst a völgyből,

Mennypára felhők orrlükán keresztül –

Innen mesék, példázatok, mind köznapibb s közömbösebb

Létféltoszok, rémtörténetek, árnnyak, amint folyvást

Újraszülük, majd fölszámolják lényegük megint. Irtóztató

A szépség – sárba foszlik így
A verssorok vak szőttese,
Ha már szavakra szétesett. De van mérték a földön?
In meiner Heimat, mondaná H.
44 Zeng a magasság, zúg a ködülte tetőkön a szélcsend,
Ahol fenn jártak a holtak
S az élők mind papírmaséból –

Nahát ez ismét Ezra Pound... Irtóztató,
Miket beszélnek néha egy rosszkedvű rádióban!
Minduntalan idéznek valakit... Vajon ki szól,
Ha szótlanult a szó? Banántermesztő, böllér, buszsofőr?
Holmi közéleti nagyság? *Omini siate e non pecore matte.*

Különben: minden idézet. (Most ide inkább valamelyik
Borges lett volna illőbb.) *Exempli gratia* valamelyik
Lisszaboni költő, luzitán magányos, aki nem én:

Não meu, não meu é quanto escrevo.

Litterae nihil sanantes. (Ím, egy praktikus elme!)
Te meg fogsz halni. Ők meg állni fognak. (A hegyek.)
„Akkó’ mek mija francnak a zegísz céció?”

What’s the use of all your damned books?

Alexisz Zorbász kérdezi, vagy Caliban bőgi pofádba,
Prosperócska, minek? – kacsint a görög szemetes
Korinószból. Ó, H. úr! *Giebt es auf Erden ein Maaß?*

LA VIE EST VARIABLE AUSSI BIEN QUE L’EUROIPE

Így csak az elragadó lét motyogása sodorhat.

És csak Arisztotelész, Platón, Euripidész...

Csak jel vagyunk, s mögötte semmi. *I can connect
Nothing with Nothing.* Nem tudom. *Es giebt keines.*

A költőlelkű H. ma újra T-ben él:
Toronyzóban üldögél. De mégsem

Ő az! Fecskék kiáltása lengi körül,

A legmeghatóbb kétség övezi. *Es giebt keines.*

Távol, hol már a hó királya hódít.

H. úr H-ban, nem Hellászban – fönn, Himaván gerincén,
T-ből, Tibet felől, 1924 júniusában, hárman: George
Mallory (másodjára), nyomában Andrew Irvine,
Lennebb Noel Odell... Nehéz volt odamenet.
Az ég lengette örök lobogóit.

45

Hát akkor a Mallory hátán
(H. szerint 8159 méteren, a Mount Everest felé, feküdt)
Időtlen, márványcsillogású lett a bőr –
Sztélé, római kőlap, fölíratokra méltó.
A többi csak törés, ficam, kín, szenvedés.
Széllal tündöklés távol idegenben –
Fernste Gegend / nächster Nahnis.

Fény, a magasban Mallory háta ragyog,
Ragyog a menny tudatában Isten,
Isten háta mögött is Mallory háta ragyog,
Menaságnak alsó végén ragyog
Egy csillag az égen, Mallory háta ragyog:
Fölkapaszkodik és alászáll,
Végtelenült fény –

LUX PERENNIS OMNIBUS / TEMPUS EST UBIQUE

(A költemény Hajdú Farkas-Zoltán *Mallory háta* című könyvének utószavául íródott, szövegében szó szerinti vagy torzított, többé vagy inkább kevésbé fölismerhető formában idézetek, sorok, sortöredékek találhatók John Adams, Guillaume Apollinaire, Áprily Lajos, Jorge Luis Borges, Dante Alighieri, T.S. Eliot, Luis de Góngora, Hajdú Farkas-Zoltán, Martin Heidegger, Friedrich Hölderlin, Nikosz Kazantzakis, Kovács András Ferenc, Fernando Pessoa, Ezra Pound, William Shakespeare, Jorgosz Seferisz, Tamási Áron valamint még sokan mások műveiből.)

Kovács András Ferenc 2009-ben a Magvetőnél megjelent *Sötét tus, néma tinta (Vázlatkönyv 2002–2009)* című kötetét a kritika egy új pályaszakaszkedzeteként értékelte. A keletkezés idejének hét évét tekintve ugyanakkor

46 Finta Gábor

MI KELL EGY MAGYAR VERSHEZ

Kovács András Ferenc

Vázlatkönyvéről

nyilvánvaló, hogy a Kovács költészetének legjellemzőbb jegyeit is magán hordó kötet legfőbb újdonságát jelentő ismervek – a feltehetően legfontosabbak, a teljesség igénye nélkül: a személyesség, a kétségek megjelenése és formai téren az interpretatív módon

kötetszerző elvett japán műforma – nem hagynak kétséget afelől, hogy nem olyan radikális fordulatról van szó, mely ne teremtené folytonosságot a hagyományértelmezést elsősorban a maszk és a szövegközöttség felől megvalósító beszédmóddal.

Legendó a haikunak a magyar költészet hagyományában (a Kovács-kötet kapcsán pedig elsősorban Kosztolányi költészetében) betöltött szerepére utalni. Épp ezért nem lehetetlen, hogy a kötet legfőbb újdonságának azt tekinthetjük, hogy a személyes hang olyan forma átszajátításán keresztül szólal meg, mely elvben legalábbis inkább a tárgyias megszólalás hagyományával volna összehangolható, hiszen a haikuban (mint műfajban, s nem mint műformában) a természeti jelenségek leírása, szemben az európai hagyománnyal, nem a versbeli beszélő lelkiállapotának allegorikus megjelenítésére szolgál. Ez persze egyben azt is jelenti, hogy a személyesség nem a korábbi vallomásos költészet ismérvein keresztül jut szóhoz.

A kötet az ismert haikuköltőkön és Kosztolányin kívül szerepelteti többek közt Adyt, Babitsot, Ignost, Szabó Lőrincet, Tóth Árpádot, Borgest, Kafkát, Kavafiszt, Keatsot, Ezra Poundot, de az egyes versek más szerzők szövegeit is megszólaltat(hat)ják (például Petriét: „Ahogy fölszáll a harmat: / minden csak folytatódik”), mint ahogy a felsoroltak sem csak a szerzői néven keresztül reprezentálódnak. A *Tíz év múlva* (kivált zárlatának) Kosztolányi-parafrazisa („nem vagy már soha otthon / a hajléktalan égben”) ritmikailag is a Kosztolányi-verset idézi. Az adóniszi kólon azonban ezen a versen kívül is többször átüt a haikuk ritmikáján („Mint hegyi pára / hajnali zápor után / égbe lebegvén”), megegyszer a soráthajlásokat a szöveg hangzóságának megfelelően olvasva („Reszket a nyárfa, / remeghet a kőris fönn / a hegyélen. Ősz / szele fúj már – diderget / a fény is.). S arra is akad példa, hogy az antikizáló verselés a megidézett szerzővel és költeménnyel a ritmikai

tradíciónak megfelelően találna egymásra, ugyanakkor a haiku formába tördelt vers ritmusképlete éppen a „költőnek lenni nehéz” félsorban deformálja a hexameter mértékét (ezzel egyben a haiku formai követelményeinek felelve meg), majd ezt egy ismét rövidebb „félsor” után, mely azonban a hexameter sorvégének megfelelő adóniszi kólon, két olyan sor követi, 47 melyek összekapcsolása szabályos pentametert ad, vagyis a vers végére a szöveg mintegy „beletalál” a(z antik) ritmusba. A kérdés nyilvánvalóan további részletes vizsgálatot igényelne, de mindezek alapján talán nem tűnik teljesen valószínűtlennek a feltételezés, hogy a Kovács-vers esetében a hagyomány ritmikai alapú átsajátításáról és átértelmezéséről is beszélhetünk.

A japán haiku költészet legnevesebb szerzői előtt Kovács nem a műfaj ismert témáinak, legjellemzőbb tematikus jegyeinek vagy a költők beszédmódjának felidézésével tisztel meg, hanem a neveikkel való paronomáziás játék teszi őket a szöveg hangzásvilágának elidegeníthetetlen részévé. Nyilván nem véletlen, hogy ezek a versek a *Kosztolányi japánokat műfordít* ciklusban olvashatóak, vagyis ugyanabban, amely a haiku jellemző jegyeit a *Mi kell egy japán vershez?*-ben sorolja fel, oly módon azonban, hogy a vers zárata („Dezsőkém hagyjuk mára...”) nemcsak a japán verseket fordító ál-Kosztolányi szólamához rendelhető hozzá, hanem az ál-Kosztolányi-verseket író szerzőhöz is. Ez pedig arról tesz bizonyosságot, hogy az idegen nyelvhez tartozó forma „lényegi” jegyei, a nyelv közbejöttével, átsajátíthatatlanok.

Így az eredet megidézésének ironizálásával poétikailag a műfaj magyar hagyományához kapcsolódik elsődlegesen, ugyanakkor talán az is megkockáztatható, hogy a két költészeti hagyományt a Kovács-vers értelmezésében éppen a hangzás kapcsolhatja össze, amit nemcsak a haiku erős zeneisége, hangulatúsága indokol, hanem talán méginkább az, hogy a japán írásjelek a verset mint írást és mint a kultúra médiumát hozzáférhetetlenné teszik; részben valószínűleg ez is oka lehet a *Műfordító keszvének*.

És feltehetően nemcsak a műfordítóénekek. A kötet címének meglehetősen összetett jelentésrétegeiből ebben a kontextusban azt látszik érdemesnek kiemelni, hogy egyszerre idézi fel a haiku képteremtő természetét, és a (tinta, mint az Európában a tust főlváltó) írás médiumának némaságát, mely utalhat arra is, hogy a tinta, az írás anyaga néma, vagyis szólásra képtelen, ami jelezheti akár azt is, hogy a recepcióban többektől üdvözölt személyes hangot a közvetlen megszólalás képtelenségének állításával már maga a cím visszavonja, amennyiben a megírásra (a beszélő távollétére) és a versek medializálta képi világra irányítja a figyelmet.

A *Csíkszépvízi vázlatok* első darabja olvasható úgy is, mint amely ezt a problematikát tematizálja („Sötétedéskor / hűvös fák vagy vadvizek / árnya suhog föl? / Semmi különbség éjbe / enyésző verssorok közt.”). A vers minden mozzanata hangsúlyozottan az aiszthészi szízesztétizálásához kö-

48 tődik, vagyis az erősen nominális versben a szó teremt egy világot, melyet aztán az én-kijelentés predikatív szerkezete értelmez, és teszi a teremtett világot (melynek szcenikája ugyanakkor nem ismeretlen az olvasónak korábbi szövegekből) az autopoézis felől (is) érthetővé. A mondat modalitása és az „árnya suhog föl” kifejezés nemcsak a hűvös fákra, de a vadvizekre is vonatkozó színesztétizája nyilvánvalóvá teszi, hogy az azt érzékelő és a következő szakaszban az eldönthetlenséget az „éjbe enyésző verssorok”-ra applikáló jelenléte nélkül nem elképzelhető. A vers (nem kevésbé romantikus gyökerű szcenikával) itt talán Ady ismert versére játszi rá: „árnyak suhognak a sötétben”.

Fontos ugyanakkor annak eldönthetlensége, hogy a vers szerint a fák, a vadvizek, vagy éppen azok árnyai suhognak, vagyis hangsúlyozottan retorikai alakzattal és nem romantikus képpel van dolgunk, és csak ez teszi a következő sorokat a versírásra vonatkoztathatóvá. Túlzónak tűnik ugyanakkor L. Varga Péter értékelése, aki szerint „[k]onstatív és performatív retorika ilyen találkozását végül az olvasás és frás aktusának tematikus visszavonása követi, miközben a visszavonás már maga a szüilető vers részeként fródik.”¹ Talán lehet jelentősége annak, hogy ritmikailag elkülönül a „hűvös fák vagy vadvizek / árnya suhog föl? / Semmi különbség éjbe / enyésző” rész a tárgyi (objektív) világot (a sötétedés mint természeti jelenség, illetve a verssor mint tárgyi létező) idéző felütés és a zárlat ritmusképletétől. A szöveg hangzóssága felől a daktilikus sor (fél hexameter) után a soráthajlás miatt három adoniszi kólon követi egymást, vagyis a vers itt erősen antikizál (miközben a soráthajlás az „enyésző verssorok”-at kiemeli), így az – esetleg Radnóti átírt – eclogák világát idézi mind szcenikában, mind ritmikailag, ugyanakkor az érzékelés tapasztalatának nyelvi közvetítettségét úgy teszi nyilvánvalóvá, hogy a már eleve az érzéletekhez kötődő minősítés (*hűvös fák, vadvizek*) az ezeket érzékelő és medializáló megszólalásban a beszélő jelenlétét feltételezik.

Ez lesz az előfeltétele annak, hogy a hangsúlyozottan retorikai alakzatként értelmezendő sorok tapasztalata a „verssorok”-ra legyen vonatkoztatható. (Ha nem profanizálná túlzottan a vers amúgy emelkedett dikcióját, megkockáztatható volna, hogy a vers a „Sötétben minden téhen fekete” tapasztalatát poetizálja.) Vagyis L. Varga Péter kijelentése azért tűnik túlzónak, mert frás és olvasás aktusának visszavonásáról beszél általában, mindenfajta restriktió nélkül, míg a szöveg bizonyos verssorokról szól. Vagyis valószínűleg jelentőséget kell tulajdonítani annak, hogy az *enyésző* verssorok között

nincsen különbség, és mivel a szöveg paralell szerkezetbe rendezi a természetéről és a versről szó részt, talán megkockáztatható, hogy ezek azok a verssorok, melyek között a beszélő, pontosabban a szöveg lejegyzője számára nem érzékelhető a különbség, amelyek nem íródnak bele a saját versbeszédbe. (Valószínűleg helyesebb lenne a *versbeszéd* mintájára a „versírás”, kifejezést használni, ez azonban használati helyiértékéből fakadóan kizárná a szövegből az olvasót, márpedig a szövegek nagyobb része elég hermetikus karakterű ahhoz, hogy a velük kapcsolatos minden megszólalás ne tenné hangsúlyossá az olvasás fenomenalizáló jellegét a szövegek pluralitásával szemben.)

A versek esztétizáló jellege így nem lesz önmagába záródó, öncélú, hanem a hagyományt úgy juttatja szóhoz, hogy az mindenkor jelzi a keletkező szöveg performativitása és a már fenomenalizált korábbi jelentések közötti distanciát. Vagyis véleményem szerint nem annyira arról van szó, hogy a „[k]onstatív és performatív retorika ilyen találkozását végül az olvasás és írás aktusának tematikus visszavonása követi”, hanem inkább arról, hogy a konstatív nyelv(használat) itt performatív nyelvhasználat(ként) lesz (felismerhető). Ugyanakkor ennek a (mindenkori) közvetítettségnek lesz a következménye a létezés megragadhatóságának, felmutathatóságának részlegessége, a szemléltető pozíciójától nem függetleníthető különállásnak a természet-től leválasztottság: „Ködözik még a / Cseroldal vágatában! / Rozivölgye, száz / év múltán is – nélkülünk / lélegzenek nagy erdők.” (*Csíkuszépvízi vázlatok – 2004. augusztus 27.*) „Hágók, tetők, tó, / türkiz víz, hegygerincek / s felhők futása – / ennyi volna? Hátúszás / ringat, arccal az égnek.” (*Csíkuszépvízi vázlatok – 2004. augusztus 29.*)

Ez ugyanakkor nem feltétlen jár együtt a beszélő szomorúságával. A szerző önvallomásait ugyan többnyire legfeljebb az értelmezés kontextusaként érdemes számba venni, ebben az esetben relevánsnak tűnik Kovács András Ferencet idézni: „Szavakban lakozni, szavakkal élni a lehető legtermészetesebb, leghitelesebb módja a létezésnek – író s ember számára egyaránt. Mindnyájan nyelvben, nyelven át és nyelv által vagyunk.”

Új Forrás 2011/3 – Firta Gábor: Mi kell egy magyar vershez
Kovács András Ferenc: *Vázlatkönyvről*

¹ L. Varga Péter: „...kép zuhog át a szón...”, Kovács András Ferenc: *Sötét tus, néma tinta, Prae* = <http://www.prae.hu/prae/articles.php?aid=2203&cat=3> [2010. 06. 21]

Ha az olvasó kezébe veszi Kovács András Ferenc *Jack Cole daloskönyvének* a Magvető Kiadó gondozásában nemrég megjelent, immár második kiadását, először talán a szembeszökően fehér, cowboy filmekre emlékeztető, az első kiadástól eltérő betűkkel

tipografált idegen név hívja fel magára a figyelmet. A „szerző” kilétéről a borító belső oldalán mellékelt, kissé amerikaias sztereotípiákat felvontató kép alatt a követ-

Kurucz István 51

JACK COLE DALOSKÖNYVÉRŐL

kezőket olvashatjuk: „John Coleman, azazhogy Jack Cole a kaliforniai Santa Monicában született 1958. augusztus 23-án”. A szerzői név azonban az életrajz felől referencializálhatatlannak bizonyul („Szenvedélyes életét örökre e dalok zárják magukba”), inkább bizonyos művekre, azok csoportjára, sőt önmagára utal. A borító hátoldalán olvasható idézet erre enged következtetni: „Mert Jackie Cole volt Jackie Cole / Hisz nemléttel határos / Vers volt csak elhagyott kopár / Lelki kísértetváros” (*Jack Cole gyászdala önmagáért*).

Az olvasó olyan fiktív szerző fordításkötetét tarthatja most/újra kezében, akinek identitását elsősorban a nyelv, a nyelvi játék, a forma határozza meg. Vagyis akit a nyelv, illetve annak bizonyos működési módja hív életre. Ebből a szempontból jellemző a Kovács András Ferenctől származó anekdota, mely szerint Jack Cole rímkényszerből született meg, a rímhívó „dekkol”-ra felelve. A heteronim költőtárs sajátos személyiségjegyekkel ruházódik föl: pontos születési adatokkal, leszármazás-történettel, életrajzzal, életművel bír. Az érdeklődő olvasó olyan internetes portált is fellelhet, ahol éppoly valószínű szerzőnek számít, mint Verlaine, vagy Villon. Tökéletes illúzió részesevé avatja tehát olvasóját, éppúgy mint a *Metamorphoses*ben Pygmalion szobra: „művészet fedi el, hogy csak művészet”.

A *Jack Cole daloskönyve Biciklirodeó* cím alatt tartalmazza azt a negyven dalt magában foglaló „canzoniere”-t, melyek 1988 és 1995 között keletkeztek. Része továbbá a kötetnek a *John Coleman elkárhozása*, mely – a feltételezett szerző szavaival – „autopszichográfiai fragmentumok, följegyzések, memoárok, töredékek, elegyes megemlékés” különös vegyítése. Majd végül a „fordító” utószava – (*Az átköltő epilógja*) – zárja a kötetet.

„Szenvedélyes élet” – olvasható a belső borítón a dalokról. Szenvedélyes valóban: a formai változatosság, megmunkáltság, a költeményeket zeneivé oldó ritmika, a rímek bravúros összecsengése – a nyelv bámulatos, szemet, fület gyönyörködtető eredendő, egyben eredeti játékosága. A szenvedély szólal meg az érzelmek kifejezésének műfaji sajátosságát magukon viselő dalokból: a szerelmet tárgyul választóbból, a gúnydalból, a gyászdalból,

az *Uccadalból*, vagy éppen a *Pótdalból*. Helyenként elégikus, másutt patetikus, legtöbbször mégis iróniába játszó hangot ütve meg. De már-már szenvedélyesnek mondható az utazási kedv is, mely egy sor amerikai várost bebarangoltat Jack Cole-lal – mint az a versek alatt elmaradhatatlan 52 keletkezési hely- és időmegjelölésekből kiderül.

Mert Jack Cole igazi *vagans*, a *Divagorum ordo* huszadik századba szakadt kései tagja. Lázad a kötöttségek, a hierarchikusan merevvé váló formák ellen. A *Biciklirodeó* – mely műfajmegjelölésében is a lovag- és vágánsköltészet időszakára utal – utolsó dalában (*Envoi* – 1994) a függetlenség, a szabadság jegyében indítja útnak kötetét: „Kerüld a Fennkölt Jóknak ormát: / Költelmi normát, iskolát!” Ezt idézi a profán, hétköznapi, gunyoros, néhol pajzán, másutt panaszkodó hangú költészet. Hasonló módon megjelenik a versekben a kaján-, kacér szerelem, a testiség, a mámor és a taverna képvilága, mint a *Carmina Buranában*. Mégsem csak a mentalitásbeli, vagy tematikus rokonság, de egyes versek között a formai hasonlóság is ezt a kapcsolatot erősíti. És mint arról az átköltőtől értesülünk, ezek a dalok éppúgy botránykővé váltak, éppúgy titok tárgyát képezték, mint 13. századi elődjei.

Jack Cole ugyanakkor nem értelmezhető a *Dalaskönyvben* megszólaló beszélőként. Az én és annak pozíciója: körülhatárolhatósága vagy éppen határtalansága a *Jack Cole dalaskönyvének* egyik legfontosabb kérdése. A kötetben előforduló előszámlálhatatlan idézetrengetegben (Arany, Propertius Sextus, Weöres, Petőfi, Madách, Shakespeare, Ady, Apollinaire, Babits, Kányádi, Poe, Balassi, Arthur Miller, Sartre, Szabó Lőrinc, a Biblia, Villon vagy éppen Kovács András Ferenc korábbi szövegeiből, stb.) a hagyományos alanyi beszélő pozíciója kérdésessé, a költészet aleatorikus jellegűvé válik. A nyelv, az irodalmi hagyomány, a nyelvi megelőzöttség tudata valami módon mindig kiszolgáltatottá teszi a beszélőt, lokalizálhatatlanná a megszólaló hang kilétét. A „fordítói” utószó címe – zárójelbe téve *A lírikus epilógjára* történő utalást – az (át)költői én elbizonytalanodásával számol. A *John Coleman el-kárhozásában* az én eliminálódása a nyelvi megalkotás folyamatával hozható összefüggésbe: „elbeszélésem annak az embernek a szimbóluma, aki én magam voltam, miközben megírtam; s hogy papírra vessem ezt az elbeszélést, azzá az emberré kellett lennem, s hogy azzá legyek papírra kellett vetnem ezt az elbeszélést...” A *Biciklirodeóban* pedig ez épp a gadameri, szubjektumot feloldó játék, illetve a dallam fogalmaival kapcsolódik egybe: „Csak játék általában / A lelkem csapd pofon / Atlanti éjszakában/ Fölsíró szaxofon” (*Manhattan Rhythm*).

Az alkotás anyaga itt mint a személyiséget megváltoztató (megszűnítő vagy megsokszorozó) tényezőként érhető tetten: a beszédben megszólaló alany valójában mint tartalomtól eloldott nyelvi játék, dallam és motívumsor írható le. Orbán János Dénes *Ifjabb csikóbb poéta Jack Cole-hoz* című versének

Appendixe éppen ezt rója fel „mester”-ének hibájául, hiányául: „Köszönjük, hogy reszelted / orrunk alá a tormát! / Tőled tanuljuk, Maszter, / a nyelvet és a formát. / De megpróbáljuk azt majd / tölteni tartalommal, / nem pedig sajtólikakkal, / színhanta-tarka lommal”. A Jack Cole-versek kapcsán Keresztury Tibor hasonló megállapítást tesz tanulmányában: „mintha 53 túl sok bízatra [...] a homogenizált versforma önműködésére”.

A verseket nézve ez a meggyőződés valóban helytállóan bizonyul: a vágánsköltészetre jellemző életörömmel, játékosággal bánik el mindenféle szabállyal, irodalmi hagyománnyal, vagy olvasói berögződéssel. A játék – a legkisebb nyelvi egységtől a forma virtuóz kezelésén át a transztextusok legváltozatosabb használatáig – a nyelv egészére terjed ki. A *Walla Wallá*ból származó *Wadnyugat wégwidéke* már címében jelzi az fráskép megszokottól eltérő torzulását. A *Texasi csendéletben* a forma változatosága hangsúlyozódik a stórfák képeinek megváltozásával, a *Stb.* rövidítés vagy a &jel használatával. A múlt alakíthatósága, szabad fel- és újrahasonosíthatósága mutatkozik meg a hagyománnyal kialakított viszony, a transztextusok megjelenésének jellegében. Az idézésben rejlő lehetőségek kreatív átalakításában éppúgy („Kilőnek egyszer téged is” – idézi meg Kányádít a *Cape Canaveral Bluesban*), mint az architektusok átértelmezésében (amint azt akár a *Toldott-foldott ballada* jelzős szerkezete mutatja).

A legelső közlésnek számító *John Coleman elkárhozásában* azonban az átköltő arra figyelmeztet, hogy az „a kiadásunkhoz, úgy hiszem, nélkülözhetetlen”. Úgy tűnik tehát, hogy az értelem- és jelentéstulajdonítás bizonyos kontextus hiányában lehetetlenné válik. A *John Coleman elkárhozásának* jelentős alakja „Kálmáncsehy József” a 19. századi magyar szabadságharc emigráns hadnagya, a Coleman-família dinasztia alapítója. Az ő megérthetősége kapcsán derül fény arra, hogy a nemzeti nyelv és az arra rátelepedő történeti ismeretanyag tudása a minél pontosabb értelmezés szükséges feltétele. „Emlékezz Alamóra!” – mond pohárköszöntőt fia: Al, majd a hadnagy hozzászeli: „És Villa Gauchera”. A hangzó szóalak csak azok számára bírhat jelentéssel az idegen környezetben, akik részesei a magyar nyelvű nemzeti kultúrának is. A hadnagy halálakor elszavalt vers – *Vörösmarty Szózata* – szintén egy bizonyos értelmezői közösség számára mondhat valamit. Csak ennek részese tud magyarul adni Kálmáncsehy halálközeli vigasztalhatatlanságára.

A *Biciklirodeót* követő mindkét szövegben előfordul egy Emerson idézet, mely szerint „a költészet rokon a krónikákkal”. John Coleman költészete ezek szerint rokonítható kell, hogy legyen azzal a családi krónikával, melyet elődei szerkesztettek az évek, évtizedek folyamán. Ez tematikusan úgy észlelhető, hogy a dalok között felfedezhetőek azok a nevek, kifejezések, melyek

Coleman feljegyzéseiben a versekre történő egyértelmű utalásokként olvashatók. Vagyis, mint „autopszichográfiai fragmentumok” értelmezik a Jack Cole nevével fémjelzett versek csoportját is. „Mert gazdag vagyok én szeretetben, mert sokfelé ágazom én szét a hatalmas időben” – írja a tizen-
54 ötödik jegyzetben. A *Concordi hóban* mintha az Emersont és Thoreau-t olvasgató szépapja szólalna meg a vers elején. A *Chattanooga*ban a csattanót nélkülöző történetek megalkotója, Ben Coleman is hallható, csakúgy mint egyik indián őse az „*Indián szerenádo*”-ban, vagy Joe Coleman az *Ó, Trenszi, Trenszi, Trenszi!*-ben, avagy a *Minority Blues*ban.

A rokonság azonban nemcsak a tematikában jelentkezik. Jack Cole így ír a családi krónikáról: „Böngészgetem az elődök följegyzéseit. Még ükapám, néhai Joe Coleman kezdte el őket, [...] fiai aztán átmásolták, derekasan átrírták, folytatták, helyenként kibővítették a Coleman-família krónikáját [...], Ben Coleman nagyapám bele-belejavított atyja körmondataiba, átszerkesztette passzusait, szétmázgálta szavait...” Az is előfordul, hogy egy név mellől kikaparnak valamit, hogy mást írhasanak fölébe. A Kovács András Ferenc-recepció által korábban érzékelt palimpszeszt-jellegű írás- és idézéstechnika fogalmazódik itt meg. Átmásol, átír, helyenként kibővít, átszerkeszt, szétmázgál: Jack Cole költészete ugyanezekkel a szavakkal írható le.

Az átköltés fogalma így nem pusztán a fordítói tevékenységgel, hanem magával a költészettel, az alkotás mibenlétével, és annak értelmezhetőségével hozható szorosabb kapcsolatba. Minden szöveg korábbi, őt megelőző (és őt követő) szövegekkel lép kölcsönhatásba, még pedig oly módon, hogy kimozdítja azokat korábbi jelentésmezejükből. Még akkor is, ha – mint esetünkben megfigyelhető – látványosan hiányzik a forrásszöveg. Az átváltozás a nyelv lényegi tulajdonsága: „Időről időre minden elmozdul, minden szüntelen mozgásban van, még a mindenható mozdulatlanság is el-elmozdul, terem, teszi a magáét, mert a mondatok maguktól mozognak, működnek, függetlenednek, folytatódhatnak, átszerkesztődnek a láthatatlanban, a szüntelen mozgásban, fölcserélődnek a szavak is, [...] mert minden fölcserélhető, minden citátum összecserélhető, a mindenség az elvéthető idézetek rendszere, a valaha is elhangzott, megírt szövegek összes generációi is összecserélhetőek...” Eltávolodás ez attól a felfogástól, mely a művet zárt, meghatározott jelentésekkel ellátott entitásként határozza meg. A szemantikai telítettség folytán nem köthető csupán egy, többé – kevésbé megfellelthető jelentés a szöveghez. A vágyott struktúra újra és újra megbontható: a szöveg a jelölők végtelen játékká válik – úgy a szövegen belül, mint az intertextualitás révén azon túlmutatva. A nyelv működésmódja miatt a jelentés az (újra)olvasás folyamán csupán pillanatnyilag válik megragadhatóvá.

A kötetben már-már tobzódó paratextusok (évszámok, helynevek, ajánlások, mottók) feltehetően az egyik legérdekesebb értelmezői feladat

elé állítják az olvasót. Az egyes művek alatt szereplő évszámok, helynevek nem csak azok keletkezési körülményeit jelölhetik, de egyéb jelentéssel is bírhatnak (a kisebbségi lét jogfosztottságát témául emelő *Minority Blues* talán nem véletlenül július 4-én, vagyis a *Függetlenségi Nyilatkozat* aláírásának emléknapján kelteződik). Különösen annak fényében, 55 hogy egyes, folyóiratokban korábban már megjelenő költemények datálási adatai a kötetben másként szerepelnek (*Biciklirodeó*, *Rézborű nap*, *La Jolla*, *Cape Canaveral Blues*, ahol a mottó is franciául szerepel, vagy az *Ó, Trenszi, Trenszi, Trenszi!*, melynek eredeti keletkezési helye, az esetleges Poe utalás, vagy a „hol volt, hol nem volt” témája miatt is lényeges Nevermore Beach a *Cynthia Kiss* alá kerül).

A legfontosabb paratextus azonban kétségtelenül a *Biciklirodeó* elején mottóként álló szövegrész. Walter von der Vogelweide *Ó, jaj, hogy eltűnt minden* kezdetű versének első strófája – Radnóti Miklós fordításában – azt a formai, képi világot jeleníti meg, mely tematikájában, motívumaiban az egész kötetten végigvonul. Ilyen az értékeltelt múlt és az értékfosztott jelen ellentétes képe, az álom és való, az érzéki és reális különbségének, az én stabilitásának kérdése, melyek középpontjában a kárhozát és üdvözülés lehetősége áll. Szerepet kap az a fogalmi mező, mely az idegenség, a hontalanság kapcsán Kálmáncsehy története, vagy éppen a fordítás kapcsán merülhet fel. A nibelungi sorok közepében a metszetek által kirajzolódó kacskaringós vonal nem csak a költeményben megjelenő tengerre mért ütéstől fodrozódó vízfelület látványát vetítheti az olvasó elé, de az életutat, az utazást, esetleg valamilyen határvonal képét is idézheti. A versszakban történő átváltozás a kötet egyik kulcsmotívuma. „Kezdetben vala az Ige, mely több jelentékeny, illetve jelentéktelenebb átváltozásokon keresztül végül is J.C.-vé lőn”, ahol a J.C. monogram nem csak John Colemant, vagy Jack Cole-t jelöli, hanem lehet Jesus Christ is, amint azt a *Be hírhedt hely ma Oakland* szövege jelzi. A fordítás ugyanúgy egyfajta átváltozást feltételez: az átköltés fogalma azt is jelölheti, hogy az eredeti szöveg nem magyarrá, mint inkább – talán helyesebb a megfogalmazás – magyarrá fordítódik át. Vagyis azt sugallja, hogy az eredeti jelentés átültetése elviekben nem lehetséges. A metamorfózis kapcsán felmerülhet az azonosság és különbözőség kérdésköre: az átköltő Kovács András Ferenc és a feltételezett költő Jack Cole nevei a kötet belső borítóján azonos fehér betűkkel olvashatók. Az epilógusban pedig felfedezhető az életrajzi hasonlóság (S.M. például egyformán „monogram”-ja lehet Santa Monicának és Satu Marénak), vagy az életműbeli azonosság (J.C. 1983-ban a *Tengerészfohász* című kötettel jelentkezett az irodalmi életben, KAF pedig ugyanebben az évben a *Tengerész Henrik intelmeivel*).

Vogelweide verse az üdvözülés lehetséges módját határozza meg. A *Biciklirodeó* már idézett utolsó darabja (*Envoi – 1994*) előbb a pokolba küldi a daloskönyvet, hogy utána felvillantsa a boldog öröklét reményét: „No menj és üdvözülj, ha tudsz!” John Coleman feljegyzéseinek címe az elkár-

56 hozásra utal. Kovács András Ferenc utószavában pedig az olvasható: „nem könnyű kihámozni, hogy most egy Parnasszusra repített, menynekbe menesztett, avagy éppen az amerikai poézis legmélyebb poklaira vetetett költőről van-e szó?” Hasonlít azokhoz a szentekhez, akiket a hivatalos kánon megszegése, át- és újraértelmezése miatt eretneknek ítélték. Mi a bűne ennek a költészetnek? Talán a Kálmáncsehyről mondottak erre a költészetre is igazak lehetnek: „az élet szépséges íze nem hagyta el a nyelvét [...], mert a gyönyörű létezés legbensőbb titkához került egyre közelebb, ahogyan egyre régiebb, mindegyre távolabb emlékeibe hullott vissza szinte észrevétlenül, egy más idődimenzióba, amelyben az emberi történetek, a tettek, a sorok és a szavak egymásba omlanak, elkeverednek és újra elvéthetőkké válnak, ahol az igeidők megszegyenülnek, képtelenségekké lesznek, ahol a voltak, a nincsenek és az eljövendő jelenvalók valahányan egymásba forrnak át a kegyelem olvasztótégelyében, mert ott már semmi sem lesz, de mégis minden ott van már jóelőre, ott lüktet értünk abban az elveszített teljességben”, valahol „a boldog kezdetek messziségé”-ben. Az eretnek szentek, vagy szent eretnek a megtisztulást hirdették, Jack Cole költészete pedig a tiszta költészet felé közelít – amint a tartalom eloldásával a nyelv érzékiségét, a forma működését, zeneiségét állítja előtérbe. Találunk utalást Mallarméra, a törzs szavainak megtisztítását célzó Poe versére, de a fenti idézet egybevág József Attilával is: „Miután azonban megszűnnek ítélet lenni, az alany és állítmány is megsemmisül, mint olyan, hiszen azokká, tehát egyben különvalókká, éppen az ítélet tette őket. *Egygyé olvadnak, aminthogy a világegészben is egyek*. A költemény pedig, minthogy a dolgokat nem a maguk valóságában tartalmazza mint esetleg a zsák, nem más, mint neve annak a dologi csoportnak, amelyet bontatlan egységbe foglal: *névvarázs*.” – Jack Cole-ostul, Villa Gauche-ostul „a költészet a nemzet lelkében ható *névvarázs*”.

Nem ítélehetem meg, hogy egy vágánsköltő mennyiben számít eretneknek és mennyiben szentnek: John Coleman elkárhozott. Pokolra ment, ott tanulta meg, hogyan kell azt a bizonyos dalbéli dudát fújni, hogy énekeskönyvét már „»művésznevé«, vagyis Jack Cole néven szignál[ja]”. Jack Cole és „félíg szent főleg jampec” költészete a legjobb esélyekkel pályázik most/ismét arra, hogy „mennybe purcan”-hasson – Kovács András Ferenc ennek reményében datálja utószavát: Marosvásárhelyt, 1996 áprilisában, Húsvét másodnapján.

„Része az életnek legtávolabbi csillagok minden egyes atomja. [...] Helyettem gondolkodott Arisztotelész, s értem énekelt Homérosz. A szó misztikus, legmélyebb értelmében értem szenvedett keresztalált Jézus, mint

58 N. Szabó Judit-Eszter

A KÉK HÁROMSZÖGEK MÍTOSZA

Bogdán László *Ricardo Reis*

Tahitin című könyvéről

ahogy ama több ezer éves indián mítosz is része életnek, amelyről semmit nem tudok. Konfuciusz is mostani létezésem készítette elő, megfogalmazva morális tanításait. Létezett valamikor a kezdetekkor egy ember, és feltalálta a tüzet, éltek mások, akik feltalálták a kereket és az íjat, ezért is lehetek az, aki vagyok...”¹

Bogdán László kötete a portugál Fernando Pessoa (1888–1935) által kitalált Ricardo Reis hajóorvos egyre misztikusabbá váló életéről szól, melynek fikatív tetőpontját a szerző a Gauguin által fémjelzett Tahiti festői szigetére helyezi. Noha a regény 1936-ban, a második világháborút előkészítő érában játszódik, a főhős Ricardo Reis továbbélve teremtőjét archaikus emberek közé vonul el felfedezni (mostmár) autonóm önmagát.²

A közel nyolcvanhat álneven és stílusban komponáló Pessoa szubjektumának határait alteregóiinak kitalált életrajzával, identitásával igyekezett tárgítani. Heteronimáinak önállósított élete főként önmaga legitimitását célozta, hogy teremtményei által ráismerhessen saját valójára.

A portugál államcsínyt követő diktatúrát szarkasztikusan bíráló Fernando Pessoa egy azt követő *clairvoyance*-i pillanatban teszi magáévá a keleti metafizika fent idézett alapigazságát, amikor lemond nemzete boldog jövődjének víziójáról. Önámítástól lecsupaszítva nyilatkoztatja ki, hogy az emberben minden absztrakt történelem megfogható materialitással lényegül, a hamis tényektől szétszabdalt törtrészek minden politikai szeszélytől függetlenül az individuumban egyesülnek.

Bogdán László karakterformáló érzékenységének köszönhetően (melynek révén a heteronimák egyéniségének teljes értékű bemutatását olvashatjuk), belátható, miként is érheti el szellemi síkon Pessoa az idő fent idézett ciklikusságának nietzschei rejtélyes mítoszáét. Az ugyanis, ahogy alteregói is vélekednek a világ sokdimenziós mélységéről, önmagáról az időről, feltalálójuk burkolt tükörképét is adja. Hiszen a regényben szereplő heteronimák kollektívája megrázó misztikus tapasztalások résztvevőjévé válik,

számukra is egyre egyértelműbb igazsággá válik Pessoa tisztánlátó kinyilatkoztatása.³

Nem lehetetlen tehát, hogy a mágikus világszemlélet fele hajló valamikor legszkeptikusabb, legracionálisabb heteronima pálfordulása (a főszereplő Reis személyében) éppen ezért nemcsak Pessoa, hanem 59 közvetett irodalmi felhasználójának, Bogdán Lászlónak is önmegvalósítását, összetett világlátását szolgálja, modellálja. Hiszen a szerepjátszás gesztusát is a többperspektívás önértelmezés ösztöne hajtja, amely egy (a Bogdán Lászlótól ismert Csáth Géza-szerephelyzetétől kezdve Ezra Poundén, az önmagát idéző orosz Vaszilij Bogdanovén keresztül Ricardo Reiséig) egyre inkább Bogdán írói stílusát domináló önreflexív játékos gyakorlattá minősül.

„A költészet regényének indult, de a személyiség egzisztenciális problémáinak elemzésével átváltott szerelmi, nevelési, majd utazási regénybe, végül katasztrófatorténembe.”⁴ Elemzi munkáját ekképpen az író utalva arra, olyan műfajteremtő művet tisztelhetünk könyvében, melyben szintézisként van jelen önreflexív szereplőre – önismeret-ontológia – eszkatológia – fantasztikum – mágikus realizmus stílusegyüttese.

A hold arca című első rész a monarchista Ricardo Reis modorában írt versek ciklusát tartalmazza, akit Pessoa királypártiság vádjával kiűzetett Luzitániából, a Portugál Köztársaságból, Brazíliába. A klasszikus metrumokra, tematikára hajazó, ugyanakkor materialista, racionális leírásokra törekvő költő, mint „a francia felvilágosodás kései, meggyőződéses híve”, minden eddigi igyekezete szerint józan értelmével próbálta leírni a világot. Azonban J. L. Borges hajófosztogató ötletével vagyont szerezve Tahiti szigetére költözik, ahol megdöbbentő események hatására egyre fogékonyabb lesz az okkult, bizarr, transzcendens értékek iránt. A Hold arcának nevezett bálványt meglátogatva különös álmok és andalító dallamok kísértik lépten-nyomon, melynek hatására magához hívja költőtestvéreit, így egyben megalkot egy régóta áhított költői falansztert. A meghívott heteronimák, akik Fernando Pessoa halála után önállósították magukat, a következők: Álvaro de Campos, a szabadvers példás művelője; Antonio Mora, a kritikus; a filozofikus Tejve bárója; Bernardo Soares, *A kétségek könyvének* írója; Vicente Guedes, az *Idegenség* erdejének szerzője; A. A. Cross, az avantgárd és Alexander Search, az enigmatikus-ezoterikus költő; illetve Jorge Luis Borges argentin és Howard Philips Lovecraft amerikai írók.

A Gauguin számára oly elbűvölő fénysziget a kőszobornál tett látogatás következtében megtelik nyomasztó, *ősi szorongással*⁵ (ennek következtében a *Nevermore* című festménybe is számos saját indíttatású félelmét

projektálja Reis – 37-38. o.). A maorik politeista szertartásossága, babonás félelme a kőarctól, valamint a holtak szellemeinek erejétől való rettegetése folyamatosan járja át Reis minden ízet is, ezzel készítetve társai sürgető meghívását. A száműzött költő mindamelletl meggyőződéssel hiszi, és
60 *öreg*ek fenyegetik az emberiséget, akik szerinte a Hold arcán keresztül próbálnak a Föld vesztére törni. Párjával, Lídiával, ugyanis a *Nekronomikon* egyik szír változatára találnak kirándulásaik során egy görög rejtelmes sziget romos Dionüszosz- szentélyében, mely előző korokból itt rekedt polip-pók-hárpia jellegű *mérhetetlen vénekről* számol be.

Az eddigi szövevényes történet lírai-költői levélregényes formából bontakozik ki, nem kis odafigyelést igényelve a jegyzetapparátus követésében. Az író a következetes jegyzeteléssel mintegy a realitás tévképzetének csapdájába ejti olvasóját, azzal kecsegtetve, hogy létezik végső megértés, ha utánajár az utalások igazságának. Amint a befogadó a parciális megértés örömeivel elér a mű második, regényes részéhez, onnan már jóval könnyebb dolga van, hiszen az asszociációk művészi dzsungelén tett értelmezői fáradalmi halmozottan térülnek meg. A kimerítő megértés azonban márcsak a téma mágikusan realista volta miatt is ellehetetlenül, nem is beszélve a retrospektív olvasatok új és új jelentések felfedező lehetőségéről.

A *Polinéziai útvesztő* című második részben megszületik maga az elbeszélő történet. Itt áll össze ugyanis metonimikus folyamrá a első rész metaforikus-asszociatív gondolathalmaza kronologikus narrációval jellemezhető regénnyé (bár számos visszacsatolás értékű kitérő történik benne a referencialapnak számító első részre is). Egyszeriben magyarázatát kapjuk az édeni élettér felbecsülhetetlen anyagi fedezetének, explicit felvilágosítást kapunk Pessoa heteronimáinak keletkezéséről, egymáshoz való viszonyáról, majd megérkezik a levelek útján meginvitált költőhad, illetve Reis várvárt szerelme, Lídia is. A regény bonyodalmanak kifejtésében nyomon követhetjük továbbá a költők párvalasztásának folyamatát, amint elbűvölő maori lányokkal lépnek frigyre, majd szerelmeskednek a csodálatos sziget kőkény kék miliójében. A bálvánnyal való veszélyes találkozás izgalommal teli előkészületeit olvashatjuk, a többszöri viszontagságos szellemidézést, miközben a helybeliek babonás hitével, teremtésmítoszaival ismerkedhetünk meg (az Areoik mítosza: 142–143., *Taroa és a hold*: 145–146.). A Hold arcával való majdnem végzetes találkozás újabb misztikus szálakat indít leágazni a történetzövésből, mely során álom és szuggesszió határán többször Vineta, a Balti-tengeren elsüllyedt város toposza kísérti a főhóst és társait. Mielőtt azonban a megzavart *vének* pszichés befolyása megőrijtené a társaságot, kiderül, a Reis birtokában levő varázstükör meg tudja óvni őket az ártó démoni erőktől.

Hogy végül miként ér véget a történet, az a *Tahiti fekete füzetből* című harmadik rész versciklusainak utalásai közt van elrejtve, ahol ismételt inter-

textuális, -mediális viszonyok lábjegyzetes rengetegéből tájékozódva búcsúzhat el az olvasó Bogdán László Reis-alteregőjától.

A történetészövés folyamán számos jelentékeny szüspansz növeli a fantasztikus események feszülttségét. Sajátos rituális írásmódra ismerhetünk a körkörösen ismételt apróbb epizódok szereplőről szereplőre való újramesélésében, melyekben mintegy az élőbeszédszerűség légkörébe varázsolódik bele az olvasó. A tény, hogy nem egymondatos összegzés formájában utal az elmúltakra az első személyű narrátor, hanem minden eseményt újra elénk vetít (azon szereplők kedvéért, akik nem voltak jelen a történetekkor), e „látványkonyhai” fogással az implicit olvasó is kvázi-szerzővé avanszálódik.

A szóáradat örömeinek élvezetével Bogdán László rituálévá teszi a folyamatos felidézést, sajátos mítoszi ízt ad az alkotásnak. Az ismétlésnek ugyanakkor újabb összefüggéseket feltáró jellege is van, hiszen minden egyes alkalommal új részletek, új viszonyulási rendszerek tapadnak hozzá az alapeseményhez. A kék háromszögekbe vetett hit többszöri motivációja, a *Hold arcánál* tett látogatás, a szellemidézések eseményei, az erdélyi Drakula-látogatás, a görög sziget rejtelmek, a tibeti barlang, a perui farsang leírása leitmotívumokká válnak. A narratológiai furfang, virtuozitás a mítosz születésének, továbbszövésének ősi mechanizmusát égeti önkéntelenül is belénk. Ehhez hasonló a szigetlakó bennszülöttekben elindított mitologizáló folyamat is a mágikus összetételű, idegenekből álló társaság élete láttán (a maga alakította varázslatos színházzal együtt 324.). Hiszen a mantraként ismételt szövegrészek, rémálmok, események új és új előadói érzelmekkel, a csoport viszonyulásainak rezgéseivel telítődnek, ettől válva egyre csiszoltabbá, értékesebbé, mitopoetikus korokat idéző mondáink, varázsmeséink hasonlatára.

Az Uroborosz jelképe többször is felbukkan a számtalan szimbolikus utalásokkal teli szövegkorpuszban (Reis mitologizáló írói habitusához hűen). Ahogy a heteronimák által alapított költői falanszter és a *Hold arcának* közös harca egy isteni indíttatású legendává válik a maorik szemében, éppen úgy nyomja rá bélyegét a szövegszintű mítoszformálás saját sorsuk alakulására. Ahogy az időt szimbolizáló kígyó beleharap saját farkába, ekképpen ugyanazon hitrege visszakanyarodik saját nyelvezetének mitológikus lenyomatába.

Összességében a *Ricardo Reis Tahitin* az írás, a történet megírhatóságának művészi-intellektuális problémáját tematizálja a szabad versek közrefogó metaforikus kapcsolataival, majd az írói versenyek, az indulatfoszlányok mentén elinduló költők kísérletei, az önkifejezés, a rejtély kulcsának keresésének megírhatósága révén.

A varázstükör egyik angyali teremtője védelmét biztosítva a következőket ajánlja a meg nem nyugvó keresőknek, miközben arra kéri őket, ne zavadják többé a föld alatti démonokat: „Szabadon élhetnek szenvedélyeknek, a költészetnek... A költészet csoda – mondja még és vonalszerű szája
62 újra valami bizzar mosolyfélre húzódik –, minden rendelkezésünkre álló erővel óvni, védelmezni kell. Sok, nálatok összehasonlíthatatlanul magasabb szellemi színvonalon álló faj nem is ismeri.”

Az írás kedvéért összegyűlt társaságot maga Pessoa szelleme is arra inti, ne töltsék hamis fantazmagóriákkal drága idejüket, noha paradox módon éppen ő érzett leginkább affinitást a misztikus bölcselet iránt. Lídia, a társaság médiuma is ellenvetését fejezi ki a hosszan tartó, egyre veszélyesebb túlvilági kutatással kapcsolatban, hiszen ő maga is megtapasztalta: a költészet művészetével könnyen lenyűgözhető a túlvilág szellemei.

„A vers amúgy kegyelmi állapotban születik. Ajándék... A regény elsősorban munka, az ember évekig ír egy könyvet, közben sokat változik körülötte minden, ő is, a világ is, de neki fenn kell tartania, bármi áron, a regény eredendő atmoszféráját, tartania kell a hangot. Ez igényel egyfajta örültséget, de egyfajta aszketizmust is.”⁶

A kegyelmi állapotban születő vers, az írás felszabadító, értékes terapeutikus jellege felbecsülhetetlen úgy az írás rítusáért született heteronimák, mint Bogdán László számára.

Fogadjuk hát az ezen műfajteremtő kötetet mint kegyelmi ajándékot, mely Fernando Pessoa idézett bölcsességét, Ricardo Reis megismerésbe vett hitét és mitologikus írói hagyományát, a maori őslakosok mítoszteremtő tisztaságát, a Bogdán László-i versek spontaneitását, a történet fantaszti-kusságának transzcendens hitét és aszketizmusát nyújtja. Tegyük ezt úgy is, ha az ajándékba kapott misztikus élményektől ittasultan „korunk skizofrén, távirati stílusában” tudunk csupán megszólalni.

¹ Pessoa *Anarchizmus* című szövegét idézi Borges a mester egyik rögtönzött, élőbeszédben előadott változatának formájában egy regénybeli beszélgetés során. (412. old.) Ezek a filozofikus írói műhelyek, filozófiai vitaindítók, már maga az idilli milió is Platón akadémiaját idézi.

² Reis hermeneutikai örökéletiségének előzményét José Saramago portugál írónál találjuk (*Ricardo Reis halálának éve* – 1984).

³ Ld. Antonio Mora cikluselmélete a tízezer évente ismétlődő történelmi korokról, a történelem mulandóságáról (135.), illetve gondoljunk a falanszterben jelen levő J. L. Borges kronologikus időt megtagadó írására (*A cikluselmélet*, 1987), melyet a racionalitással nem megragadható végtelen regresszióval, örökévalóságokkal, körkörös visszatéréssel cáfol.

⁴ Farczádi Botond: *Az életem: versenyfutás az idővel – Beszélgetés a hatvanéves Bogdán Lászlóval. Helikon*, XIX. Évfolyam, 2008. 17. (511.) szám – szeptember 10.

⁵ Ld. Pessoa, Fernando: *Ez az ősi szorongás* (Európa, 1969; Magvető, 1998)

⁶ Farczádi Botond: *Az életem: versenyfutás az idővel – Beszélgetés a hatvanéves Bogdán Lászlóval...*

„A játék. Az különös.
Gömbölyű és gyönyörű,
csodaszép és csodajó...”¹

64 G. Tóth Franciska

ESZTERGOMI FALFIRKÁK

Avagy Babits Mihály esztergomi élményeinek nyomában

Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes baráti kapcsolatáról, szokásairól, rendhagyó játékaikról nemcsak saját alkotásaikban, levelezésükben találunk emlékeztető fordulatokat, hanem a korabeli szemtanúk visszaemlékezéseiben, naplóiban is. Mind-

ezekre láttató módon rímelnék a róluk készült fotók, és az irodalmi tudást, érzéket, tájékozottságot érintő szóintarzia, a „Kicsoda-micsoda?” vagy a „Ki írta?” játékok, amelyek Kosztolányiék asztaltársaságának könnyed és vidám vagy épp komorabb összejöveteleit is irodalommal fűszerezték.²

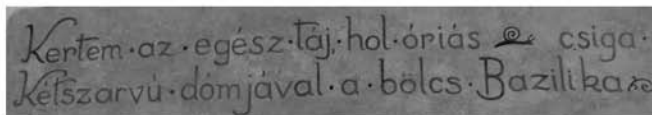
Babits Mihály esztergomi nyaralójában is találunk hasonló indíttású, szóban és írásban is *továbbörökített* játékhagyományt, annyi különbséggel, hogy a hordozó közeg a mai napig látható és olvasható a „műhelyből lett emlékhelyen”³, az esztergomi Babits Mihály Emlékházban. Babits ugyanis az 1920-as évek végén legkedvesebb esztergomi barátját, Einzinger Ferencet⁴ arra kérte, hogy az általa kiválasztott irodalmi idézeteket előhegyi házána falaira írja fel. A kedves látogatók, Babitshoz zárandóklók, amint kifújták magukat az erőteljes emelkedő után, már felelhettek is Babits tanár úrnak, kiktől is származnak a feliratok.

A ház vendégei, 1935

Ezek bizonyíthatóan összefüggnek, egymást szólítják meg, Babits irodalmi érdeklődését képezik le. A tornácfalra, ennek jegyében, két idézet került. Az egyik Arany János *Az „öreg” házról* című verséből: „Nem is úgy épült, hogy századokig álljon / Csak rövid tanyául, mint a fecskéfészek”. Az 1877 után keletkezett töredék mottója szerint: „Illa vetus dominis etiam 65 casa parva duobus, / Vertitur in templum”. A sor Ovidiust idézi, szó szerinti átvétel az *Átváltozások VIII.* könyvéből, Philemon és Baucis történetéből: „...s ím az a kettőjüknek is oly kicsi ócska lakocska / templommá válik...” Mintha az 1930-ban, feltehetően Esztergomban született *Introibo* sorait hallanánk visszhangozni: „Ez lesz, ez lesz az én templomom...”⁶ A falra írt másik idézet Babits *Dal az esztergomi bazilikáról* című versének egyik legismertebb és a látképet legtalálóbban megragadó két sora: „Kertem az egész táj, hol óriás csiga / kétszarvú dómjával a [e] bölcs bazilika.”

Babits-verssor az esztergomi ház falán, 2010

A vers 1924-ben az egyik legelső itt készült alkotás, melynek második versszaka így kezdődik: „Hoc erat in votis...”, jelentése: 'Ez volt a kívánságom'. A szerzői szándék szerint ez a latin mondat kurzivált, tehát nemcsak üzenetében hangsúlyos, hanem azért is, mert irodalmilag már lefoglalt sor, többszörösen. Horatius egyik szatírájának ugyanez a kezdő sora.

Arany János verseit olvasva talán nem is meglepő, hogy *Az „öreg” házról* című töredékét a kötetben egy *Hoc erat in votis* című verse követi. Mindezek fényében érdemes párhuzamos olvasatokban gondolkodni Horatius–Arany–Babits szövegeit ízelgetve:

***Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus,
hortus ubi et tecto vicinus iugis aquae fons...?***

Ez volt vágyam netovábbja, [...] Gondolám, majd egy kis birtok Vételére pénzt szorítok, Ott el-ültetek, s el-irtok; Új erőért, mívelem.

Arany János:
Hoc erat in votis

Hoc erat in votis... S ne jutna legalább a jóknak annyi föld, hol megállhat a láb nyugodtan és bölcsen, s kinyúlhat égig a lélek, mint dómjával ott a bazilika?

Babits Mihály:
Dal az esztergomi bazilikáról

A Babits Mihály Emlékház falán ma már csak az említett két Babits-sor olvasható, s így még inkább szükséges az Arany-idézet megemlítése, s főként a két szerző lelki és szellemi kapcsolódásának kiemelése. Babits *Petőfi és Arany* (1910) című esszéjében Aranyt a legnagyobb magyar költőnek 66 nevezte. Az idézetek összjátéka Babits világirodalmi tájékozottságának felvillantásán túl az esztergomi ihletettséjú versek motívumhálózatának feltárását és értelmezését is segíti, hiszen az Ovidius–Arany–Babits és a Horatius–Arany–Babits szövegek intertextuális összetartozásán keresztül értelmezhető, többek között, a *Dal az esztergomi bazilikáról*, az *Introibo* és a *Verses napló* is.

A talányos feliratokat követve be kell lépniük a ház szentélyébe, amelyt éppen ezek a sorok avattak egykoron és most is szellemi-spirituális térré. „Nekem Horatius mindig aktuális”⁹⁸ – írta Babits a *Nyugatban*, és talán nem véletlen, hogy a szobájába vezető félköríves nyíláson ez olvasható: „Non ebur, neque aureum...”, „Sem elefántcsontból, sem aranyból...” A sor Horatius *A fősvényhez* című ódájából származik. Kardos László fordításában, egy kis kiegészítéssel: „Ivor- és aranylapok / nem tündökölnek otthonom faláról...”⁹⁹

Feltűnik a falra felírt sor töredékes volta, de erre az áttörés belső ívén válaszol a ház rendeltetésére vonatkozó idézet: „Adsz nyáron nyugovást és szép csendességet”. Einczinger Ferenc feljegyzéseiből tudjuk, hogy Babits a házában is szerette „vizsgáztatni” látogatóit, akiknek általában ez utóbbi okozott fejtörést. Szerb Antal egyik látogatása alkalmával azonban megfej-

tette a feladványt: a részlet a *Szigeti veszedelemből* származik, ahol a török ifjú énekében, az évszakvers-betét nyárra (III/35) vonatkozó, láttató leírásában olvasható. A többiek vélekedése szerint Szerb Antal *csak* azért tudta megmondani az idézet szerzőjét és helyét, mert éppen akkor írta a *Magyar Irodalomtörténet* Zrínyi-fejezetét.

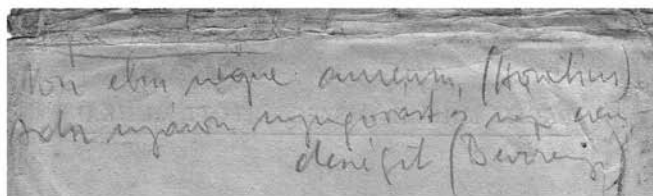
S ha ezekről az idézetekről esik szó, amelyek valóban megkapó szellemiséget árasztanak, és a kis hegyi ház hangulatát egyedivé teszik, akkor tegyünk egy kedves kitérőt is, amely némi filológiai adalékkal

A Horatius-idézet, 1935

fűszerezi a kutatást. A Babits kézirat- és fotóhagyatékából¹⁰ tudható, hogy Ildikó, Babitsék 1928-ban örökbefogadott kislánya, két feljegyzést is tett. Egy 1935 nyarán készült fényképfelvétel hátoldalán olvassuk töredékes tinteírását: „A 8.-os latinkönyvben benn van, tanultuk is, neki [ti. Babitsnak] kellett fordítani [!], két sorát tudom: Non ebur, neque aureum 67
mea renidet in domo lacunar (=sem elefántcsont, sem arany nem csillog...)”¹¹. A másik beszédes bizonyíték a felirat-nyomozás ügyében egy ceruzaírási fogalmazványtöredék¹², amely négy feliratot szerepeltet „Az esztergomi ház falán” címmel. A kéziratot a Petőfi Irodalmi Múzeum¹³ őrzi. A Katalógus¹⁴ tételleírása szerint: „A fólió jobb szélén Babits ceruzaíráásával Horatius, illetve Berzsenyi egy-egy sora, valamint három bizonytalanul olvasható szó (valószínűleg egy cím)”. Itt három apró helyesbítésre szoruló adat található. Meglepő lenne ugyanis az, hogyha Babits az „Adsz nyáron nyugovást...” Zrínyi-sort Berzsenyinek tulajdonítaná! Ugyanakkor gyanúra adhat okot a kézírás is, amely nem Babitsé. A néhány sor tehát valószínűleg Babits Ildikótól származik. Így fejthető meg a két bizonytalan szó is, amely nem cím, hanem ez: „Apu szobájában”.

Felirattöredék a kéziratok hagyatékban

Új Forrás 2011/3 – 6. Toth Franciska: Esztergomi falírtkák
Avagy Babits Mihály esztergomi élményeirnek nyomában

A falra került, játékra invitáló idézeteken kívül másfajta szellemi kallandozásra hív az a különleges aláírás-fal, amely talán az egyik legtöbbet meglegetett éke a háznak. A házba érkező vendégek felírták nevüket a falra.

Az aláírás-fal, 1932

Nagy Endre író, konferanszié jegyezte fel, hogyan örökítették meg Babitsék a neveket a hallhatatlanságnak: „Babitsék e célra óvatosságból a legpuhább, legporlékonyabb szöveget válogatták ki, és amint a látogató elmegy, egyszerre zord zsúrvív alakulnak át, és beható irodalmi vita után hozzák meg a
68 verdiktet. Ha a verdikt kedvezőtlen, a törlőrongy egyetlen legyintésére nyomtalanul eltűnik az autogram, ha pedig kedvező a verdikt, akkor Babitsné kihozza a festékes ibriket, és elpusztíthatatlan freskó festékkel fődíbe a múltékony betűket. Én mindjárt rájöttem a trükkre és amikor a szénrúddal megkínáltak, elkértem a festékes ibriket és mindjárt magam pingáltam oda ecsettel a nevemet. Ami biztos, biztos.”¹⁵ Nagy Endre mellett Ascher Oszkár, Bálint György, Beck Ö. Fülöp, Brisits Frigyes, Csinszka, Cs. Szabó László, Deveszeri Gábor, Elek Artúr, Fenyő Miksa, Fülep Lajos, Gellért Oszkár, Halász Gábor, Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Márffy Ödön, Móricz Zsigmond, Nagy Endre, Radnóti Miklós, Rédey Tivadar, Révész Béla, Ritoók Emma, Rougemont, Rubinyi Mózes, Schöpflin Aladár, Sárközi György, Sík Sándor, Szabó Lőrinc, Szerb Antal, Szekfű Gyula, Szilasi Vilmos, Szini Gyula, Tóth Árpád, Vas István, Weöres Sándor nevét is meg lehetett találni a falon. Babitsék után az idő is közrejátszott a nevek megrostálásában, de a 2009-es restaurálást követően sikerült jó állapotba hozni a híres falat.

Az aláírás-fal, 2010

Olajos István kutatásainak¹⁶ köszönhetően tudható, hogy ennek az előhegyi tornácfalnak létezett egy ősmintája, mégpedig az Einczinger-fivérek prés-házában. Az adatgyűjtés során gazdag információk derültek ki erről az „előfalról”. Az Einczinger nevet a korabeli Esztergom polgársága nemcsak a sokoldalú művészegyeniség, Einczinger Ferenc miatt ismerte jól, hanem testvéröccse, Sándor¹⁷ révén is, aki nemcsak mint alapítványt létrehozó jeleskedett, hanem mint a szőlészet és a borászat ismerője és értője is. Kedves időtöltése gyakran szólította az esztergomi Bánomi úton állt szőlőjűkbe, amely az Einczinger-fivérek közös tulajdona volt. A Sándor felügyeletével készített borok messze földön híresek voltak, ahogy a szüreti vigasságok és egyéb összejövetelek. Nem véletlen tehát, hogy a vendégváró és mulató pince belső tere igényes és esztétikus dekorációt kapott. A hajdani házba belépő előtt egy elragadóan impozáns mesevilág nyílt meg, ugyanis a borozó falait freskók, feliratok díszítették. A bejárati ajtótól jobbra állt az autogramfal. A mintegy 2x3 méteres felületet kékszalag futotta körbe, közepén levél-és virágdíszek között egy évszám jelölte a fal készítésének esztendejét: 1923. Két oldalt egy-egy női akt Hajós Imrétől. A baloldalt álló női alak szőlőfürtök között szemben állt a nézővel, a jobb oldali akt oldalnézetben helyezkedett el, bal kezében tartott kehelybe szőlőgerezdet préselve. Felettük növényi dísz. Az aláírás-mező bal felső részében egy idézetet lehetett olvasni Petőfi Sándor *Egri hangok* című verséből: „Új pohár bort hát, barátim, / Új pohárt! / S ismét újat, az előbbi / Ha lejárt.”

Új Forrás 2011/3 – G. Toth Franciska: Esztergomi falfrók
 Nagy Babits Mihály esztergomi élményeirnek nyomában

Aláírás-fal a hajdani Einczinger-prés házban, 1991

Az aláírások közül 146-ból 120 kiléte azonosítható. A nevek alapján láthatjuk, kik voltak a művészetpártoló Einczinger-testvérek barátai, ismerősei, illetve hogy kik fordultak meg vendégként az Einczinger-présházban. Az esztergomi

70 Takarékpénztárban dolgozó tisztviselők mellett országosan ismert emberek, a Vajda János Társaság és az Exlibris Gyűjtő Társaság tagjai hagyták emlékül kézzel írt leveleiket a pincefalra. Egy alkalommal Einczingerék Babitsékat is meghívták a szüretre, amelynek emlékére Einczinger Ferenc, Babits esztergomi életének hű krónikása idézi fel: „Nálam látta egy alkalommal, mikor megkértem, hogy adjon részemre autogramot présházunk falán és nyomban megkért, hogy ilyen emlékfalat ő is szeretne. Ez a híres autogram fal el is készült és a vendég által szénnel felírt nevet olykor ő maga is rögzítette meg kezeies festékekkel.”¹⁸ Olajos István fotófelvételén jól lát-

ható, hogy a falat balközépen egy szép betűvel vezetett írás szántja át: Babits Mihályé.

Nagy Endre freskót fest, 1930

A költő előhegyi házá-
nak tornácát hajdanában, a
szignófal szomszédságában,
még egy falkép díszítette.
A konferanszié Nagy Endrétől
értesülünk erről is: „...elkapa-
rintottam a festékes bögrét, a
pemzlit és a veranda fehér me-
szelt falára egy nagyszabású
freskón megfestettem a magyar
Pantheont, egy zsúpfedelű,
gólyafészkes, tornácos házat,
amelynek kapujában ott áll Mó-
ricz Zsigmond és Babits Mihály
és szigorúan rostálgatja a befelé
tülekedő múzsaférfiakat.”¹⁹

Ha a képen szereplő ala-
kokat Schöpfung Aladár útmuta-

tása alapján még közelebbről vesszük szemügyre, akkor Babits, mint Szent Péter tűnik fel, és az előhegyi mennyország kulcsaival siet az érkező vándor elé. Mögötte Móricz Zsigmond Mózesként a kettős törvénytáblát emeli magasra Nagy Endre felé, aki épp a Parnasszusra szeretne feljutni, kettejük tiszteletteljes engedelmével, miközben Pegazus a rétre kicsapva legelész.²⁰ A barátián évdőd ecsetvonások a falképen megjelenő Nyugat-szerkesztők mellett az előhegyi őrhelyet is szimbolikussá teszik.

Magyar Parmasszus, 1930

A kedves barát által elkészített képek ügye Babitséknál téma maradt. Erről tanúskodik egy 1934. augusztus 10-ei képeslap, amely Esztergomból indul 71 Nagyságos Nagy Endre írónak a budapesti Damjanich utca 38-ba: „Kedves Nagy Endre! [...] Nem jönne, illetve jönnének ki egyszer Esztergomba? A freskók már rászorulnak egy kis restaurálásra! Szeretettel üdvözlö Babits Ilonka Sokszor ölel Mihály”²¹

Új Forrás 2011/3 – G. Tóth Franciska: Esztergomi falfrók
 Nagy Babits Mihály esztergomi élményeiről nyomokban

Mintha Nagy Endre képi gondolatait Rédey Tivadar fejezte volna ki 1934-es esztergomi beszédében. Az Előhegyet a bibliai Ararát hegyéhez hasonlította, amely reményteljes szigetként áll a magyar szellemi élet zavaros tengerében. Kiemelte továbbá, hogy a Világegyetem tengelye pontosan az esztergomi hegyet szeli át²². Előadásával hangsúlyozta Babits Mihály költői génusza mellett magyar irodalmi vezérszeropét. Ezek bizonyos szempontból függetlenek a tértől és időtől, ugyanakkor mégis sajátosan olvasztják magukba azt a helyi színezetet, amelyet Babits Esztergom előhegyi léte jelentett. S a prózai utalásoknál is ekesebben, gazdag lírai lelkülettel szólnak maguk a babitsi sorok erről. Elég csak a *Ketten messze, az ég alatt*, a *Medve-nőta* és a *Verses napló*, vagy a *Hegytetőn* című alkotásokra gondolni:

*Fürteinket a magas égbe mártjuk
 s a csillagok egész közelre jönnek,
 [...]
 Az Ég közepén állunk, életünket
 messze hagyva, mint elszállt mag a fáját.*

A mai, felújított Babits Mihály Emlékház legértékesebb emlékei közé tartoznak a megmaradt feliratok, rajzok, amelyek foglalatjai egy letűnt kornak és műveltségi eszménynek. Sokféleségükben is összefüggnek egymással. A megálmodásukhoz és a kivitelezésükhöz kapcsolódó történetek Babits esztergomi létét, élményeit körvonalazzák. Feltétlenül méltók a *meg- és továbbörökítésre*.

¹ Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panasza/A játék*—Kosztolányi Dezső összes versei, szerk.: Réz Pál, Bp., 2000, 142.

² Ld.: Kosztolányi Dezsőné, *Karinthy Frigyesről*, szerk.: Kovács Ida, Bp., 1988.

³ Keresztury Dezső (1961)—Nagyfalusi Tibor (1983) kifejező gondolata, *Annales Strigonienses*, 1983., 6-72.

72 ⁴ Einczinger Ferenc (1879-1950): esztergomi banktisztviselő, majd bankigazgató, sokoldalú művészetgyűjtő, Babits egyik legkedvesebb helyi barátja.

⁵ A tanulmány fotóanyagát köszönöm Lovas Csillának, a szekszárdi Babits Mihály Emlékház irodalmi muzeológusának. Lelőhelyük: Wosinsky Mór Megyei Múzeum Irodalmi Fotógyűjteménye. Az ettől eltérőek lábjegyzetben olvashatók.

⁶ Babits további versei e kötetből kerülnek idézésre: Babits Mihály *összegyűjtött versei*, szerk.: Kelevéz Ágnes, Bp., 2002.

⁷ „Erről álmodtam mindig: kicsi, egyszerű birtok, / hol házam mellett kert s csörgedező patakocsa ...” Horatius II./VI. szatírája = *Horatius összes versei*, szerk.: Borzsák István és Devecseri Gábor, Bp., 1961., 464.

⁸ Babits Mihály, *Könyvről könyvre, Nyugat*, 1934/7.

⁹ *Ad avarum*—Horatius, *Carmina* II/18., i.m., 170-172.; A Babits-ikonográfia készültkor a Horatius-idézet leelőhelyét, egy fénykép alapján, Lakatos István (1927-2002) költő, műfordító jelölte meg.

¹⁰ Köszönet az eddigi közös munkáért az OSZK Kézirattár munkatársainak, Káldos Jánosnak és Rózsafalvi Zsuzsannának!

¹¹ „...külön tér...külön idő...”, *Babits Mihály fényképei (Ikonográfia - Fotótéka)*, összeáll.: W. Somogyi Ágnes, bev.: Keresztury Dezső, Bp., 1983, ld.: 367. sz. fotót

¹² PIM V. 5077.

¹³ Köszönöm a szíves együttműködést a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárából Varga Katalinnak!

¹⁴ = *Babits Mihály kéziratai és levelezése* (Katalógus) I., összeáll.: Cséve Anna, Kelevéz Ágnes, Melczek Tibor, Nemeskéri Erika, Bp., 1993, 82.

¹⁵ Nagy Endre: *Freskót festek Babits Mihály falára, Látogatás a „költő fészkében”*, *Színházi Élet*, 1930. augusztus 24-31., 8-9.

¹⁶ Oljajos István (1937-2010) műtárgyfotós, cikke: *Az esztergomi Einczinger pince borozójának díszítése és feliratai, Esztergom és Vidéke*, 2001. május 10., 6.; Oljajos István édesapja, Oljajos János (1890-1946) tanár, Babits egyik legelső esztergomi barátja

¹⁷ Einczinger Sándor (1887-1960): Einczinger Ferenc öccse, a sütőipari szakosztály vezetője, városi pékmester

¹⁸ *Esztergom Vármegye*, 1941. december 4.

¹⁹ Nagy Endre: *Babits Mihály freskói, Színházi Élet*, 1936. július 26-augusztus 1., 68.

²⁰ Schöpflin Aladár: *Búcsú Nagy Endrétől, Nyugat*, 1938/6. alapján

²¹ PIM V 5/86/5 – Szabó Ágnes művészettörténész szíves tájékoztatása alapján

²² Rédey Tivadar beszéde a Balassa Bálint Társaság által szervezett Babits-esten. A rendezvényre szóló meghívó szövege szerint: Esztergom sz. kir. megyei város közönsége az „Esztergomi Hétfő” alatt 1934. augusztus 17-én pénteken este 8 órakor a „Fürdő”-szálloda színháztermében IRODALMI EST keretében ünnepli annyi szép esztergomi költemény kiváló költőjét BABITS MIHÁLYT.

Még 1925-ben kezdődő történet a szabálytalan időközökben megjelenő esztergomi periodika históriája. 1938-ban hosszú kényszerszünet veti csaknem a feladás homályába, majd 1979-ben – a főszerkesztőt idézve: „városi összefogással” – megújul, s korábbi koncepciójának megfelelően meg is jelenik a „városismeret” egy-egy vaskosabb kötete a szerkesztői akarat és elégedettség pillanataiban. Van közben még egy (kevésbé feltűnő) vízválasztó történelmi pillanat a sorozat életében, ám éppen 1990-ben ünnepli a város Vitéz János évfordulóját, ahol a tudományos kutatók színe-java állítja helyre a humanista tudós portréjának legmarkánsabb vonásait, megtisztítva minden feleslegtől ezt a méltán nagybecsű életművet. S ez az évlapok életében is a folyamatosság természetes biztosítéka lett.

Van ebben a továbbéltető erőben egy példaértékű – ha úgy tetszik: civil, de elsősorban tudományos alapokon szerveződő – program: az esztergomi Ballassa Bálint Társaságé. Az 1994-es, majd 2000-es periodika után most nagyobb volt a lélegzetvételnyi szünet a feltáratlan várostörténeti részleteknek az ehhez felsorakozó szellemi-szakmai munícióval való újabb kutatásához.

A folyamatosság főszereplője a változatlanul jól „konspiráló” főszerkesztő, Bárdos István. A Vitéz János-emlékülést megörökítő 2000-es kiadvány után – szubjektív megítélésem szerint? – egy újabb, szélesebben értelmezhető tematikus elképzelés körvonalazódott az évtizednyi gyűjtő-, rendszerező munkákban. Ennek a tematikának a tárgya a szerteágazó kronológia eddig félresöpört tucatnyi tükörcserepe: a várostörténet nagyjainak és szürke eminenciásainak csöndes együttműködése, máskor eltakart hatalommegosztása vagy éppen a működéstörténet hosszadalmas lappangása. Leginkább a személyiségek indítékainak és döntéseik hátterének aprólékos kibontása a téma. Nem a fősodorba tartozó történelmi eseményeket, hanem azok lassúbb és hosszú következményeinek megfontolásait nyűgként is magukkal cipelő, döntési kényszerhelyzetükben utat kereső, hétköznapi történelmet élő és formáló személyiségeket – vagy hozzájuk kötődő eseményeket, emberi alkotásokat – boncolgatnak kutatói aprólékossággal, a kudarc veszélyével is szembenézve a szerzők.

Kovács Lajos 73

„ÉLETEMET,
AMELLEL A SORSNAK
TARTOZOM, A HAZA
ÜDVÉRE FORDÍTOM!”

Gondolatok az *Esztergom*

évlapjai legújabb kötetéről

Kevesebb hát a köze a hegy tetején ágaskodó várfalak történeti emelkedettségéhez, hegyláb mellé emelt paloták szikrázó pompájához mindannak, amit még nem mondtak el a maga hétköznapi – ezért lassan őrlődő – igazságának megfelelően.

74 A (majdne) kronologikus összeállítás ettől tűnik szöveggyűjteménynek is, történeti folyamatosságot hömpölygető lábjegyzetek sorának is (senki se halljon lebecsülést, a minőség ítéletét deklaráló gőgöt a meghatározásokban). Akad itt gyanakvás, a korábbi kutatásokkal feleselő, az elődöket megingató kételkedés közben önmagát is cáfoló hipotézis. Ilyen Balassi *Végek dicséretének* lengyel irodalmi mintát elemző keletkezéstörténeti példája (Szentmártoni Szabó Géza nyelvtudósi és filológus elmélyültsége is kellett a vargabetűs oknyomozáshoz), vagy Deák Antal András merész vállalkozása az esztergomi reneszánsz vízigép históriájának modern megfejtése tárgyában. De még Vukov Konstantin ajtókat-ablakokat visszatapintó kutakodása is ebbe a sorba tartozik, amikor az esztergomi lakótorony belső útjait keresi, számunkra már örökre lezárt ajtóit nyitogatja az érzékeinket megcsúfoló időben. Mindezekhez korképet festeni Prokopp Mária fejezetindító tanulmánya szükségeltetik, aki – miért is ne tenné éppen napjainkban! – Esztergom helyét rajzolja meg Európában Vitéz Jánostól Balassa Bálintig.

E jól korszakolható, egymás mellé aprólékosan felépített, ám a teljes városképbe olvadó szegmensek (anyagi és szellemi alkotások) egy másik összefoglalás gyökereiből évelnek a megszakadásig: a reneszánsz előtti, fogantatásában szent pillanatból, amikor IV. Béla az esztergomi érsekekre hagyja örökölt királysága minden gazdagságát és terhét. Beke Margit (azaz Béla király) esztergomi érsekei – minden egyéni vonásuk mellett – éppen a hűség, a béke, az egységesen értelmezett keresztény alapok közös ethosza szerint teremtették meg azt a Magyar Siont, amely akkor európai szellemi központként válhatott az új (budai) világi erősség kiegészítő (soha nem ellen-) pólusává. Eltakarja előlünk az arcukat, sírköveiket is összetörte az Idő, de emlékezetes világot teremtettek azzal, hogy „az egyházi érdekek és az állami érdekek nem álltak egymással éles ellentétben”, s ez az örökség évszázadokra – az elűzetés idejéig – egyensúlyt tudott teremteni közöttük.

Az évlapok – történelmi okokból – második, vaskosabb fejezete ennek a békességnek a helyreállítási kísérleteiről, a hazatérés meg-megtorpanó költözködőről fest – a hosszúra nyúlt mondathoz illő – barokkosan érzéletes képet. Kezde mi más lehetne, mint „az érseki székhely Esztergomba való visszatelepítésének gondolata” (Bánhidly Vajk Batthyány József egyházfői tevékenységéről rajzolt portréjában). A komikus külsejű, sok kudarcot megélt, „építő, generáló személyiség” – Pázmány árnyékában – a köztudatig alig talál ma is utat. Ehhez II. Józseffel szemben „csak” annyi adatott meg neki, hogy „érsekségének legtevékenyebb éveit [...] a legalapvetőbb egyházi

érdekek és kiváltságok védelme tette ki". Esztergom krónikájának nagy haladéka, ugyanakkor kis vívmányai is ebben a diplomáciai versenyfutásban mérhetőek igazságon. Pozsonyban épített palotái és a vidék kis plébániái voltak-e a székhely vissza nem foglalásának vigaszt nyújtó ellenpontjai? A hűség különleges mércéjét kellett maga körül felállítania ahhoz, 75 hogy a bíborosi székhely felé ne tekintsen a csalódottak szomorúságával. A Magyar Siont (Beke Margit újabb összegzésében) majd mások teszik ismét a barokkos pompába öltöztetett szakrális központtá. De míg Batthyány eltökélten készült erre az építő-építkező szerepre, addig „a város [...] érseki egyik városból [Pozsony, Nagyszombat: *a szerk.*] sem szándékoztak [...] visszatérni". Egyelőre! Még az első itt beiktatott érsek (Károly Ambrus) sem költözött vissza, csak temetkezési helyeül kapta meg Esztergom földjét. Hol itt a hajdani hűség? Valamiféle idegenkedés, félelem tartja távol a török által már elhagyott várostól a Bécs közelségéhez szokott realpolitikuskokat? Az egyház politikai érdekei és érvei elég súllyal bírtak ahhoz (a Bécstől még eltávolodni nem tudó országban), hogy mégsem süthetjük rájuk a hűtlenség bélyegét.

A nagy építkezések (bazilika, érsekség, művészeti gyűjtemények) 19. századi lendülete és a monarchiához fűződő kapcsolatok finom szövésű fátylai mögött rajzolódik ki ismét a markáns arcú esztergomi sora. Az egyház prioritása a városban a személyiségek szuverén, mégis jól egymáshoz illeszthető pályáívében rajzolódik ki előttünk. Kontsek Ildikó Simor János hercegprímást megidéző karakterében már a rangját visszanyert érseki székhely tekintélye, fölényes ízlése és kultúrtörténeti hitelességének magabiztos vállalása teljeseedik ki. A világszenzációt hajszoló (azóta is újraismétlődő) Munkácsy-hisztéria egyszerre kap teológiai, piaci és művészetpártoló elutasítást anélkül, hogy ezzel közönséget, művészt, műpártolást támadó éle lenne a döntésnek. A távolságtartó elegancia a maga oldalára tudta állítani Majer István kanonok tétova rajongását, s még inkább meg tudta fékezni Ipolyi Arnold korántsem leplezett bámulatát.

E portréorozatot huszadik századi markáns alakját, Prohászka Ottokárt ismét fölfedezi magának a kutatás. Kétségtelenül sok a tisztázandó és a tisztítandó ebben az életműben a kényszerű hallgatás évtizedei után. S ha az érsekek, prímások működésében az utóbbi század is hagyott ránk megbecsülésre és újrafölfedezésre méltót, Szabó Ferenc SJ tanulmányában egy „tulajdonképpen 'egzisztencialista' irányt képviselő" Prohászkaival lep meg bennünket, aki „a megismerésben az intuíciót és az átélést hangsúlyozza a merev skolasztikával szemben".

A 20. század – ebben a gyűjteményben, immár a képzeletbeli harmadik fejezetben – mégis elsősorban a jelenségek s kevésbé a meghatározó

személyiségek története. Ide értendő már Kora Antal térképeket faggató 19. századi vármegyei tanulmánya is, ahol a legelőbbre való a posta, a vas-pálya, a távírdai állomás, a takarékpénztár – vagyis a születő helytörténet.

76 Bárdos István Trianon utáni Esztergom-kórrajza a város satnyuló iz-mait, a településrészek zárttságát demonstrálja, ahol „Magyarországot az egyesületek országának lehetne nevezni”, ha nem látnánk, hogy „keresztezi egyik a másiknak az útját”. Bárdos kulturális térképe 1919–1923 között a trianoni trauma árnyékában sem színtelenedik el teljesen, a civil vi-lág, a népfőiskolák erőfeszítései például már gyors, látványos eredmények születéséről is hírt adnak. Mégis látnunk kell, hogy a századvégig tartó ha-nyatlás már ekkor kezdetét veszi. Ebben a társadalmi folyamatban Hetvesyné Barátosi Juditnak a méltatlanul elhallgatott ONCSA-házak szociális-egész-ségvédő programjáról írt hézagpótló tényfeltárása vagy L. Balogh Béni és Peragovics Ferenc feledésből kiásott esztergomi zászlóvitája 1940–43-ban apró hullámverései maradtak a nagyobb sodrásnak: a háború várost pusztító történelmében. Miklós Tamás forrásismertetése az igénytelen külsejével is fenyegető, ugyanakkor páratlan hírforrásként létező nyilasújság, a *Háborús Esztergomi Hírek* néhány hónapjának történetével már felvezetője Milánkovics Imre népbíró-sági kutatásainak. A még ismert, ám sorozatos támadásoknak kitett személyiségek rangjukat, aztán tekintélyüket, végül arcukat is elvesztő katonáivá válhatnak egy politikai nyomásgyakorlásnak. De volt remény: nem születtek meg az elszett ítéletek, nincsenek „javuló” statisztikák, nincs bűnös város, ahogyan volt már akkoriban ilyen nemzet.

Esztergom évlapjai így is betelnek a jövő árnyképeivel. De a szereplő-ket már kortársainknak nevezzük, akiket még csak gyűjtöget maga körül a história „a Haza üdvére”. Egy légszomjjal küszködő város önismeretéhez nél-külözhetetlenek a hasonló önelemzések. (*Esztergom évlapjai. Annales Strigo-nienses. Szerkesztette: Bárdos István. Balassa Bálint Társaság, Esztergom, 2009*)

– Esztergom, Pécs, Budapest, Tata, Tapolca-Diszel, Magyarföld, Lajoskomárom, Uszka, ezek azok a városok és falvak többek között, amelyek Mújdricza Péter építész-mérnök munkásságát őrzik. A neves építész, művészeti író, amikor azt kérdeztem, melyik helyszínen ülünk le beszélgetni, azt kérte, legyünk távol az általa tervezett oly kedves helyektől, hogy közel juthassunk mindegyikhez. Gyógyvirágszőnyeg egy csonka híd két pillére között, egy romos malomból

A FORMA KÖVETI AZ ÉGHAJLATVÁLTOZÁST 77

Filippinyi Éva beszélgetése

Mújdricza Péterrel

kialakított csoda, az Első Magyar Látványtár, egy felszentelés előtt álló őrségi templom, mind-mind felbukkan majd a következő beszélgetésben, amelyből az organikus építészet egyik sajátos figurájának, Mújdricza Péternek élete, munkássága rajzolódik ki.

Hogyan is indult ez az életpálya, amely voltaképpen, ha akárom, és azt mondhatom, hogy természetes, hiszen családi hagyományokat követett, de azért ennek még kellett, hogy legyen valami külön indítása.

– Igen, én Pécsen születtem és a tágabb családi tradíció esetében is meghatározó. Egy olyan kulturális, érzelmi fogódzó, amihez nagyon fontos, hogy az ember mindig visszataláljon, ugyanakkor időről időre el is rugaszkodjék tőle. Kalandvágyból, a még nem ismert tartományok, világok fölfedezésére. Ez egy állandó küzdelem, harc önmagunkkal és a hagyományokkal szemben is. Abban a reményben, hogy megmártózzán más, nagyon izgalmas kultúrákban, folyvást keressük azt is, hogy mi az, amivel beolthatjuk saját világunkat, amibe beleszülettünk. Érdekes, hogy éppen a közelmúltban ismerkedtem Jalal al-Din Rúmi közel-keleti „krosszóver” költő műveivel, akinek az életútja kicsit iránytűszerűen, mintha az én sorsomban is vissza-visszaköszönne. Igaz, Rúmi elsősorban irodalmár volt, nem pedig gyakorlati, alkotó ember. Rúmi Afganisztánban született – a tatárjárás, pontosabban a mongol invázió idején –, ahonnan Anatóliába kellett menekülnie. Rúmi a zoroaszter, zsidó és iszlám kultúrák vonzásában alkotott úgy, hogy költészetében e három vallási impulzus kifejezetten felerősítette egymást. Hasonlóképpen, mint az irodalmár Rúmi a maga történelmi környezetében, törekednék én is arra, hogy napjaink három meghatározó monoteista vallása, a keresztény, a zsidó és az iszlám Magyarországon is áramló elit erkölcsi értékei – nem csupán szűkebb építészeti értékei –, ne kioltás, hanem előre mutatón felerősítsék egymást. Gazdagítsák saját szakemberi – szakmai és emberi – kapcsolataimat, lehetséges munkáimat is itt, a Kárpát-medencében.

– *Azt gondolom, a költészet, az irodalom, Öntől, mint építésztől eleve nem is állhat olyan nagyon távol, hiszen amikor egy-egy munkájáról beszél, vagy amikor az épületeinek tervrajzaiból megnyílik egy-egy kiállítás, azoknak mindig valamilyen poétikus címet ad.*

78

– *„Költőien lakozik az ember...”, miképp azt Heidegger is megfogalmazta Hölderlin nyomán. Tehát a kozmikus otthonosság keresése, hogy mi végre, honnét és hová tartunk, mit tehetünk, mit tegyünk abban a néhány „pillanatban”, amit alkotói emberöltőnek nevezhetünk? Miképpen helyezkedjünk el abban az Időfolyamban, amely az ősrobbanástól az előre vetített, elképzelt jövőnkig, örökölt és tovább álmódott túlvilágképeken át ível, ívelhet? Akár földet megművelő/kultiváló emberként, akár csillagászként, költőként, gyógyító orvosként esetleg építészként, ebben a nagy Egészben mi módon keressük a helyünk, személyes és közösségi hatóerőnk? Mi egyáltalán az új évezred hajnalán a mi ember-mivoltért érzett alkotói felelősségünk?*

– *Őn most messzi, kozmikus távolságból fogalmazta meg azokat az élményeit, amelyek részben a gyermekkorából származnak, részben ars poeticaként jelennek meg minden alkotásában. Lépünk hát közelebb saját munkásságához. Mik voltak azok az elképzelések, amelyekre támaszkodva Ön is úgy döntött, hogy építész lesz a családban? Eldöntötte-e, és mikor, hogy az építészetnek mely területéhez fog közeledni?*

– Valójában ez egy állandó útkereső törekvés, ami talán még most sem fejeződött be, állapotodott meg. Azt bizonyosan éreztem és érzékelem, hogy valamilyen spirituális építészetet szeretnék művelni, amely reagálna azokra a roppant, világméretű éghajlati, kulturális és társadalmi örvényekre is, amikben élünk.

– *Az Ön munkásságát, épületeit nagyon sokan ismerik, de ha valaki csak ezt a műsort hallja, és nem tudja pontosan, hogy Mújdricza Péter milyen épületeket tervez, akkor is leszűrheti magának, hogy Ön talán az úgynevezett organikus építészethez állhat a legközelebb. Valamilyen sajátosan személyes módon, egy olyan tágasságban, amelyről azt lehet mondani, hogy a Kárpát-medence teljes kultúrájának sok évszázados hagyományait szőné tovább, újítaná meg.*

– Arra vágyódom, hogy mióta kiszáradt a Pannon-tenger, folytassuk és összegezzük egyfajta túlélő esszenciaként mindazt, amit a Kárpát-medencében valaha volt csillagporok, zárványok, növények, állatok, emberek, családok nemzetségeinek sokasága, küzdelmei, örvénylései jelentettek és jelentenek.

Amit Jalal al-Din Rúmi is megragadott az evolúció spirituális filozófiájáról *Mathnawi* című világhírű eposzában, a maga korában, a maga társadalmi és kulturális miliőjében... Azt az évtízezredekén át lepárlódott kozmikus túlélési bölcsességet, útravalót, amit a Genius loci, a Hely szelleme, szakrális földrajza is hordozhat, amelybe meteoritok, zárványok, növények, állatok „tudása” a túlélésről éppúgy beletartozik, mint az emberé. Mi az esszenciája mindannak, amit ez a Köztes Lét, ez az Újjaranykori Álomidő, ez a Kárpátiai Ezeregyéjszaka nyújtani tud a világnak úgy, hogy általa önmaga is gazdagodjék? Ahogyan arra gyógynövényeink is példát mutathatnának, mondjuk napjaink kifejezetten kényes, kielezett szlovák-magyar politikai helyzetében! Amikor az Esztergom és Párkány között a második világháború során felrobbantott híd újjáépítésének gondolata a közelmúltban felerősödött, Lévay Jenő művész barátom az úgynevezett „Repülő híd” ideájára támaszkodva egy pályázatot tett közzé, amelyre többek között, nagy megtiszteltetésemre, engem is meghívott. A csonka híd pilonjai közé egy gyógyvirágszönyeget képzeltem el olyan gyógynövényekből, amelyek részint Szlovákiában, részint Magyarországon teremnek. Mert Szlovákiában olyan erejű gyógynövények nőnek, amilyenek a világon sehol másutt, és amire méltán lehetnek büszkék szlovák barátaink. Azok a nagy tudású, szlovák gyógyító családok, akiket olejkárokknak neveztek, örökölték nemzedékről nemzedékre eme gyógynövények ismeretét, használatát, és akiket a különböző diktatúrák rendre elpusztítani igyekeztek. Reméljük, napjainkra ismét szabadon tevékenykedhetnek az olejkárok. Tehát a szlovák és a magyar gyógynövényeket helyes arányban társítva képzeltem el a gyógyvirágszönyeget a csonka híd pilonjai közé. Megidézve, lehetővé téve a Feljebbvaló számára, hogy e vízre „terített” gyógyvirágszönyegen átsétálva „jóváhagyja” a híd újjáépítését. És ha a szlovák és magyar gyógynövények közössége ilyen, a szó szoros értelmében vett *ép-ítő, híd-ép-ítő* varázslatra képes, az emberek társadalma miért ne?

– *Itt, most előttünk könyvek fekszenek a stúdióban, terveivel, elkészült munkáinak képeivel együtt, köztük az egyik legújabb, átadás, felszentelés előtt álló műve, a magyarföldi fatemplom. Ahol a tervezés során végig gondolta azt is, hogy ott legyenek az Őségre jellemző ősi gyógynövények, tehát ezúttal is egy tággab dimenzióból közelített az alkotáshoz.*

– Igen, erre törekedtünk barátaimmal. Hiszen olyan tanácsadóim voltak/vannak, mint Puskás Ferenc agrárzseni, Kunszt György építész-filozófus, Miklóssy Endre író és urbanista, Fábíán Ildikó matematikus, Németh Zsolt fizikus és csillagász, Kovács Gyula őrségi erdész, Rácz Lehel feltaláló, Sülyi Péter filmes

és költő. Továbbá Rácz András szabadgondolkodó, aki anyagilag is támogató, Kovács Ildikó építész, aki Erdély Miklós tanítványa volt, és közvetlen tervezőtársaim, Pintér Ágnes szerkezettervező-építész és Rostás Árpád műbútor-asztalos – elnézést, ha valakit kifejejtettem volna – akiknek

80 mind-mind rengeteget köszönhet a terv.

Nem lehet tudni, egy írónak van-e nehezebb dolga, aki alapvetően magányosan dolgozik, vagy egy építésznek, akinek nélkülözhetetlen egy megbízói, hatalmi közeg is, amellyel, olykor üdvös, olykor talán kevésbé üdvös súrlódások közepette, de képes együtt dolgozni. Akivel szerencsés esetben felérősíthetjük egymás legjobb képességeit. (Persze, a legtöbbször ezt a „hatalmi rituálét” egy író sem kerülheti meg!) Magyarföldön ez a megbízói akarat, a Magyarföld Faluért Alapítvány képviselőiben kifejezetten karakteres volt. Alapvető egyetértés volt a templom elhelyezésében, tradicionális és egyúttal előremutatónak vélt térbeli megfogalmazásában, a dél-őrségi gyógynövények lehetséges ihlető erejében. Mert a lelki közösségépítéstől szinte elválaszthatatlanul – a nagylélegzetű, szakrális művészeti és zenei bemutatók ideáin túl – kifejezetten fontos szerepet szántunk, szánunk a templomkertnek a hagyományos helyi gyógynövénykultúra újraélesztésének kísérletében is. Gondoljuk meg, amerikai tudósok legfrissebb kutatásai szerint is az emberiség összhálózási arányaiban a huszonegyedik század elejére a szintetikus gyógyszerek mellékhatásai következtében történt halálesetek vették át a vezetést a szív és érrendszeri és a rákos betegségek nyomán beállt elmúlások előtt. A dédapáink idejében még virágzó gyógynövénykultúra újjá élesztése – az egészségesebb életmód mellett – megélhetést, jövedelem kiegészítést is nyújthatna az őrségi, magyarföldi embereknek. Itt olyan gyógynövények teremnek, amelyekkel a hazai keresleten túl elláthatnánk az európai, a müncheni, a frankfurti biopiacokat is. Olcsóbb és frissebb terményekkel, mint azok a gyógynövények, amelyeket jelenleg Dél-Amerikából, Afrikából és Ázsiából szállítanak oda költséges vízi és légi utakon. A gyógynövény kultúrára támaszkodva bizonyosan a saját lábára állhatna Magyarföld is, ha időben kapcsol. Egy kicsit ezt a célt (is) szeretné szolgálni a templomkert és a fatemplom is!

– Ha az Ön épületeit nézi az ember, azokat, amelyekre azt gondolom, hogy büszke, és amelyeket szívesen is sajátjaként emleget, akkor úgy láttam, hogy a fa, a kő az, ami talán Önnek a legkedvesebb, legmeghatározóbb. Tehát nem feltétlenül a legújabb anyagokkal kísérletezik, hogy miből lehetne még házat építeni. Lehet-e ezzel a távolságtartással megfelelni a mai világnak, csillapítani a Föld haragját? Egyáltalán, mitől leszünk korszerűek?

– Ez nagyon kényes és nehéz kérdés. Igen, a fa és a kő, mint prima matéria hordozzák mindazt a tudást, folytonosságot, spirituális evolúciót, amiről Jajal

al-Din Rúmi is írt *Mathnawi* című eposzában. És valóban látnunk kell, hogy a mai globális világhelyzetben a Földgolyó „haragszik”, és ezért a haragért az ember, a trendi építőművészet, pontosabban a globális, *világfelélio építészeti technó* is felelős. Szűkebb szakmánkban korszerűbb magatartás talán az lenne, ha olyan házakat, tereket, térszöveteket, „térszövegeket” 81 találnánk és kísérleteznénk ki, amelyek enyhítenék, csillapítanak valamelyest a Föld haragját... *A forma követi az éghajlatváltozást!*

A hopi indiánok jóslataiban, imáiban és mindennapjaiban szerepelt egy kifejezés: *tunyata*. Karátson Gábor *Ji king* kommentárjaiban úgy fordította le számunkra ezt az életérzést, hogy a hopiknál mindaz, ami az österemtés óta történt, teljes egészet képez azzal a közösségi alkotói vágygal, amit a Lét és annak kereteinek tovább szövése a hopi indiánoknak nap mint nap jelent. És e cél érdekében egyáltalán nem biztos, hogy naponta fel kell fedezték, kvázi fel kell fedezzük a spanyolviaszt! Miért kellene folytatnunk Majakovszkijék tévedését, miért kellene a „gőzhajóból” kidobálnunk Puskin és Lermontovot? Talán Csemegi József építészettörténész professzor szentenciája is erre rímel: *a „modernitás” beköszönte nem jelenti azt, hogy minden eddig alkalmazott arány-, ritmus- és harmóniaképlet egyszerűen alkalmatlanná válik a művész számára!* Nyíri Tamás filozófia professzor gondolata szintén ezt az alkotói magatartást erősítené fel: „Arccal a jövőnek, de nem háttal a hagyománynak”, mely erkölcsi-etikai dilemma a mindenkori legfrissebb technikához való felelősebb viszonyunkat is mérlegelné. Mert a hadiparból a civil szférába átszivárgó technika kifejezetten diabolikus, már-már gólem-szerűen viselkedő jelenség, amellyel többnyire „búvésztinas”-ként, „egycsatornás örültként” bánunk, abszolút kiszámíthatatlan következményekkel. Fritjof Capra fizikus és filozófus szerint például a személyi számítógépek elterjedése felgyorsítja a folyamatot, hogy az ember leradírozza magát a Földgolyóról. Ami persze nem jelenti azt, hogy konzumidióta civilizációnknál felelősebb intelligencia, amilyen mondjuk a növényeké, ne lenne képes előre mutatón „használni” akár a legmodernebb technológiákat is, azok nem kívánt melléktermékeivel együtt. Ahogy azt az uszakai cigányok észrevették 1986-ban, megjelent a határban egy héttel a csernobili katasztrófa után a szeldelt levelű bodzának egy mutánsa, kvázi „modernizált” változata, melynek nagyobb és szebb lett a virága, és a belőle készített gyógytea roboráló ereje még erősebb lett. Tehát, a csernobili radioaktív dózist, amitől a legtöbb élőlény pusztulásnak indult, mintegy vakcinaként, a szeldelt levelű bodza a maga és az ember javára fordította, kvázi *reangyalizálta*. A szeldelt levelű bodza növényi intelligenciája példaképünk lehetne a túlélő, az *ép-ítő* korszerűség dilemmájában is! És az én házaim a szeldelt levelű bodza kortárs *ép-ítő* kvalitásait követik.

Belátom, ez a fajta alkotói magatartás nem elég botrányos és divatos a széthullás esztétikája, a kortárs mammonmutációk, a világgépítészeti technó honi, kisbirodalmi trendjeiben. Talán nem is tekinthető valódi „épfítészetnek” az, amit én csinálok. Igaz, sokkal szívesebben vállalom az ép-ítő jelzőt, 82 melyben a gyógyító/ép-ítő motívum a hangsúlyozottabb. Mely magatartás elképzelhetetlen azon emberek együttes gondolkodása nélkül, akikkel és akiknek az épület, kvázi a „térsvöveg” készül. Tehát ez nem egy-személyes varázslat! És egyáltalán nem biztos, hogy minden sejtésünk, pre-konceptción egy-egy munkával kapcsolatban azonnali telitalálat. Mert többnyire keresünk, maszatolunk, próbálkozunk a szépséggel és a túléléssel, amelyek néha erőszakot követnek el egymáson és önmagukon is! És persze megerősakolják?, megtermékenyítenék? a kvázi-kanonizált „kortárs” építészetet is. Nyilván néha ügyetlenkedünk is, ahogy Erdély Miklós is költötte a szövegeit Simon Weil nyomán: *amikor a vers a saját „lábába” botlik...* És el kell telni még öt-, tíz-, tizenöt évnek, mire kiderül, hogy igen, ez a térbeli döntés a helyén van. Nem csak önmagában „áll”, megáll az épület, hanem a közösség valóban használja. Ahogyan az az Első Magyar Látványtár húsz éve alatt immár kétségek nélkül bebizonyosodott. Megfigyeltem, ha éppen rosszabb embernek, netán gazembernek érzem magam a túlélési pörgésben, akkor például Tapolca-Diszelen, a Látványtár falai között –, az „ősrepülőgépszerű” fa és acél tetőstruktúra alatt meditálva – egy kicsit jobb emberré válok, jobb emberként távozom onnét, egyszerűen „jobban” leszek. És megerősít, hogy erről a spirituális élményről, gyógyító, reangalizáló tapasztalatról már mások is beszámoltak az újja varázsolt malomban...

– *Az imént azt mondta, hogy Ön talán nem is építész, hanem építő. És ha az Első Magyar Látványtárat említi, akkor ez mindenképpen eszébe jut az embernek, hiszen azt, hogy valaki megálmodja, hogy egy régi, romos vízimalomból egyszer csak legyen egy ilyen csoda, ami ma már híres Tapolca-Diszelen, mint Első Magyar Látványtár, akkor ahhoz alkotónak, építőnek kell lennie, hogy higgyen benne, és hogy meg tudja csinálni.*

– Itt ki kell hangsúlyoznom Gyökér Kinga és Vörösváry Ákos nevét, akik az Első Magyar Látványtár baráti körének életre hívói, motorjai. Az ő emberi, alkotói hozzáállásuk nélkül én csupán pusztába kiáltott szó maradtam volna. Úgy szoktuk fogalmazni, hogy ez egy *felelős társasjáték*.

– *Most ha az épületekről szólnak, amelyekre Ön büszke lehet, amelyeket Ön épített, a Tatai Nekropolisz, vagy az imént említett Látványtár, vagy a most épülő magyarföldi fatemplom, akkor elgondolkozik az ember azon, hogy Mújdricza Péter miért nem tervezett nekünk a 21. században élő embereknek lakóházakat.*

Amelyekben jó élni, amelyek a Föld haragjának megszelídítésére, lecsendesítésére születtek, mert jó lenne ilyenekben lakni.

– Most is dolgozom ilyenén. Nagyon nehéz feladat, és nem tudnám eldönteni, hogy egy lakóépület kitalálása nehezebb vagy egy templomé. Egy lakóépületnél meghatározóan fontos annak a családnak, főképpen az asszonynak a gondolkodásmódja, hozzáállása. Nem hiszem, hogy ez különösebb elfogultság lenne, de ez tényleg így van. Ott is a felelős társasjáték-mentalitás kell, hogy érvényesüljön. Esetenként előfordul, hogy le kell mondjak bizonyos általam fontosnak vélt részletekben a saját elképzelésemről. Valamennyi erőszakot, ahogy ezt Hamvas Béla is megfogalmazta, a jóéért történő küzdelemben még humánusnak, etikusnak érzek, a fölött már nem. Ebben a szellemben épültek lakóházaim a fővárosban, Máriaremetén, Békásmegyeren, Esztergomban és Lajoskomáromban is. És örömmel találkozom időről időre régi megbízóimmal újra, a Zsovár-családdal, Hitérékkel, a Czaltig-Csida-családdal és sorolhatnám...

– *Testvére, Mújdricza Ferenc szintén neves építész. Mennyire szeretnek együtt dolgozni, vagy egyedül tervezni?*

– Meghatározó, hogy egy megbízás kit talál meg, ő az elsődleges felelős. Ha egy munka kapcsán felerősítjük egymás legjobb képességeit, együtt dolgozunk, ellenkező esetben nem erőltetjük a dolgot, nem szívjuk el egymás elől a levegőt. Ez utóbbi esetben meghallgatjuk ugyan egymás véleményét, de nem kérjük számon azt, hanem megünnöszöljük a saját fejünk után.

– *Könnyű embernek érzi magát?*

– Nem, és ezt el kell fogadjam. Természetesen ez egyfajta szelekció is, hiszen száz ember közül töredéknyi, akivel együtt tudok dolgozni, hiszen ha valami nagyon nem megy, azt inkább ne erőltessük.

– *Nem érzi magát könnyű embernek, és mások is így gondolják?*

– Talán meg kellene kérdezni ez ügyben Vörösváry Ákost, Rátóti Zolit vagy több olyan megbízómat, akivel együtt küzdöttünk, többnyire üdvös sűrűlódások közepette, amit végül is az elkészült produktum igazolt. A feszültségeket lassan-lassan feloldva a tudattal, hogy érdemes volt reményt, pénzt, energiát fektetni a közös munkába.

– Most, amikor elkezdünk beszélgetni, szóba hoztuk egyik legújabb művét, a magyarföldi fatemplomot, amelyet az idén, 2010 nyarán szentelnek, avatnak fel. Amikor egy-egy munka készen van, öröm, felszabadulás, vagy akkor támad egy olyan szorongás, hogy na, most készen van, most mit fognak hozzá szólni?

84

– Az a helyzet, hogy ez minden épület esetében folyamatosan változik. Mert nincsen „kész” egy épület az aktussal, amikor átadatik! Egy épület, egy templom, az által válik templommá, térbeli hangszerré, ahogy azt az emberek megszólaltatják a létükkel, hosszú évek, emberöltők folyamán. Magyarföldön már most, szinte szóbeszéd-szerűen, jó értelemben vett szlogenként jelent meg az a fogalom, hogy Magyarföld-örhajó.

– De ugyanakkor, hogyha nézi az ember ezt a templomot, akkor egy kicsit 21. századi Noé bárkája, egy gyönyörű, hajó formájú épület.

– És egyúttal Magyarföld-örhajó is, amiről egyáltalán nem bánjuk, ha a tágabb értelemben tekintett magyar föld őrző hajója is! Hiszen a Kárpát-medence stratégiaileg is irigyelt, kiemelten vonzó természeti adottságokkal rendelkező geográfiai egység, amely legalább 30 millió ember egészséges élelemmel történő ellátását biztosíthatja!

Ha beállunk az örhajóba, a templomtérbe és körbe nézünk, a külvilágból csak a felhők és az ég lesz egyedüli viszonyítási alapunk. Egy idő után úgy érezzük, hogy lebegünk, hiszen állandóan változik az ég és a felhők futása és a napfény játéka is. Mintha egy Leonard Bannister-i, kvázi újvernei gondolóban, egy örhajóban repülnénk, ahol egyfajta harmadik évezredi napóráként, a függőleges építészeti elemek a napközbeni időt tagolják, a vízszintesek pedig az évszakok szerint ritmizálják az Időt. Az áramló Időt, ami hatalmas napfény-szárnyként, napmadárként jelenik meg a térfalakon. Ugyanis az összes földi vallás ősképe, archetípusa a Nap. Sol invictus, a győzedelmes Nap. És éjszakáinként a folyton változó Hold és a csillagok sejtelmes tükörjátéka simogatja a térbelső fapelületeit. Nyilván az épületátadás, a templom avatásával, felszentelésével nem zárul le az építés folyamata. Az ép-ítés, amely manapság is áldozatkész, heroikus, esetenként konfliktusokkal terhes, közösséget is alakító küzdelem. És le a kalappal a magyarföldiek előtt, hiszen egy zárandókhelyet hoztak létre. Ez már az építkezés alatt érezhető volt, a látogatók sokaságának biztató szavaiban, kíváncsiságában, a legeltérőbb világlátású érdeklődők, közéleti médiumok visszajelzéseiben. Ösztönösen-tudatosan arra törekedtünk, hogy közeli és távoli szent helyek szakrális hálózatát erősítsük a fatemplommal. Abba a szakrális hálózatba kapcsolódjunk be, amelybe veleméri, a kallódsdi, az ösküi templomok is tartoznak vagy akár az útszéli Krisztusok is.

– Az imént azt kérdeztem, hogy amikor elkészül egy épület, például most a magyarföldi templom, akkor mennyire érzi azt, hogy befejezett, hogy kész, és erre azt válaszolta, hogy ehhez azért egy időnek el kell telnie. Elképzelhető, hogy mondjuk egy vagy két év múlva, valamelyik nyáron beül a templomba, majd kimegy a szabad ég alá, föltekint az égre, és esetleg azt fogja mondani, hogy igen, azt hiszem, ez a templom a helyén van?

85

– Ilyet már most is érzek, bár lehet, hogy ez csak egy önáltató illúzió. De talán mégsem az, hiszen ez a fajta gondolatkör rezonált, felerősödött azoknak az embereknek a magatartása által, akik helybéliként vagy akár a fővárosból Magyarföldre rándulva, vagy igazabb otthonukat, túlélésüket keresve működtek együtt a templomépítés során. Azt szeretnénk remélni, ha néhány napi menedzser-politikusi munkaebéd árából meg lehet építeni egy templomot – és ha ezt harminc egynéhány lélek meg tudta csinálni –, akkor valami arányában megfelelő, helyénvalóan reális célt tízmillió vagy tizenötmillió ember miért ne valósíthatna meg? Nyilvánvaló, hogy ez pénzkérdés is, különösen az ország elképesztő, már-már afrikai szintű gyarmati alávétettsége közepette, amikor nem csupán az építőiparban, de a reálszféra minden területén kíméletlen pénzügyi kannibalizmus tapasztalható. Igen, ez pénzkérdés is, de nem elsősorban az! Igen, valamennyien a bőrünkön érezzük, mekkora hatalma van a pénznek! Amikor a pénztelenség okozta kfnlódások, sűrűlódások szinte hetente átgondolásra készítetnek mindent az építkezés folyamán. Nagyra becsült mesterem, Erdély Miklós munkásságában talán a legizgalmasabb motívumnak, a pénz, a mammon hatalmának megtörésére irányuló művészi törekvéseit tartottam. Gondoljuk ezt tovább a vidék és a nagyváros egymáshoz való kiegészítő viszonyában, ahogy azt például Dániában a második világháború előttig tökéletesen megtudták csinálni. Ahol a vidéki dán gazdálkodó által készített kiváló minőségű sajtot a nagyvárosi dán polgár, aki az egész világot behálózó kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett, úgy értékesítette, hogy egymás munkájára voltak utalva és nem vágta át a másikat, kölcsönösen megbecsülték egymást. És mindenki jól járt, méghozzá hosszú távon. Na, ezt az erkölcsi színvonalat kellene újra megcélozni és megvalósítani itt, Magyarországon!

– Én azt gondolom, hogy ehhez, az Ön területén, a hite, álmai, a munkája megvalósítása is szükséges.

– Szeretnék bízni benne. Majd meglátjuk! A Múcsarnokban volt egy, az úgynevezett „rendszer váltást” követő tizenhét év építészeti termését bemutató

építészeti kiállítás, *Közben* címmel, ahol az Első Magyar Látványtár kiállítóházának tervrajzai és modellje is szerepelt. Feltettek egy körkérdést a kiállítóknak, hogy: Miért épít Ön?

Erre én akkor és most is csak azt tudom válaszolni, hogy: **Já-86** *tékből... de, csak ha már végképp elkerülhetetlen.* Igaz, ebben az is rejlene, hogy csak abban az esetben építsünk, ha ez az ép-ítő tevékenység hozzá tud járulni, hogy a Föld megbékéljen, kiengesztelődjék valamelyest. Talán gondoljuk meg, a legkisebb építkezést is úgy kell megszervezni, mint egy háborút, a maga kíméletlen logisztikájával. Tehát alapvetően erőszakos magatartással jár, megvágjuk, megsebezük a földet, az élő talajt, növények, állatok, netán emberek élő területeit sértjük meg. És ha már elkerülhetetlen ez a beavatkozás, ez a műtét, akkor az olyan legyen, amely az Élet egészére gyógyító, reangalizáló hatással van!

– *Amikor Önnel beszélgetünk, időről időre az jut az eszembe, hogy úgy közelít egy-egy épületének a megtervezéséhez, megvalósításához, mint amikor egy költő fogalmaz, vagy megpróbál létrehozni egy-egy verset. Nem gondolkodott azon, hogy csak költő legyen?*

– Ezen így még nem gondolkoztam.

– *De ír, könyve jelent meg 2005-ben, Mikropolisz címmel.*

– Hát írok, ha egyáltalán... Mostanában nem nagyon írok, mert minek? Nem jelenik meg. De ezek a gondolatok akumulálódnak. Előbb utóbb elő fognak jönni. De nem mindenáron írok. Tulajdonképpen még 2004 szeptemberéből van itt egy szösszenet, amit egy kicsit ars poeticaként tudok felvállalni. Ezt most szívesen felolvasnám:

A Globalibugris

*Az emberfejű gibbon
harapja, harapdálja az agyamat
a szívemet és én
mégis mégis szabad vagyok!*

*Általa növekszem és csak
azért nem hálálkodom oly
feltűnően, mert esendőségében is
önmagunkat tisztelem.*

*Falkában jár az emberfejú,
körülsz, mutogat, mutogat és
mindig másra és máshova.*

*Én meg járom, járom a
táncot az aranyon járom, Gyógyító
templomot virágzik a táncom.*

Ajánlás:

*E neuromammon-monológ
életre-halálra analóg
vegeto-gasztronóm
metronóm.*

*– Én úgy érzem, hogy ebben a versében már a magyarföldi fatemplomot
álmodta meg.*

– A tatai temetőkápolnát is, annak mintegy „emlékuszályaként”, utólag. Vagy amikor ez a gondolkodásmód ütközött azzal a beteg mentalitással, amit ez a mohó, mammonista globalizáció idehaza is képvisel, amit nagyon nem szeretek. Ami ellen küzdenem kell. Mert a vers közvetlen „kirobbantója”, ihlető impulzusa valójában egy tervezői kudarc. Pontosabban egy alkotói kudarc reangyalizációs kísérlete, amikor csúnyán átvágtak piti maffiózók. Kisbirodalmi kultúrunkók. A Globalibugrisok. Ezt az élményt szerettem volna reangyalizálni, úgy átfordítani, kvázi dekonstruálni, hogy egészséges maradjak, és újra képes legyek bizalommal együttműködni az igazi emberekkel.

– Gondolkozott-e azon, ha úgy hozza a sorsa, hogy nem vették volna fel a Műszaki Egyetemre, tehát nem lett volna építészmemők Önből, milyen hivatást választott volna, amit szívesen csinálna? Esetleg orvosi vagy tanári, vagy bármilyen más pályán?

– Édesapám, idős Mújdrica Ferenc kiváló pedagógus volt, szegény már nem él. Németh László-díjat kapott életművéért, meglehetősen későn, 84 évesen. Az ő emberi tartása, szakmai példája, erkölcsi hozzáállása meghatározó erejű, nem csak rám, hanem tanítványai sokaságára is. Bár számos alkalommal engem is meghívnak különféle felsőoktatási intézményekbe előadni, de hogy ezekbe az

Még az építkezések idején, a városközponthoz közeledve felébredhetett bennünkben a gyanú, hogy valami nincs rendben: az út mentén SZÉCHENYI TÉR LEZÁRVA! FORGALMI REND VÁLTOZÁS! feliratú figyelmeztető táblák tereltek el az óvatlan utazót megszokott útvonaláról. Pedig akkoriban is épp az esztergomi főterre igyekeztünk, a magyarországi ló- és lovas szobrokat számba vevő, tervezett könyv előtanulmányaként szemrevételezni Martsa

Wehner Tibor 89

ELVESZETT TEREK

Esztergom, Széchenyi tér

István szobrászművész 1978-ben állított *Vak Bottyán* című alkotását. E műről jegyezte fel Kaposi Endre az *Esztergom lovas szobrai* című, 1979-ben közreadott tanulmányában: „Van valami jelképes abban, hogy Martsa István utolsó jelentős köztéri műve az Esztergom számára készített Bottyán lovas szobor. Hiszen az életművet méltón megkoronázó alkotást éppen abban a városban állították fel, ahonnan a szobrász töretlen ívű művészpályája elindult, és ahová Martsa István újra meg újra visszatért. A szobor a kuruc generális egykori lábasháza – a mai tanácsháza – sarkára került, így háttérét hazánk egyik legszebb barokk épülethomlokzata szolgálta. [...] A szobor plasztikai erényeinek érvényesüléséhez szerencsésen járul hozzá kítőnő elhelyezése és a Bottyán-palota arányaihoz remekül igazodó mérete. A posztamens alakja követi a szobor enyhén hátrafelé nyíló konstrukcióját...”

Nos, a géperejű járművek forgalma elől immár lezárt Széchenyi téren gyökeresen átalakított, rekonstruált látvány tárul most már elénk, amelyben meghökkenítő módon nem fedezhetjük fel Martsa István alig három évtizedet megélt bronz lovas szobrát: csak a hült helyét találhatjuk. Mint ahogy hiába keressük a tér másik, szerényebb hangsúlyú, de ugyancsak fontos funkcionális szobrászati díszét, a Mészáros Dezső által faragott, 1983-ban itt elhelyezett ivókutat is. Helyette – szerencsére Kiss György 1900-ban állított Szentháromság-szoborcsoportja a Bottyán-ház tengelyében megmaradt – a teret Párkányi Péter szobrászművész neobarokk mészkö szökőkútja és a posta épülete előtt egy furcsa, jelzésszerű centrális kőkonstrukció uralja: a város tehát, mint egy öregedő dáma a divatjamúlt átmeneti kabátját, lecserélte központi terének szobordíszzeit. De természetesen a változások nemcsak a szobrászati alkotásokat érintették: az átalakítás során a tervezők teljesen átformálták a Széchenyi tér korábbi, otthonosan kívárossias arculatát, s napjainkban már egy teljesen új, látványelemekkel agyonzsúfolt, elegánsan pöffeszkedő központi térség illeszkedik az ezeréves város szövetébe.

Úl a polgármester a szobájában, kibámul az ablakon. A városháza általában a város főterén van, ezért a polgármester ablakából ezt a teret látja. És hirtelen átvillan az agyán, hogy most már halaszthatatlan a tér rekonstrukciója, átalakítása, bővítése, új díszítőelemekkel való gazdagítása stb.

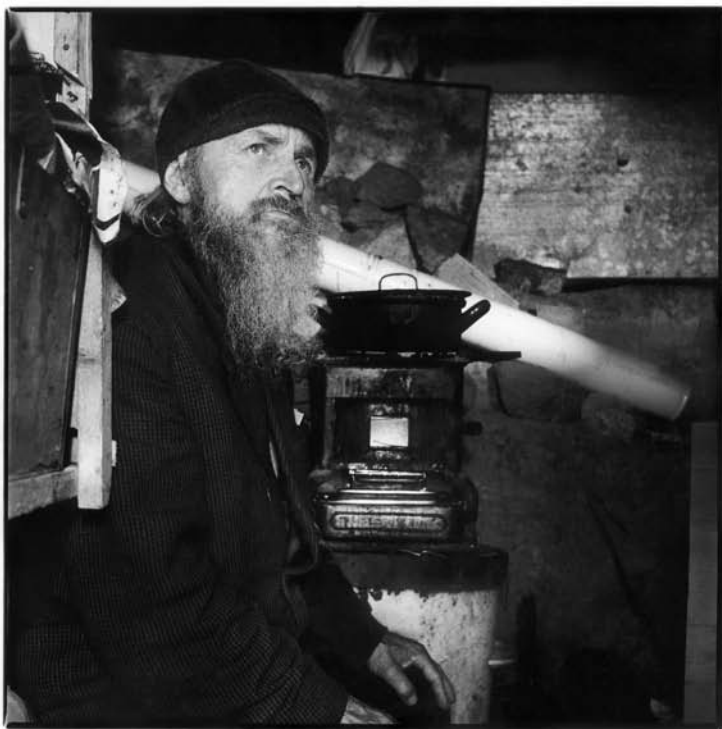
90 A polgármester lelki szemei előtt mindig az általa megálmódott, újjávarázsolt főtér jelenik meg (amelyet a hálás utókor egyszer talán majd róla fog elnevezni), sohasem valamely kültelki városrész, valamely periféria. Külvárosi tér, perifériális városrész rekonstrukciójáról, felújításáról nem érkezik hír soha sehonnan. A főtér új burkolatára, csinosítására, díszítésére azonban mindig van érv, mindig akad pénz, mint mostanság is akadt, ezúttal, mint hírlík, európai forrásokból. Nosza, dobjuk ki a régi szobrokat, és telepítsünk helyükre grandiózus, pompázatos, kortévesztő kútszobrokat, változtassuk meg a városi funkciókat és szokásokat, reprezentáljuk gazdagságunkat és (a belvárosi) közösséget szolgáló önzetlenségünket és nagylelkűségünket. És helyreáll a rend, béke honol a lelkekben, felhőtlen szépség önti el a szíveket.

Az esztergomi új, eredetileg barokk-klasszicista arculatú Széchenyi teret – mint a legújabb magyarországi térrekonstrukciók következtében Budapesten és a vidéki településeken általában – napjainkban már a kő uralja: a színes kőburkolat és az öncélú vagy funkcionális köelemek, kőépítmények gazdag tárháza. A tér Esztergomban is kőburkolattal hangsúlyozott sétatérre vált: a gépjárműforgalom kiiktatásával feleslegessé vált az úttest és a járda szintmegosztása. A korábbi park visszaszorult a Bottyán-ház elé, kiemelt, kőmellvéddel övezett füvesített és víztükör- (illetve szökőkút-) szigetekként, hogy teret adjon a burkolat tobzódásának: a különböző színű és felület-megmunkálású, eltérő alakú, változatos méretű, követhetetlen mintázatokat kirajzoló lapos kőlapoknak és a felületbe süllyesztett tömböknek.

Az eredendően természetesnek, a földnek, a fűnek, a virágoknak itt alig nyílik tér. A kőburkolat mindent elemésztő kavalkádját az ugyancsak halhatlan bőkezűen elhintett utcabútorok törik meg; a kandeláberek, a szemégyűjtők, az eklektikus összképet fokozó kő- és fémlábazatú padok, valamint a csapadékelvezető rácsok és a szabályos alakzatú lombkoronát hordozó dísfákat övező védőrácsok. S mindezt mintegy megkoronázza a városrész utcából térré kitáguló részén felállított Párkányi Péter alkotta *Ister-kút*, amely kőfaragászati bravúr, és valószínűleg ez a legtöbb, amit elmondhatunk róla. A kút öntetszelgő, barokkos csapongásával, bőbeszédűségével ellentétben mindent áthat a szigorú, az esetlegességeket, a szabálytalanságokat nem tűrő tervezői, a geometrikus rend által vezérelt szemlélet – még a fák telepítése, sőt, lombozata is ezt sugallja. Abban a szervesen a város szerkezetébe és életébe szerveződő-illeszkedő térségben, ami korábban a Széchenyi tér volt, most egy, a környezettől, a térfalaktól teljesen független, önálló életet élő, öntörvényű produkció jelent meg, amelynek lényege az öntetszelgő látvány.

E valóságos anyagokból kivitelezett kulissza-látványelemekben oly gazdag tér a rekonstrukció következtében, városközponti elhelyezkedése ellenére fölösleges idegenforgalmi látványossággá lett: az idegenforgalom a várban, a bazilikában és talán a Keresztény Múzeumban hömpölyög.

De valószínűleg az új Széchenyi tér a pezsgő ritmusú és otthonosság- 91
érzettel telített hétköznapi és ünnepi városi élet színterévé sem válhat: természeti elemeinek szűkre szabottságával és mesterkéeltségével, atmoszférájának erőltetett színpadiasságával, túlzott és fennkölt téri hangsúlyaival minden bizonnyal inkább riasztja, mintsem vonzza a józanságra és visszafogottságra vágyó polgárokat

1990-es évek elején volt egy tévéműsor, aminek az volt a címe, hogy *Hyde park kórner*. Ez a műsor abból állt, hogy a Nyugati pályaudvar aluljárójában felállítottak egy dobogót, rajta egy mikrofonnal, és itt bárki felléphetett,

92 Kaposi Endre

A FOTOGRÁFUS ÉS A REMETE

Gondolatok Balla András

A remete című fotóciklusáról

hogy bemutassa tudományát. Volt, aki szavalt (nétán saját verset is), volt aki énekelt vagy zenélt, volt aki viccet mesélt, volt aki politizált és volt aki csak ökörködött. Egy alkalommal a műsor keretében megszólalt egy középkorú, tarisznyás, hajléktalan férfi, aki – a

körülötte álló sokaság legnagyobb meglepetésére – mindössze ennyit mondott: „Ez a világ addig nem fog megjavulni, amíg az emberek elhiszik azt a hazugságot, hogy az idő pénz. Mert az idő nem pénz, az idő lélek.” Ezzel lépett a dobogóról és elvegyült a tömegben. Én pedig percekig megkövülten ültem a tévékészülék előtt, és alig tudtam magamhoz térni. Hiszen ez az ember azt a mondatot mondta ki, amit én évek óta hiába kerestem...

Ezt az emléket most azért idéztem fel, mert valami hasonlót éltem át Balla András esztergomi fotóművész Borostyán Imréről készített fényképciklusának nagyon elegáns kivitelezésű kötetét lapozgatva. Az élménypárhuzam pedig azért nyilvánvaló, mert mindkét történet hőse egy, a városi civilizáció világából kizuhant férfi, aki öntudatosan vállalta a rákényszerített létezési mód kegyetlen romantikáját, hogy ebben a közegben küzdje ki a maga keserves tapasztalatokra épülő meditatív bölcsességét.

A fotós és a remete találkozása korántsem volt véletlen, hiszen mindkettőjüket a téli természet varázsa csábította ki az Esztergom feletti Vaskapu-hegy hármassziklájához, megismerkedésük pedig mindkettőjük életében meghatározó fordulatot eredményezett. A két ember kapcsolata két évtizedes barátsággá érett, és ezzel magyarázható az a tény, hogy miközben Balla a remetét fényképezte egyszerre mind a saját élményfolyamatát is dokumentálta. Hiszen a Borostyán Imrével töltött idő a saját életidejévé vált, melyben lelket sőt sorsot is cseréltek. Így lett ez a mesébe illő történet közös történetükké, amely történet persze szimbolikus, miként már a főhős neve is az. Jelképe az általa vállalt életformát átható vágyának, az „örökzöld létezés”, a természettel való teljes azonosulás vágyának. Nyilvánvaló persze, hogy a fotós és modellje egyaránt jól tudta, hogy ez a vágy a mai modern társadalom közegében már nem teljesülhet – hiszen el kell menni boltba, orvoshoz, sőt a kocsmába is –, de mégis mindketten úgy tesznek mintha

a remetének sikerült volna ezt a vágyat valóra váltani. Hogy miért teszik ezt? Nos, szerintem azért, mert így együtt akarták és tudták megfogalmazni azt a felismerést, hogy mi emberek ezt a világot és benne a saját történelmünket végérvényesen és jóvátehetetlenül elfuseráltuk... Meggyőződésem, hogy ez a felismerés adott végső értelmet a fotográfus és a remete 93 együttműködésének, melynek során Balla András fényképezőgépének keresőjén – mint lelkének ablakán – át feltehette „kérdéseit”, és modellje ugyanezen a nyitott ablakon keresztül adta meg „válaszait”. Így válhatott ez a fotósorozat olyan képi párbeszéddé, melyben a fotós kérdése és a modell válasza együtt, egyetlen képi tartalomként jelenik meg, mely minden egyes felvételtől pontosan kiolvasható.

Mivel pedig az idő – mint tudjuk – csak a lelkünkben létezik, és a legvégső tapasztalatot csak az örök elmúlásba való beletörődés jelentheti, nem csoda, hogy a remetének a fotográfushoz intézett utolsó – immáron nem képi – üzenete így szólt: „Javaslom, hogy mostantól lassítsa és állítsa le az öregedést, [...] mert megöregedni lealázó és szégyenletes....” És ez az üzenet egyszerre tükrözi Borostyán Imre magányból fakadó kínzó gyötrelmeit, rendkívüli intelligenciáját és ebből táplálkozó szarkasztikus humorát. Ezek együttes fénye sugározza be annak a különös, de tiszteletre méltó embernek az alakját, aki Balla András fotósorozata révén immár a mi lelkünkben is tanyát vert, és életünk végéig hűséges társunk marad..Ennek tudatában pedig nyugodtan egyet érthetünk Susan Sontaggal, aki szerint: „Leküzdhetetlen érzésünknek, hogy a fényképezés valami módon mágikus művelet, valóságos alapja van...”

Új Forrás 2011/3 – Kaposi Endre: A fotográfus és a remete
Gondolatok Balla András A remete című fotókiállításáról

94 Atiko Yashiro

ÖNKÉNTES ROBINSON

Balla András REMETE-fotóinak

hátoldalára

nemcsak arról szól
ami látszik belőle
de amit láttat

remete lakik
az erdőben jön megy él
szabad ég alatt

harminc év magány
nyugalom boldogság hit
fáradtság erő

*

nem klosár hobó
hajléktalan vagy homeless
egy szabad ember

akit nem kell meg
menteni önmagától
csak tőlünk uram!

külön szobát kap
szociális ellátást
ím meglelte hát

(Fordította: Jász Attila)

